

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

Doktorská disertační práce

PENOLOGICKÁ POIMENIKA
PASTORAL CARE IN PRISON SYSTEM

Doktorský studijní program: Teologie

Studijní obor: Husitská teologie

Školitel:

Prof. ThDr. Ján Liguš, Ph.D.

Autor:

PhDr. Václav Mitáš

Ze srdce děkuji svému školiteli prof. ThDr. Jánu Ligušovi, Ph.D. za odborný i otcovský přístup v průběhu celého studia i při zpracovávání této disertační práce.

Současně však patří poděkování i emeritnímu řediteli Vazební věznice Liberec za umožnění realizace výzkumu v průběhu mé praktické služby ve věznici. Neobešel bych se ani bez pomoci svých prvních penologických učitelů PhDr. Jana Sochůrka a Mgr. Květuše Slukové. Děkuji rovněž za příležitostné konzultace hlavnímu kaplanovi Vězeňské služby ČR Mgr. Bohdanu Pivoňkovi a předsedkyni občanského sdružení Vězeňská duchovenská péče Renatě Balcarové. Velmi cennou mi byla i zpětná vazba poskytovaná studenty Katedry psychosociálních studií Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy a stejně tak i odsouzeným, s nimiž jsem byl v kontaktu. Děkuji také své přítelkyni Gabriele za trpělivost, zejména posledních měsíců.

V Praze, dne 28. dubna 2009

PhDr. Václav Mitáš

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci s názvem Penologická poimenika napsal samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 28. dubna 2009

PhDr. Václav Mitáš

OBSAH

OBSAH	4
SEZNAM ZKRATEK.....	8
STRUČNÝ REJSTŘÍK POJMŮ	10
0. ÚVOD.....	16
1. POJEM A JEHO VYMEZENÍ	20
1.1 PENOLOGIE	20
1.1.1 Vymezení penologie a penitenciární práce	20
1.2 INSTITUTY DETENCE	21
1.2.1 Trestání a funkce trestu	21
1.2.2 Účel trestu odnětí svobody.....	23
1.2.3 Účel výkonu vazby.....	24
1.2.4 Účel zabezpečovací detence	25
1.3 POIMENIKA	26
1.3.1 Pojmový kontext Nového zákona	26
1.3.2 Aktuální terminologické pozadí	33
2. MEZIOBOROVÁ KOMUNIKACE	42
2.1 TEOLOGIE	43
2.1.1 Biblistika a historické vědy	43
2.1.2 Dogmatika	44
2.1.3 Praktická teologie	44
2.1.4 Misiologie	46
2.2 PSYCHOSOCIÁLNÍ VĚDY	47
2.2.1 Psychologie.....	49
2.2.2 Pedagogika	51
2.2.3 Sociální práce	51
2.2.4 Sociologie.....	52
2.2.5 Sociální patologie	53
2.2.6 Antropologie	54
2.2.7 Religioistika.....	55
2.2.8 Filozofie a etika	55
2.3 DALŠÍ INTERDISCIPLINÁRNÍ MOŽNOSTI	56
2.3.1 Právo.....	56
2.3.2 Medicína.....	57
2.3.3 Další vědní obory	57
3. BIBLICKO-HISTORICKÝ KONTEXT	58
3.1 BIBLICKÉ POZADÍ	58
3.1.1 Věznění v kontextu Starého zákona.....	58
3.1.2 Věznění v kontextu Nového zákona.....	61
3.1.3 Biblická pastorační a sociální služba vězňům.....	63
3.2 TEOLOGICKO-SOCIÁLNÍ PRINCIPY SLUŽBY VĚZNĚNÝM	66
3.2.1 Misijní a sociální.....	66
3.2.2 Hamartologicko-soteriologické.....	70
3.2.3 Pastorační	72
3.2.4 Pragmatické	76

3.2.5 Ekleziologické	76
3.3 HISTORICKÉ POZADÍ	78
3.3.1 Služba vězněným od počátku křesťanství po novověk	78
3.3.2 Středověk.....	79
3.3.3 Novověká změna postoje k delikventům	81
3.3.4 Páter František Josef Řezáč	85
3.3.5 Služba vězněným po vzniku Československé republiky	89
3.3.6 Československé vězeňství v letech 1945 - 1989.....	90
3.3.7 Vývoj vězeňství po roce 1989	93
3.3.8 Revitalizace a další rozvoj duchovní služby.....	94
3.3.9 Vznik občanského sdružení Vězeňská duchovenská péče	95
3.3.10 Vznik a vývoj profesionální kaplanské služby v rámci VS ČR ..	97
4. PSYCHOSOCIÁLNÍ KONTEXT DELIKVENCE.....	99
4.1 TEORIE PŘÍČIN KRIMINÁLNÍHO JEDNÁNÍ	99
4.1.1 Vybrané kriminologické teorie	99
4.1.2 Polyetiologický multifaktoriální přístup	101
4.1.3 Rodina, vzdělání a výchova jako rizikový faktor	101
4.2 PORUCHY SOCIALIZACE A JEJICH DŮSLEDKY	106
4.2.1 Klasifikace pachatelů z hlediska poruch socializace	107
4.3 PSYCHOSOCIÁLNÍ REAKCE NA UVĚZNĚNÍ	110
4.3.1 Výkon vazby	110
4.3.2 Rizika spojená s působením ve výkonu vazby	114
4.3.3 Výkon trestu odnětí svobody	116
4.4 ZMĚNY V HIERARCHII HODNOT A INTERPERSONÁLNÍCH VZTAZÍCH.	119
4.4.1 Účelové chování vězněných	119
4.4.2 Formální a neformální vězeňská hierarchie	120
4.4.3 Takzvaný „Druhý život“ vězněných	123
4.4.4 Specifické vzorce chování vězňů	125
4.5 PORUCHY OSOBNOSTI A PENITENCIÁRNÍ DUCHOVNÍ PORADENSTVÍ	128
4.5.1 Disociální porucha osobnosti	128
4.5.2 Emočně nestabilní porucha osobnosti	131
4.5.3 Schizoidní porucha osobnosti	133
4.5.4 Paranoidní porucha osobnosti.....	135
4.5.5 Histriónská porucha osobnosti.....	136
4.5.6 Závislá porucha osobnosti.....	137
4.5.7 Narcisistická porucha osobnosti	138
5. DESKRIPTIVNÍ CHARAKTERISTIKA VĚZEŇSKÝCH DUCHOVNÍCH SLUŽEB.....	140
5.1 SYSTÉM VĚZEŇSKÉ SLUŽBY ČR A DUCHOVNÍ SLUŽBA	140
5.1.1 Organizace VS ČR	140
5.1.2 Hierarchické uspořádání organizační jednotky	140
5.2 VČLENĚNÍ DOBROVOLNÉ DUCHOVNÍ SLUŽBY DO VS ČR	141
5.2.1 Volné působení.....	141
5.2.2 Členové Vězeňské duchovenské péče	143
5.3 SLOŽENÍ KLIENTELY VĚZEŇSKÝCH DUCHOVNÍCH	146
5.3.1 Obecné sociologicko-demografické údaje	146
5.3.2 Kriminogenní aspekty.....	147
5.3.3 Poimenické faktory	148

5.4 SPIRITUALITA VE VĚZEŇSKÉ SUBKULTUŘE	150
5.4.1 Některé možnosti konfrontace se spiritualitou	150
6. SOUČASNÁ PENOLOGICKÁ POIMENIKA.....	152
6.1 DIAGNOSTIKA A PROGNOSTIKA V PRÁCI VĚZEŇSKÉHO DUCHOVNÍHO ...	157
6.1.1 Studium dokumentace.....	158
6.1.2 Diagnostický rozhovor, pozorování a dotazník	160
6.1.3 Anamnéza	163
6.1.4 Možnosti interpretace a aplikace výsledků diagnostického procesu	165
6.2 PŘÍMÉ METODY DUCHOVENSKÉ PÉČE.....	171
6.2.1 Bohoslužby, kroužky biblického studia a svátosti	171
6.2.2 Krizová intervence.....	172
6.2.3 Poradenství	176
6.2.4 Skupinové a formy práce	178
6.2.5 Extramurální aktivity	179
7. MOŽNOSTI POSPENITENCIÁTNÍ PÉČE	181
7.1 HISTORIE POSPENITENCIÁRNÍ PÉČE.....	181
7.1.1 Před rokem 1989.....	181
7.1.2 Po roce 1989	181
7.1.3 Výstupní oddělení věznic.....	182
7.2 PROPUŠTĚNÍ JAKO KRIZE	183
7.2.1 Krize první hodiny.....	184
7.2.2 Krize prvního dne a týdne.....	184
7.3 PŘÍPRAVA KLIENTA NA PROPUŠTĚNÍ	184
7.3.1 Bydlení jako rizikový faktor reintegrace	184
7.3.2 Příprava ve věznici	186
7.4 MOŽNOSTI PODMÍNĚNÉHO PROPUŠTĚNÍ	187
7.5 MOŽNOSTI PROJEKTŮ POMOCI PO PROPUŠTĚNÍ	188
8. VNÍMÁNÍ DUCHOVNÍ SLUŽBY V RÁMCI VS ČR	189
8.1 POSTAVENÍ DUCHOVNÍCH V ČESKÝCH VĚZNICÍCH.....	189
8.2 VÝZKUM MEZI ODSOUZENÝMI.....	189
8.2.1 Složení výzkumného vzorku	189
8.2.2 Nedůvěra a důvěra respondentů v řešení problémů.....	193
8.2.3 Aktivita ve vyhledání kaplana a její důvody	196
8.3 VÝZKUMY MEZI ZAMĚSTNANCI VS ČR.....	199
8.3.1 Dosud publikované výzkumy	199
8.3.2 Výzkum mezi zaměstnanci v roce 2007.....	200
8.3.3 Vyhodnocení	206
9. ZÁVĚR.....	209
9.1 ZÁVĚREČNÁ DOPORUČENÍ	210
SEZNAM OBRÁZKŮ, GRAFŮ A TABULEK.....	212
JMENNÝ REJSTŘÍK	214
POJMOVÝ REJSTŘÍK	216
BIBLIOGRAFIE	218

PŘÍLOHY	228
PŘÍLOHA 1. DOPIS KLIENTA S DISOCIÁLNÍ PORUCHOU OSOBNOSTI	228
PŘÍLOHA 2. ZÁZNAM O PŘESTUPKU OBVINĚNÉ S HISTRIÓNSKOU PORUCHOU OSOBNOSTI	229
PŘÍLOHA 3. STANDARDIZOVANÝ DOTAZNÍK VYPLNĚNÝ MENTÁLNĚ INSUFICIENTNÍM PACHATELEM.....	230
PŘÍLOHA 4. DOPIS OBVINĚNÉ NARKOMANKY.....	231
SUMMARY	233

SEZNAM ZKRATEK

ČBK	Česká biskupská konference, jeden z vrcholných orgánů Římskokatolické církve v zemi
ČEP	Český ekumenický překlad Bible
ERC	Ekumenická rada církví v České republice
GŘ, GŘ VS ČR	Generální ředitelství Vězeňské služby ČR
LXX	Septuaginta – řecký překlad Nového zákona
n, nn	následují verš (verše) v biblických odkazech
NGŘ	Nařízení generálního ředitele VS ČR
NVÚ	Nápravně výchovný ústav, dnes věznice
NZ	Nový zákon
obv.	obviněný – člověk ve výkonu vazby (před odsouzením)
ods.	odsouzený – člověk ve výkonu trestu odnětí svobody
P.	Pater – označení římskokatolického duchovního
ŘVT	Řád výkonu trestu odnětí svobody (vyhláška Ministerstva spravedlnosti ČR č. 378/2004 Sb. ve znění pozdějších předpisů)
ŘVV	Řád výkonu vazby (vyhláška Ministerstva spravedlnosti ČR č. 109/1994 Sb. ve znění pozdějších předpisů)
S.I.	Societas Iesu – Tovaryšstvo Ježíšovo, jezuité (katolický mužský řeholní řád)
SNV (ČSR)	Sbor nápravné výchovy (České socialistické republiky) – do r. 1993 předchůdce dnešní Vězeňské služby ČR

SZ	Starý zákon
tr.	trestní nebo trestný (tr. zákon, tr. řád apod.)
VDP	Vězeňská duchovenská péče, občanské sdružení zastřešující především dobrovolné vězeňské duchovní
VDS	Vězeňská duchovní služba – profesionální vězeňští kaplani
VS ČR, VS	Vězeňská služba české republiky
VTOS	výkon trestu odnětí svobody
VV VDP	Výkonný výbor VDP – exekutivní orgán VDP
ZNV (SSR)	Zbor nápravnej výchovy (Slovenské socialistické republiky) – předchůdce dnešního ZVaJS
ZVaJS (SR)	Zbor väzenskej a justičnej stráže (Slovenskej republiky)
ZVT	Zákon o výkonu trestu odnětí Svobody (č. 169/1999 Sb. ve znění pozdějších předpisů)
ZVV	Zákon o výkonu vazby (č. 293/1993 Sb. ve znění pozdějších předpisů)

STRUČNÝ REJSTŘÍK POJMŮ

Tento rejstřík jsme připravili, abychom přiblížili odbornou penologickou terminologii běžnému čtenáři. Obsahuje jak pojmy specificky penologické, tak pedagogické, psychologické a další, které jsou v penitenciárním prostředí a užívány.

abúzus	zneužívání, nadužívání; ve vězení zejména v případě stimulačních drog, opiátů a uklidňujících léků
adaptabilita	schopnost přizpůsobit se vnějším podmínkám
adjustace	přizpůsobení se sociálnímu prostředí
anxiozita	(anxietas) úzkost, tíseň – chorobný stav úzkosti s četnými příznaky
automutilace	sebepoškození
delikvence	antisociální (protispolečenské), často trestné jednání
detence	v širším kontextu: uvěznění, izolace od společnosti od 1. 1. 2009 také zabezpečovací d-e – právní institut zabezpečující internaci nebezpečných delikventů, kteří z důvodu snížené rozlišovací schopnosti nejsou trestně odpovědní za své jednání nebo potřebují speciální péči nebo by se u nich běžný výkon trestu míjel účinkem
deviace	1 ustálený způsob prožívání, myšlení, rozhodování, resp. vnějšího chování jedince, který se v záporném smyslu výrazně vymyká tomu, co je obecně pokládáno za běžné; narušuje zejména vztahy svého nositele ¹ 2 sociální d-e; odchylka chování v mezilidských vztazích, nedostatečná sociální zralost ²
dynamická bezpečnost	aktivní budování a zachovávání příznivého sociálního klimatu ve věznici působí na psychiku vězňů i

¹ PRŮCHA, Jan – WALTEROVÁ, Eliška – MAREŠ, Jiří: *Pedagogický slovník*. 1995, s. 41n

² HARTL, Pavel – HARTLOVÁ, Helena: *Psychologický slovník*. 2000, s. 110

zaměstnanců; má za výsledek snižování napětí a tím i nižší počet mimořádných událostí, včetně sebevražedného jednání vězňů či jejich útěků nebo projevů agrese

eschatologie	teol. – nauka o posledních věcech světa a člověka
extramurální	z lat.: za zdí; zde – aktivity s odsouzenými mimo věznic, například společné vycházky, návštěvy kulturních a duchovenských akcí apod.
forezní (psychologie)	soudní; v našem případě zabývající se činností, chováním a prožíváním člověka v situacích, ve kterých se stává subjektem právních vztahů (občansko i trestněprávních), setkává se s uplatňováním práva nebo právo vykonává nebo se účastní právního úkonu ³
harm reduction	v širším významu postupy bránící prohlubování klientova problému, ale problém neřešící ⁴ , v podmínkách detence tedy zmírňující dopad prizonizace na klientovu osobnost
homicidium	vražda
hostilita	soubor nepřátelských postojů
indolence	lhostejnost, nevšímavost, netečnost
insuficience	nedostačivost
kaplan	v této práci: profesionální vězeňský duchovní
kompetence	1) funkcionální projev dobře zvládané a uznávané profesionální role, jejíž součástí jsou odborné znalosti, schopnost adekvátně reflektovat kontext a citlivě aplikovat hodnoty profese ⁵

³ SOCHŮREK, Jan: *Nástin vybraných problémů forezní psychologie – I. díl.* 2002, s.11

⁴ MATOUŠEK, Oldřich: *Slovník sociální práce.* 2003, s. 74

⁵ Op. cit., s. 91

	2) chování potřební k dosažení žádoucí úrovně výkonu ⁶
kontumační	system ubytování vězňů v celách po jednom, odděleně od ostatních
kriminální	vztahující se k trestnému činu nebo událostem s trestným činem souvisejícím ⁷
maladaptace	neschopnost adekvátně se přizpůsobit vnějšímu prostředí
modus operandi	způsob a mechanismus spáchání trestného činu
penitenciární	1 týkající se výkonu trestu, trestanecký ⁸ 2 z lat.; kající, z toho rovněž penitenciář = zpovědník, penitent = kajcník
penologie	nauka o výkonu trestu a jeho účincích i o nařízeních k jeho výkonu, o vězeňství ⁹
poimenika	z řec. „poimen“ – pastýř – pastorační péče
poradenství	sdílení informací, které klient potřebuje pro východisko z problému, zahrnující pomoc v hledání strategií řešení, osobnostní klady i zápory, nácvik nových dovedností a další metody i techniky – v pastorální praxi včetně spirituálních technik, může, ovšem nemusí zahrnovat i modlitbu, zpověď a absoluci; na rozdíl od terapie není vždy nutný specializovaný výcvik
pospenitenciární	po výkonu trestu – v naší práci: zabývající se reintegrací do společnosti po pobytu ve vězení a psychosociálními problémy propuštěného vězně
primární	směřuje do celé společnosti, <i>sekundární</i> prevence se

⁶ MLČÁK, Zdeněk. *Profesní kompetence sociálních pracovníků a jejich hodnocení klienty*. 2005, s. 26

⁷ HARTL – HARTLOVÁ, *Psychologický slovník*, s. 278

⁸ ERHART, Adolf a kol.: *Akademický slovník cizích slov*. 2001, s. 579

⁹ Op. cit., s. 579

prevence	zabývá skupinou ohroženou sledovaným jevem, <i>terciární</i> pak osobami nežádoucím jevem již zasaženými; v našem případě půjde nejčastěji o kriminální jednání
prizonizace	škodlivé psychosociální účinky věznění na osobnost člověka
porucha osobnosti (psychopatie, disociální porucha osobnosti)	1 soubor povahových odchylek představujících trvalé abnormální charakteristiky osobnosti, úchylna, nenormálnost, nevyrovnanost osobnosti ¹⁰ 2 <i>pravá p-e</i> ; vrozená dysfunkce centrálního nervového systému, která ovlivňuje emoce a celý duševní život postiženého; jeho vnitřní svět, etické a estetické hodnoty jsou zcela jiné, než připouštějí ustálené normy ¹¹ 3 <i>anetická p-e</i> ; porucha osobnosti; soubor negativních vlastností osobnosti spojených s porušováním různě závažných společenských norem; jde o necitelné jedince, kteří neznají vděčnost ani pocity viny, lžou, podvádějí, popř. vraždí; je připouštěna možnost přizpůsobení se společenským pravidlům z racionálních důvodů na omezenou dobu ¹²
reedukace	převýchova
socializace	1 proces včleňování člověka do společnosti, během něhož se jedinec naučí poznávat sebe a svoje prostředí, osvojí si pravidla soužití a možné i očekávané způsoby chování; v procesu s-e získává jedinec – člověk specificky lidské způsoby reagování, vzorce vnímání, myšlení, cítění i snažení a jednání – tedy kvality umožňující člověku žít v konkrétní společnosti ¹³

¹⁰ ERHART, *Akademický slovník cizích slov*. 2001, s. 634

¹¹ HARTL, *Psychologický slovník*. s. 486

¹² HARTL, *Psychologický slovník*. 487

¹³ VIŠŇOVSKÝ, Ludovít: *Teória výchovy*. 1998, s. 86

2 široký pojem pro celkový proces, v jehož rámci individuum vyvíjí jemu vlastní sociálně relevantní schémata chování a prožívání prostřednictvím aktivní interakce s druhými lidmi¹⁴

3 nedostatky v s-i se odrážejí v deviantním chování, které je nutné resocializací, např. pomocí výchovných ústavů, pomocí výchovných a vzdělávacích programů, individuální péče, vězení aj. včlenit zpět do společnosti¹⁵

**sociální
fungování**

kvalita společenských vazeb jednotlivce, posuzovaná obvykle podle několika kritérií – kvality vztahů k lidem, využití vlastního potenciálu, plnění požadavků společenského prostředí; reflektuje jednak schopnosti klienta odpovídat na nároky prostředí; problémy s.f. jsou důvodem pro vyhledání sociálního pracovníka a společné hledání možností řešení¹⁶

specialista

v rámci VS ČR odborný zaměstnanec oddělení výkonu vazby a trestu – psycholog, speciální pedagog, sociální pracovník, vychovatel-terapeut, pedagog volného času, sociolog

soteriologie

část křesťanské věrouky zabývající se Kristovým dílem spásy

suicidium

sebevražda

talio

princip trestání uplatňující odvetný systém („oko za oko zub za zub“), ve středověku také systém způsobu aplikace hrdelních trestů podle typu provinění

tortura

součást útrpného práva, mučení, zde zejména při výslechu vězně

viktimologie

nauka o oběti v kriminologickém i obecném pojetí¹⁷

¹⁴ NAKONEČNÝ, Milan: *Sociální psychologie*. 2000, s. 57 n.

¹⁵ PRŮCHA, *Pedagogický slovník*. s. 216

¹⁶ MATOUŠEK, Oldřich: *Slovník sociální práce*. 2003, s. 208

¹⁷ SOCHŮREK, Jan: *Nástin vybraných problémů viktimologie*. 2003, s. 12

0. ÚVOD

Penologická poimenika, tedy pastorační práce v kontextu uvěznění člověka, má historické kořeny staré jako křesťanstvo samo, byť se její cíle, formy a metody postupem času měnily v závislosti na postavení církve ve společnosti a aktuálním sociálně-politickém přístupu k delikvenci, včetně řešení jejích příčin a následků.

Moderní přístup k věznění jako formě trestu za přestoupení zákona a s ním související služba církve jsou však ve světě známy pouze čtyřista let, v našich podmínkách pak zhruba od počátku XIX. století. Země bývalého tzv. socialistického tábora pak z ideologických důvodů v polovině XX. století církve vytlačily ze služby ve věznicích i dalších sociálních zařízeních, čímž byla nejen přerušena kontinuita křesťanské práce mezi vězněnými, ale i přístup teologie k odborným penologickým informačním zdrojům, byť v té době značně omezeným. Bez nich je úspěšná orientace v tak specifickém sociálním prostředí ne-li nemožná, pak jistě mimořádně obtížná. V českém jazyce neexistuje publikace, která by se systematicky věnovala pastorační práci nejen v kontextu delikvence, ale ani sociální patologie obecně. Vynecháme-li populární literaturu typu letničního spisku Dýka a kříž, pak ani v dostupných anglosaských pramenech se takto zaměřená publikace nevyskytuje. Přestože je běžně dostupná celá řada titulů z oblasti pastorální teologie nebo křesťanského poradenství, k praktickému užití v sociálně-patologickém a penitenciárním prostředí nedostačují. Pastorální literatura totiž vesměs pracuje s „normální“ osobností klienta a nezohledňuje psychopatologické rysy. V českém prostředí však existuje dílo psychiatra Maxe Kašparů popisujícího psychopatologická témata s teologickou reflexí. Proto se domníváme, že shrnutí současných poznatků a zahájení interdisciplinární komunikace praktické teologie a psychosociálních věd na penitenciární platformě může být velmi prospěšné.

Přetržená návaznost na práci předchůdců ovšem netrápí pouze teologii, ale odbornou penologickou práci jako celek. Vědecký přístup sice lze pozorovat u penitenciárních odborníků tzv. První republiky, ale po zásazích zprvu nacistické a po ní komunistické praxe, v nichž šlo primárně o internaci nepřátel režimu, nebyl o odborný pohled příliš zájem. Vědecká penologická literatura se tak objevuje až v 60. letech XX. století s osobností doc. PhDr. Jiřího Čepeláka, CSc., vedoucího Výzkumného ústavu penologického a Katedry penologie na Vysoké škole Sboru národní bezpečnosti v Praze. I když tento ústav s sebou nesl a dosud nese poněkud

pejorativní nádech, Katedra penologie představovala skutečně specializované vysokoškolské pracoviště a Výzkumný ústav penologický její teoretické zázemí, z něhož vycházela na svou dobu kvalitní literatura, zaměřená však pouze na psychosociální aspekty výkonu trestu odnětí svobody, pochopitelně bez teologické reflexe. Další výzkumy a vědecké závěry byly realizovány a publikovány až po roce 1990 společně s rozvojem sociální práce, sociální pedagogiky a sociální patologie. Podrobně se těmito oblastmi zabírají Ludmila Čírtková, Anton Heretik, Oldřich Matoušek, nebo Miluše Urbanová. Specificky penologickou problematikou se zabývá především Jan Sochůrek, a Jaroslav Hála, existuje i drobná slovníková publikace z pera Vladimíra Mařádka a starší práce Mezníkova. Sochůrek, Hála i Mařádek se ve svých dílech dotýkají i práce vězeňských duchovních. V poslední době publikoval výsledky svého výzkumu Institut pro kriminologii a prevenci, především Blatníková, odborné články pak pravidelně zveřejňuje časopis České vězeňství. Právě v tomto periodiku začaly být zhruba po roce 1998 zveřejňovány první články zabývající se přínosem teologie k výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody, a to nejen z provenience vězeňských kaplanů, ale i dalších odborných zaměstnanců Vězeňské služby České republiky (VS ČR). Monografie však, alespoň pokud je nám známo, na toto téma zpracována dosud nebyla, vyjma titulu *Duchovenská služba v penitenciárním prostředí*, který jsme publikovali v roce 2007¹⁸, a který obsahuje také předběžné závěry výzkumů.

Rovněž v zahraniční literatuře najdeme celou řadu děl týkajících se sociální patologie včetně delikventního jednání, aktuálních penologických titulů je však, zejména v anglosaském prostředí, poskrovnu a odborná literatura z ranku penologické poimeniky v podstatě neexistuje. Vycházeli jsme tedy ze zdrojů uvedených v závěrečném seznamu, přičemž je třeba konstatovat, že jsme se vypořádávali s odlišnostmi českého vězeňského systému s penitenciárním prostředím vyspělejších evropských zemí a zcela nesrovnatelným přístupem Spojených států amerických.

Částečné závěry jsme publikovali v roce 2007 v článku *Penitenciární pastorec v České republice*¹⁹. Na Husitské teologické fakultě UK bylo na téma služby ve vězení realizováno celkem sedm závěrečných prací, z nichž některých se dotkneme.

¹⁸ MITÁŠ, Václav (ed.). *Duchovenská služba v penitenciárním prostředí*. 2007

¹⁹ MITÁŠ, Václav. *Penitenciární pastorec v České republice*. 2007. s. 172 – 196.

Za cíl jsme si vytkli zpracování monografie na téma penologické poimeniky, která by vedle zkoumání potřebnosti duchovní práce ve věznicích, její společenské objednávky a navržení jejích cílů, metod a forem nabídla i základní sumu poznatků potřebných pro úspěšnou práci mezi prizonizovanými. Při zpracování jsme vycházeli jednak ze sestudované odborné literatury a zejména z osobních praktických zkušeností, vlastních statistik a závěrů výzkumů, na nichž jsme se podíleli. V první řadě jsme se věnovali pojmovému vymezení tématu a jeho historickému i biblickému pozadí. Považovali jsme za nezbytné věnovat prostor deskripci penitenciárního prostředí z hlediska legislativního, organizačního, psychosociálního a sociálně-patologického i z úhlu pohledu praktické teologie.

Za tím účelem jsme sestudovali dostupnou teologickou i neteologickou literaturu z českého a částečně i anglosaského prostředí a realizovali několik dílčích výzkumů, jejichž výsledky interpretujeme. Poznatky ze studia jsme doplnili o vlastní zkušenosti z dvanáctileté práce v penitenciárním prostředí a pro ilustraci také o kazuistiky pocházející ve většině z vlastní praxe (u kazuistik z literatury jsme uvedli zdroj jejich původu).

Vzhledem k původnímu projektu disertace se jevilo jako vhodné poněkud přepracovat strukturu práce i její osnovu, nevynechali jsme však žádný z podstatných bodů původního projektu.

Výzkumem a dalším šetřením jsme hledali odpověď na otázky:

- Mají duchovní ve věznicích nezastupitelné místo? Jestliže ano, v čem?
- Jaká jsou specifika duchovenské práce, nesuplovatelná jinými odborníky?
- Jak a čím může duchovní přispět do práce týmu penologických profesionálů?
- Vnímá Vězeňská služba ČR duchovní jako integrální a nezbytnou součást svého působení na klientelu? V pozitivním i negativním výsledku: Proč a v jakých oblastech?

Vedle těchto základních otázek jsme v rámci výzkumu sledovali i další čtyři hypotézy, stanovené na základě zkušeností i studia odborné literatury, které by měly výsledky podpořit:

1. Duchovní služba je v českých věznicích nezastupitelná.

2. Vězněné osoby se na duchovní obracejí nejčastěji v otázkách spojených s jejich spiritualitou.
3. Duchovní může nejúžeji spolupracovat s psychologem.
4. Externí duchovní se těší větší důvěře než profesionální kaplani, svázání s VS ČR pracovní-právním vztahem.

1. POJEM A JEHO VYMEZENÍ

1.1 PENOLOGIE

1.1.1 Vymezení penologie a penitenciární práce

Existuje několik vymezení tohoto pojmu. Autoři se obecně shodují na skutečnosti, že jde o nauku o trestu a trestání, pak se však jejich definice poněkud rozcházejí. Erhart a kol.²⁰ konstatují, že „*penologie je nauka o trestu a jeho účincích i o nařízeních jeho výkonu, o vězeňství*“. Černíková a Sedláček²¹ volí poněkud jiný přístup, když penologii definují jako „*vědu o trestu a trestání, která se zabývá jejich účinky z hlediska adekvátního působení – zacházení s pachatelem trestného činu, aby nedocházelo k opakování trestného činu*“.

Obě tyto definice nepochybně mají své klady i zápory. Obě předně opomíjejí globální souvislosti věznění a omezují se pouze na výkon trestu odnětí svobody. Erhart sice hovoří i o nařízeních trestu, moderní penologie však nutně musí reflektovat i právní institut výkonu vazby, který předchází pravomocnému rozhodnutí o trestu a dnes již také výkon zabezpečovací detence, který začal fungovat na prahu roku 2009. Trestání je nutné vidět ve všech jeho fázích a souvislostech počínaje vyšetřováním, kde již dochází k působení na pachatele, ať je realizováno na svobodě či vazebně, přes rozhodování o formě a výši trestu, vlastní výkon trestu (internace i její alternativy) a konče reintegrací delikventa do společnosti. Opomenout nelze ani viktimologické souvislosti penologie – tedy působení trestu na oběti kriminálního jednání nebo preventivní účinky samotné existence trestu na populaci.

Pokusme se tedy penologii definovat jako nauku o trestání a působení i účincích trestního práva ve všech jeho fázích, formách i následcích jak na pachatele, tak na oběti i nedelikventní populaci.

Penologie sama je interdisciplinárním oborem, zbývajícím se in puncto účinky trestu a trestání z hlediska různých druhů trestů, historickými souvislostmi trestání a jeho vývojem, holistickým pohledem na osobnost pachatele, metodami a formami působení z hlediska efektivity výkonu trestu, následky výkonu trestu penitenta, systémem institucí

²⁰ ERHART a kol., *Akademický slovník cizích slov*, s. 579

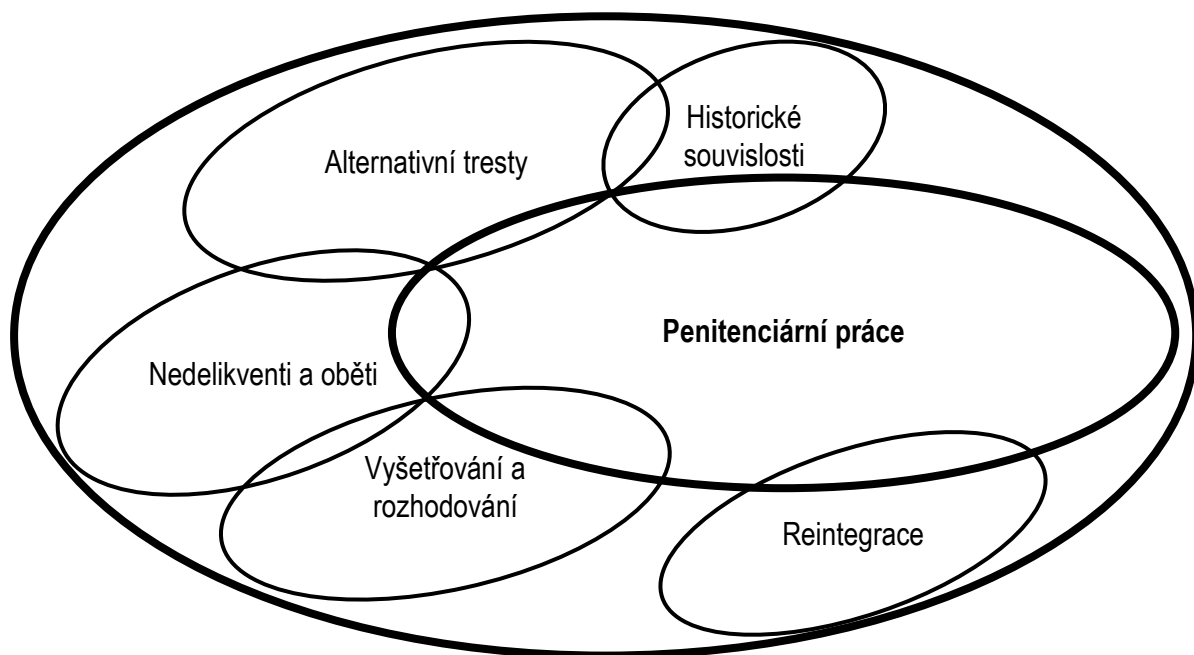
²¹ ČERNÍKOVÁ, V. – SEDLÁČEK, V. *Základy penologie pro policisty*. 2002. s. 48

zabývajících se trestáním i jejich funkcí, jakož i účinkem trestu na majoritní společnost či jeho vazbách a významech pro oběť kriminálního činu a samozřejmě i reintegrací pachatele do společnosti.

Z naznačeného textu je zřejmé, že soudobá penologie se nemůže omezit toliko na výkon trestu odnětí svobody, ale že eo ipso zahrnuje i souvislosti vyšetřování, výkonu vazby, soudního jednání, nově také rozměr výkonu zabezpečovací detence, možnosti reintegrační pomoci a celou řadu dalších aspektů.

Chceme-li zůstat na půdě věznic, hodí se spíše použít slovo penitenciární, které má původ v latinském penitent. Tento pojem pak představuje synonymum pro „vězeňský“ a stává se jakousi podmnožinou penologie, jak ukazuje následující obrázek:

Obrázek 1: Penologie a oblasti jejího zájmu

Penitencirání obory se pak budou zabývat souvislostmi spojenými s internací člověka v rámci jednoho ze tří možných právních institutů.

Penologická poimenika se tedy v tomto světle nebude zabývat jen uvězněnými delikventy, ale bude mít daleko širší souvislosti přesahující zdi věznic tak jako penologie sama.

1.2 INSTITUTY DETENCE

1.2.1 Trestání a funkce trestu

Člověk je po celou dobu svého psychosociálního vývoje formován pomocí nejrůznějších prvků, mezi nimiž zaujímá přední místo motivace ve

své pozitivní i negativní podobě, takže člověk jedná zpravidla tak aby dosáhl pozitiv – odměn a pokud možno se vyhnul negativům, tedy trestům. Ze sociologického hlediska společnost vytváří hierarchický systém sankcí od nepatrných náznaků nevole v případě společensky nevhodného chování až po zákonem stanovený systém postihů za činy namířené proti chráněným zájmům státu. Nemusí přitom jít jen o internaci, ta je až tím nejpřísnějším z přísného, ale například o záznamy na úřadech, pokuty, zákazy činnosti a další tresty představující alternativu věznění.

Sochůrek²² nabízí čtyři obecné funkce trestu:

- informační, která konstatuje nepřijatelnost a nesprávnost jednání
- motivační, usměrňující a upravující chování, jednání nebo prospěch
- vztahovou, vyjadřující negativní vztah společnosti k nesprávnému jednání či provinilci
- preventivní, která by měla vést k vyvarování se jednání vedoucího k trestu.

Aby byl trest účinný, měl by být pro provinilce citelný, pokud možno jistý a predikovatelný a měl by následovat v co nejkratší době po provinění. Z hlediska kriminálních deliktů by měl pro pachatele představovat neúměrné riziko.

Půjdeme-li k trestu odnětí svobody, zjistíme, že s sebou všechny uvedené aspekty přirozeně nese. Má však ještě další specifické funkce:

a) Regulativní

Pachatelům závažných trestných činů je skutečně nutné v jejich jednání zabraňovat a chránit před nimi majoritní část společnosti. Proto je třeba uznat nutnost existence výjimečných a doživotních trestů ve skutečně výjimečných případech. Z celkového počtu 15.311 odsouzených k 1. březnu 2005, kdy jsme realizovali takto zaměřený průzkum, si v českých věznicích pouze 207, tj. 1,35 % z nich odpykávalo výjimečný (tzn. 15-25 let odnětí svobody) a 31, tedy 0,2 % doživotní trest odnětí svobody.

b) Preventivní

Trest pouhou svojí existencí působí preventivně i na nedelikventní část populace. I když by se snad dalo říci, že po zhruba pěti letech už

²² SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie*. 2007, s. 18n

odsouzenému nemůže trest odnětí svobody ze sociálně-psychologického hlediska přinést téměř nic pozitivního, je z hlediska generální prevence jeho existence nutná i ve vyšších výměrách. Kdyby například za vraždu, nebo závažné ekonomické kriminální činy hrozil pouze trest odnětí svobody do řekněme oněch pěti let, mohly by se stát některé takové kauzy celkem výhodnými. Ovšem tato funkce není absolutní a podle našeho názoru se jí nedá obhajovat například relevantnost trestu smrti.

c) Edukační a socializační

Výkon trestu má působit na osobnost jako celek tak, aby po výstupu byl člověk jednak schopen a jednak pozitivně motivován žít skutečně řádný život. Tato funkce výkonu trestu odnětí svobody samozřejmě zahrnuje i sociální práci a působení duchovního.

d) Vyrovnávací

Výkon trestu má dopad i na oběť trestného činu a její práva. Dotaženo ad absurdum: Je známo, že v U.S.A. se poprav odsouzených vrahů účastní i příbuzní oběti, čímž jim stát poskytuje morální i emocionální zadostiučinění. Je dobré uvědomovat si, že trest má i tento vitkimologický rozměr a pamatovat na to rovněž v práci s pachateli. Má-li být, řečeno slovníkem praktické teologie, pokání skutečně opravdové, bude třeba klienta postupně vést i k pokusu o narovnání vztahů s oběťmi své trestné činnosti (případně pozůstalými po nich) a snaze o nápravu způsobeného zla. Mediaci mezi delikventem a poškozenými bude třeba dobře připravit, aby neznamenala jen další trauma. Pokud je nám známo, věnuje se této specifické oblasti aktuálně pouze kaplan Věznice Valdice Mgr. Aleš Jaluška.

1.2.2 Účel trestu odnětí svobody

Účel výkonu trestu odnětí svobody je pregnantně a explicitně vymezen a definován zákonem: „*Účelem trestu odnětí svobody je chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránit odsouzenému v páchání další trestné činnosti a vychovat jej k tomu, aby vedl řádný život, a tím působit výchovně i na ostatní členy společnosti. Výkonem trestu nesmí být ponížena lidská důstojnost.*“²³ To je definice platná a normativní pro všechny, kdo se na práci v rámci výkonu trestu podílejí, tedy i pro duchovní. V podmínkách věznice neurčuje pravidla hry Bible a křesťanské

²³ Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, § 23, odst. 1,2

společnosti, ale zákonné normy, jejichž standardy je třeba bezpodmínečně respektovat. Máme za to, že pojmenujeme-li účel, budou se nám snáze hledat požadavky a formy duchovenské služby. Vyjít bychom měli samozřejmě znovu ze zákona: „*Trest může být vykonáván jen takovým způsobem, který respektuje důstojnost osobnosti odsouzeného a omezuje škodlivé účinky zbavení svobody; tím však nesmí být ohrožena potřeba ochrany společnosti. S odsouzenými ve výkonu trestu se musí jednat tak, aby bylo zachováno jejich zdraví, a pokud to doba výkonu trestu umožní, podporovaly se takové postoje a dovednosti, které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem.*“²⁴

Dřívější první náměstek generální ředitelky VS ČR plk. PaedDr. Bohuslav Burkiewicz popsal účel výkonu trestu a tím i úkol vězeňské služby: „*Elementárním cílem VS je vrátit člověka společnosti tak, aby v ní byl schopen žít a ona jej mohla akceptovat.*“²⁵

1.2.3 Účel výkonu vazby

Výkon vazby je zcela jiný právní institut s naprosto odlišným účelem a je využíván v počáteční fázi trestního procesu. Důvody pro její uvalení jasně vyjmenovává trestní zákon, který tím implicitně pojmenovává i její účel. Aby mohl být člověk vzat do vazby, musí proti němu být zahájeno trestní stíhání, tedy musí být odůvodněné podezření, že se stal konkrétní trestný čin a že jej spáchal právě obviněný. Je-li splněna jedna z obav specifikovaných v § 67 Trestního zákona, totiž že by se:

- vyhýbal se trestnímu stíhání nebo z obavy před vysokým trestem uprchl (tzv. útěková vazba),
- že by mařil vyšetřování například působením na dosud nevyslechnuté svědky (tzv. koluzní vazba) nebo
- že by pokračoval (tzv. předstižná vazba) v trestné činnosti.

Návrh na uvalení vazby podává státní zástupce soudu, který poté rozhoduje o její odůvodněnosti. Ani vzetím obviněného do vazby ovšem není konstatována jeho vina a do vynesení pravomocného rozsudku na něho musí být pohlíženo jako na nevinného – tzv. *presumpce nevinny*.

²⁴ zákon č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody v platném znění (ZVT), §2, odst 1, 2

²⁵ MITÁŠ, Václav. *Z kaplanské porady*. 2005

Hála²⁶ podmínky uvalení vazby sumarizuje a za její účel vidí zajištění obviněného tak, aby byl k dispozici orgánům činným v trestním řízení a to v relativně dobrém fyzickém a psychickém stavu. Účelem výkonu vazby tedy není na člověka výchovně působit. Podobně tedy ani úkolem duchovního v tomto období není primárně vést k pokání a dojít s klientem k vyznání viny či dokonce konverzi – i pastýř nutně musí brát v úvahu, že má před sebou člověka v očích zákona dosud nevinného. Terapeuticko-poradenské působení na obviněné se tedy omezuje na jejich udržování pokud možno v dobré fyzické a psychické, ale i duchovní kondici, jak jsme zmínili. S tím může reflexe spáchaného činu velmi úzce souviset a dočkáme se jí převážně u afektivních či nedbalostních deliktů, kde reflexe viny a Kristova odpuštění může působit hojivě.

Stává se však, že se ve zpovědi vyzná duchovnímu, ale před soudem využívá svého zákonného práva nevypovídat či nevypovídat pravdu. To jsou ovšem kauzy natolik výjimečné, že vyžadují naprosto individuální přístup. Duchovní by je neměl vnímat jako své selhání, neboť je přirozenou a pochopitelnou snahou každého člověka usilovat o co nejnižší trest a využít k tomu všech zákonných podmínek.

1.2.4 Účel zabezpečovací detence

Institut zabezpečovací detence je upraven zákonem č. 129/2008 Sb. o výkonu zabezpečovací detence a o změně některých souvisejících zákonů. Účel pak pojmenovává §1, odst. 2 tohoto zákona takto: „*Výkonem zabezpečovací detence se sleduje ochrana společnosti a terapeutické a výchovné působení na osoby ve výkonu zabezpečovací detence prostředky stanovenými v tomto zákoně*“.

Jde o zcela nový typ ochranného opatření pro pachatele velmi vážné násilné trestné činnosti s vysokou mírou nebezpečnosti pro společnost, jejichž duševní stav trvale či dočasně způsobuje, že páchají závažné delikty. Navíc u nich existuje reálný předpoklad, že se budou i v budoucnu takového jednání dopouštět, a to zvláště za situace, kdy u nich není téměř žádná nebo jen velmi malá pravděpodobnost účinnosti běžné ochranné léčby. Podle základních předpokladů by měla být zabezpečovací detence ukládána zejména delikventům, kteří mají v anamnéze předchozí násilnou trestnou činnost včetně vraždy a kteří jsou na základě odborných vyšetření diagnostikováni jako nebezpeční. Dále pak recidivujícím pachatelům

²⁶ HÁLA, Jaroslav: *Teorie a praxe vězeňství I.* 1996, s. 33

sexuálně motivované trestné činnosti, u nichž prokazatelně opakovaně selhala ochranná léčba.

Zabezpečovací detence není trestem v pravém slova smyslu, proto pro své klienty vybrala pojmenování chovanci. Ti mají v duchu zákona absolvovat léčebné, psychologické, vzdělávací, pedagogické, rehabilitační a pracovní programy. Jedním z účelů bude vzbudit v chovancích rozhodnutí podrobit se ústavnímu ochrannému léčení. Trestní zákon totiž umožňuje vzájemnou prostupnost mezi oběma těmito ochrannými opatřeními. Zabezpečovací detence potrvá, až dokud to bude vyžadovat účinná ochrana společnosti. Nejméně jednou za 12 měsíců ovšem soud přezkoumá, zda jsou aktuální důvody pro pokračování léčby a rozhodne o jejím pokračování či ukončení.

Úkoly duchovního v rámci zabezpečovací detence budou velmi náročné. Jeho postupy by měly být duchovenské a zároveň kontextuální jak k účelu tohoto institutu, tak ke klientele, vesměs psychologicky i psychiatricky klinické. Vzhledem k tomu, že tato forma internace je v ČR na samém počátku a pracuje s dosud neověřenými předpoklady či zkušenostmi ze zahraničí, nebudeme jí nadále věnovat zásadní pozornost.

1.3 POIMENIKA

1.3.1 Pojmový kontext Nového zákona

Poimenika, neboli pastorage či pastorační poradenství je svébytným oborem praktické teologie. Různými křesťanskými tradicemi je však vnímána poněkud odlišně a v různé šíři záběru. Máme-li hledat teologicky relevantní přístup, bude nutné pokusit se správně vnímat biblické pozadí. K tomu účelu jsme zvolili sledování sloves s tímto pojmem souvisejících v textu Nového zákona.

a) ποιμαίνειν

Novozákonní pojem, který dal společně s podstatným jménem ποιμέν pastorage či poimenice název.

Ve SZ byli podle Novotného²⁷ za pastýře Hospodinem označováni Jeho přední služebníci např. Mojžíš [Iz 63,11] nebo Jozue [Nu 27,17], ale také třeba perský král Kýros [Iz 44,28 – „*Hle, můj pastýř. Vyplní každé mé přání. Řekne Jeruzalému: "Budeš vybudován!" A chrámu: "Budeš*

²⁷ NOVOTNÝ, Adlof. *Biblický slovník*. 1992, s. 592n

založen!“]. Na to navazuje Kristův pastýřský úřad, shromažďující Boží lid jako ovce do stáda, vycházející již ze starozákonních prorocství, jako např. Iz 40,10n: „*Panovník Hospodin přichází s mocí, jeho paže se ujme vlády. Hle, svoji mzdu má s sebou, u sebe svůj výdělek. Jak pastýř pase své stádo, beránky svou paží shromažďuje, v náruči je nosí, břeží ovečky šetrně vede.*“

Kristus pak sám o sobě říká: „*Εγώ εἶμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός. ὁ ποιμὴν ὁ καλός τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων*“, tedy v textu ČEP „*Já jsem dobrý pastýř. Dobrý pastýř položí svůj život za ovce.*“ Vzhledem k použitému aktivnímu prezentu u slovesa *τίθειναι* (pokládat) však bude přesnější přeložit toto slovo jako „pokládá“, což lépe vystihuje trvalost pastýřské činnosti.

Můžeme zde pozorovat několik atributů Krista jako pastýře: předně byl povoláný a projevují se zde obě roviny – *vocatio externa et interna*. Byl předpovězen proroky i oddělen samotným Bohem, o svém povolání věděl a akceptoval je. Dále má svěřené stádo za přednější sebe samotného, což se projevuje nejen Jeho rozhodnutím pokládat život za ovce, ale zejména cílenou a systematickou péčí, v jejímž rámci si ze stáda nijak nevybíral a byl mu k dispozici prakticky neustále²⁸.

Pokud budeme zkoumat o další místa výskytu tohoto pojmu, zjistíme, že Ježíš litoval zástupů bez pastýře a snažil se je shromažďovat [Mt 9,36; Mk 6,34]. Na druhou stranu predikoval, že po ukřižování se zástupy bez pastýře znovu rozprchnou [Mt 26,31n; Mk 14,27]. Kristův pastýřský úřad má i eschatologický rozměr finálního rozdělení v soudný den [Mt 25,32]. Dobrý pastýř jedná přímo, bez postranních úmyslů a stará se o stádo [J 10,2], své ovce zná a ony znají jeho [J 10,14] a konečně je ochoten přivádět ovce i z jiného ovčince [J 10,16].

O Kristu jako o Pastýři pak explicitně hovoří také 1Pt 2,25, Žd 13:20 a zejména kniha Zjevení [2,27; 7,17; 12,5 a 19,15].

Pastýřský úřad nakonec sám Ježíš přenáší i na církev, když apoštola Petra vyzývá, aby pásł Jeho ovce [J 21,16]²⁹. Za pastýře církve označuje apoštol Pavel efezské křesťany při svém loučení ve Sk 20,28n a současně jim klade za úkol chránit stádo před „*dravými vlky, kteří nebudou šetřit*

²⁸ Pro přesnost je třeba dodat, že Ježíš uměl také odejít od nárokovacího zástupu a relaxovat na osamělém místě.

²⁹ Jde o poslední výzvu apoštola Petra v Kristově trojí otázce po lásce, v předcházejících vysláních používá Jan sloveso *βόσκειν*. Zatímco v prvních dvou apelech může jít o výzvu ke službě, nabízí se myšlenka tento třetí výrok pojmut jako předání pastýřského úřadu církvi.

stádo ... a povedou scestné řeči, aby strhli učedníky na svou stranu“ [Sk 20,29n]. Pastýři jsou vedle apoštolů, proroků, evangelistů a učitelů jmenováni i v seznamu církevních úřadů v Ef 4,11.

Podle apoštola Petra [1Pt 5,2n] má pastýř svůj úřad konat dobrovolně a s horlivou ochotou, a to nikoli panováním [*μηδ' ὡς κατακυριεύοντες* – ne jako panující, zmocňující se, podrobující³⁰], nýbrž zejména metodou vlastního příkladu [*ὑποὶ γινόμενοι τοῦ ποιμνίου* – příkladem se stávejte stádu]. Tuto metodu dobře zná i moderní teorie výchovy, která hovoří o učení nápodobou. I zde jde o trvalý proces, který předpokládá lidskou aktivitu na sobě samém. O vlastní dobrý příklad tedy pastýř musí aktivně pečovat.

b) παρακαλεῖν

Další ze zásadních řeckých pojmů, z nichž by pastorální teologie měla vycházet. Ačkoli Souček spočítal jeho výskyt v NZ na 109 případů³¹, ve většině z nich jde o běžnou komunikaci na rovině „prosit, žádat“. Pro poimeniku mají zásadní význam místa, kde je tento výraz použit ve významu vyzývat, domlouvat či napomínat nebo povzbuzovat či potěšovat. Tato dualita totiž otevírá dvě strany téže mince – pastorec jednak varuje před hříchem a jeho soteriologickými důsledky, zároveň však poskytuje podporu, pomoc a potěšení.

Ve smyslu napomínání lze tento pojem chápat např. v Lk 3,18, kde je řeč o Krisotvě eschatologické promluvě, jejíž součástí bylo i napomínání. Pro potěšení jej tentýž evangelista používá v závěru podobenství o boháči a Lazarovi pro popis situace Lazarova potěšení a boháčova trápení [*ὀδυνάμαι*]. To jsou však jediná dvě místa v evangeliích, kde je pojem *παρακαλεῖν* používán v tomto významu. Další příklad najdeme až ve Sk 14,22 v popisu návratu Pavla a Barnabáše z misijní cesty přes Ikonium, Lystru a Derbe, kde povzbuzovali učedníky ve víře. Na této verzi se shoduje většina českých překladů, pouze kraličtí užívají slova „napomínajíce“. Právě zde je skutečně možné představit si jak povzbuzování k vytrvalosti tak i napomenutí před důsledky pádu. Obě možnosti jsou poimenicky naprosto relevantní a rovnocenné, znázorňují totiž dvě komplementárně spojené roviny pastorece. Identický přístup pak lze uplatnit i na Sk 20,2: „*Prošel tamější krajiny, vytrvale povzbuzoval*

³⁰ HUDYMAČ, Peter – PRISTÁŠ, Peter. *Grécko – slovenský slovník k Novému zákonu*. 2000, s. 109

³¹ SOUČEK, Josef. *Řecko – český slovník k Novému zákonu*. 1997, s. 159

bratry slovem Božím...“ (CEP) – „A když prošel krajiny ty, a napomenutí jim učiniv mnohými řečmi,...“ (Bible kralická). Rozdíl je pouze v teologické tradici, z níž překladatel pochází.

Pojem je velmi oblíbený v pavlovském pojetí pastorační práce. Apoštol jakoby užitím právě tohoto slova, jemuž dává přednost před jinými výrazy, záměrně upozorňoval na dualitu této oblasti duchovní práce. Je tomu tak například v Ř 12,8; 1K 14,31; 2K 6,1; 8,6; 9,5 nebo 13,11. Dále pak na několika místech v epištolách Tesalonickým, pastoračních epištolách nebo v listu Židům.

Na jiných místech však Pavel tento pojem využívá jednoznačně ve významu povzbuzování, jako např. 2K 1,4nn nebo 2,7, když v předcházejícím verši používá pro pokárání či trest pojem *ἐπιτιμία*. Další podobné výskyty najdeme v 2K 7,6; Ef 6,22; Ko 4,8. Na druhou stranu jsou rovněž oddíly, kde je pojem *παρακαλεῖν* využíván i ve smyslu napomínání [1Te 5,14; 1Tm 5,1 apod.]. Pro napomínání jako takové je však na deseti místech pavlovských epištol a ve Sk 20,31 užito pojmu *νουθετεῖν*.

c) μεριμνᾶν

Zcela běžné slovo, které se v NZ vyskytuje 23 x, z toho 17 x v synoptických evangeliích. Matouš je používá v oddíle 6,25–34 ve smyslu lidských starostí či obav o zabezpečení pozemského života, zatímco Hospodinovu činnost pojmenovává slovesy *τρέφειν* (živit, opatřovat životními potřebami³², vychovávat³³) a *προστιθέναι* (přidávat). Jako starosti časnosti toto slovo používá Matouš i v podobenství o rozséváči [13,22] jako důvod pro neplodnost zasetého Slova, v této souvislosti zaznamenáváme také jediný výskyt u Marka [4,1]. Konečně verš 10,19 povzbuzuje křesťany, aby si nedělali starost o to, co budou říkat jako obžalovaní před vladaři a králi. U Lukáše označuje slovo *μεριμνᾶν* rovněž pozemské pečování, vesměs jako překážku plodného duchovního života. V tomto smyslu se vyskytuje také ve Fp 4,6.

K posunu dochází v první epištole Korintským. Ve známém oddíle týkajícím se manželství [1K 7] jde již o starosti, které naplňují lidskou duši ve vztazích k partnerovi nebo k Bohu. V podobenství o církvi jako těle [12,12-31] již apoštol vyzývá jednotlivé údy, aby o sebe navzájem

³² SOUČEK, Josef. *Řecko – český slovník k Novému zákonu*, s. 165

³³ HUDYMAČ – PRISTÁŠ. *Grécko – slovenský slovník k Novému zákonu*, s. 129

pečovaly, staraly se: *αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσιν τὰ μέλη*. Použitý čas, tedy aktivní konjunktiv prezenta, hovoří o tom, že Bůh sám motivuje určením hierarchie v těle jednotlivé údy k tomu, aby o sebe vzájemně a trvale či opakovaně pečovaly, protože jen tak nebude docházet ke sporům.

Apoštol Pavel ve 2K 11,28 vyjmenovává své služebnosti a mezi nimi jmenuje i starost o sbory, stejně jako v rámci Timoteova úřadu ve Fp 2,20.

V 1Pt 5,7 znamená *μεριμνᾶν* rovněž světské starání se, které má člověk svěřit Bohu. Pro Boží péči o člověka je pak zde užito slova *μελετᾶν*³⁴ (mít na starosti nebo na mysli).

d) *βόσκειν*

Slovo *βόσκειν* překládají Souček³⁵ i Hudymač s Pristášem³⁶ jako pást, pást se. V NZ se toto slovo vyskytuje pouze v evangeliích, kde je synoptikové shodně využívají ve spojení s pasením prasat. Toliko v evangeliu podle Jana se vyskytuje v prvních dvou výzvěch Kristova trojího imperativu vyslání Petra k pasení beránků [J 21,15nn]. Pasení dobytka znamená jeho fyzické nasycení nebo jinak řečeno naplnění jeho základních potřeb.

Teologové jsou až příliš často v pokušení omezit duchovní službu pouze na poradenství ve spirituálních otázkách a příliš je nezajímají souvislosti běžného života. Má-li však být o klienta skutečně komplexně postaráno, nelze jeho psychické či sociální obtíže opomíjet. Domníváme se, že *βόσκειν* nám může symbolizovat pastýřskou péči v jejím holistickém, snad lze říci i kvadrotomickém pojetí, zahrnujícím ducha, duši, tělo, ale i sociální vztahy.

e) *ἐλέγχειν*

Pastorace musí mít v některých případech i formu jasného zvěstování, usvědčování, kárání nebo trestání, jak tento výraz překládají dostupné slovníky. Jan Křtitel káral Heroda [Lk 3,19] aby řešil jeho pozemský hřích, evangelista Jan však hovoří o eschatologickém trestu [J 3,20] nebo o usvědčování ze hříchu [8,46], stejně jako epištola Korintským [14,46]. Pro teorii poimeniky je však zajímavý výskyt tohoto

³⁴ v souvislosti s Boží starostlivostí je tohoto slova užito už pouze 1K 9,9, proto se jím dále nebudeme podrobněji zabývat

³⁵ SOUČEK, Josef. *Řecko – český slovník k Novému zákonu*, s. 34

³⁶ HUDYMAČ – PRISTÁŠ. *Grécko – slovenský slovník k Novému zákonu*, s. 21

pojmu v Ga 5,6–13. Apoštol zde vybízí k otevřenému pojmenování nepravostí, ovšem ne beze smyslu, jak dokládá závěr tohoto oddílu: „*Když se však ty věci správně pojmenují, je jasné, oč jde. A kde se rozjasní, tam je světlo. Proto je řečeno: Probuď se, kdo spíš, vstaň z mrtvých, a zazáří ti Kristus.*“ Nejde tedy o žádnou svatou válku k vymýcení hříchu z lidského středu, nýbrž o projasnění vztahů v křesťanské obci, které hřích narušuje. Ani sám Hospodin není Bohem přehlížejícím lidská přestoupení, která kárá, ovšem se soteriologickým výhledem, jak je potvrzeno v Žd 12,5, kde je námi sledované slovo užito ve významu kárat, stejně jako ve Zj 3,19. Zde je kárání a trestání dáno do kauzálního nextu s Hospodinovou láskyplnou péčí. Bůh trestá právě proto, že miluje.

To se prolíná i pastorálními epištolami, kde jsou termínem *ἐλέγχειν* Timoteus a Titus vyzýváni k trestání provinilců, kteří nejeví snahu po nápravě a jsou tak příčinou nezdravého stavu svěřené křesťanské obce [1Tm 5,20; Tt 1:9.13; 2,15].

Je tedy zřejmé, že kárání a trestání je naprosto legitimní součástí poimeniky. Zásadní jsou však motivy – vždy musí jít o prospěch penitenta či společenství a nikoli o prosazení názorů či dokonce zájmů pastorálního služebníka.

V prostředí věznice je třeba ke kárání přistupovat s mimořádnou citlivostí, o to však důsledněji. Vězeňský kaplan by se neměl identifikovat s vězeňskou službou do té míry, že by se stal součástí systému kázeňských trestů, to by patrně velmi zásadně retardovalo jeho důvěryhodnost. Často se ovšem stává, že bohoslužby navštěvuje klient, který se v kolektivu odsouzených chová jinak než před duchovními a nezřídka se s životem v patologickém prostředí vyrovnává tak, že se přidá na stranu silnějšího a může se podílet na manipulačních praktikách či šikaně vůči jiným vězňům. Zde je třeba zasáhnout důsledně a od takového jednání se nejen distancovat, ale s klientem se pokusit je pastoračně řešit, jinak pastýř ohrožuje důvěryhodnost nejen svoji, ale křesťanské zvěsti vůbec.

f) *καταρτίζειν*

Třetí z pojmů, překládaný jako opravovat, zdokonalovat nebo doplňovat chybějící je pro penologickou poimeniku mimořádně zajímavý. Znovu, podobně jako *βόσκειν* vychází z běžné činnosti a tak jej také používají evangelisté popisující Zebedeoovy syny opravující síť [Mt 4,21; Mk 1,19]. Další dva výskyty se však již týkají napravování vlastních

nedostatků [2K 13,11] a také přivádění „na pravou cestu v duchu mírnosti“ [Ga 6,1], tedy pomoci v opravě vlastního nitra druhým.

Právě tento oddíl je v souvislosti s dalšími výskyty slova *καταρτίζειν* jedním z klíčových východisek duchovní služby delikventům. Jejich nitro je často skutečně jako potřhané síť a úkolem duchovního je pomoci s opravou. To však nepůjde bez zásadnějšího vhledu do interdisciplinárního dialogu, jak se pokusíme naznačit v kapitole 2.

Taková náprava totiž vyžaduje souběh tří spojených směrů působení. V první řadě je to Hospodinova milost a Kristova oběť jako její akt, která stojí nad vším, vše převyšuje a v posledku je příčinou všeho. Způsobuje skutečnost, že si člověk uvědomí onu potřhanost vlastního nitra a nutnost změny.

Καταρτίζειν totiž nemá ambici pouze v napravování porušeného, nýbrž i ve zdokonalování dobrého či doplňování k dokonalosti. Tak mu rozumí např. 2K 13,9.11; Ef 4,12 nebo 1Pt 5,10. V těchto případech je ovšem cizelérem sám Hospodin, stejně jako v dalším klíčovém oddíle z Žd 13,20n: „*Bůh pokoje, který pro krev stvrzující věčnou smlouvu vyvedl z mrtvých velikého pastýře ovcí (τὸν ποιμένα τῶν προβάτων), našeho Pána Ježíše, nechť vás posílí (καταρτίσαι) ve všem dobrém, abyste plnili jeho vůli; on v nás působí to, co se mu líbí, skrze Ježíše Krista. Jemu buď sláva na věky věků! Amen.*“ Hospodin nejdříve vzkřísil Pastýře pastýřů, aby dokonal dílo spásy a potvrdil smlouvu s člověkem. Přijme-li ji také člověk, bude jej Bůh sám neustále zdokonalovat a napravovat.

Druhým směrem působí duchovní průvodce, stojící po boku klientovi, doprovázející ho a podpírající jej v rozhodnutí žít podle Božích norem. Tam lze spatřovat počátek opravy sítě lidského nitra.

A konečně posledním předpokladem je člověk sám. Člověk rozhodující se pro změnu, podrobující se Boží výchově a Jeho jednání, člověk spolupracující na díle spásy.

Všechny tři tyto síly musí spolupůsobit a žádná by neměla stát v zásadní opozici. Neukáže-li Hospodin sám na porušenost lidského nitra, není další hluboká práce možná. Nebude-li nablízku podporující blízký člověk, bude změna velmi obtížná a bolestná.

A konečně, nebude-li spolupracovat sám penitent a neotevře-li se pomoci, bude všechno ostatní zhola nemožné.

Anglický překlad výrazu *καταρτίζειν* „restore“ je pak reflektován v pojmu Restoring Justice, popisovaném Van Nessem³⁷. V takto pojaté trestní spravedlnosti nejde jen o nápravu pachatele, ale zejména o nápravu stavu věci, které svým zločinem rozbil či porušil. Takové ambice si žel české vězeňství ještě zdaleka neklade³⁸.

1.3.2 Aktuální terminologické pozadí

Vzhledem k tomu, že česká pastorální literatura vychází z různých pojmových tradic, dochází stále ještě ke značné terminologické nejasnosti, kterou se pokusíme shrnout.

Při hledání obsahové náplně jsme srovnávali přístup k vymezování úkolů pastorační na jedné a pastorálního poradenství na straně druhé. V české a slovenské literatuře jsou patrné značné terminologické nejasnosti, které mohou vycházet z rozdílného pojetí v anglosaském a německém prostředí. Navrhujeme, aby se termín pastorační zabýval komunikací evangelijní zvěsti a podpoře v řešení otázek souvisejících s klientovou spiritualitou, zatímco pastorální poradenství by se mělo zabývat pomocí v hledání řešení problému souvisejících s klientovou osobností, jejím vývojem a se sociálními vztahy.

a) *Pastorální teologie*

Máme-li definovat pastorální teologii, zahrneme ji do oblasti zájmu teologie praktické a budeme trvat na tom, že jde o disciplínu s širokospektrálním záběrem vědních oborů.

Její místo a úkoly budeme v této kapitole hledat, na úvod je ovšem třeba konstatovat, že její pojetí se liší v závislosti na době i na pozadí církevní tradice. Je to naprosto přirozené a není třeba skepse, nicméně s pokračujícím ekumenickým hnutím je třeba otevřít intercírkvnímu dialogu i pastorálku a pokusit se najít společná východiska napříč křesťanským spektrem.

V obecnosti bude pastorální teologie hledat východiska, metody a formy práce, ale i konzumenty svého působení, jak si vzápětí ukážeme. Nebude to jednoduché ani samozřejmé, protože jedna část autorů určuje

³⁷ VAN NESS, Daniel. *Restoring Justice*. 1997.

³⁸ České vězeňství aktuálně prožívá odbornou krizi, zejména díky nedostatečnému odbornému potenciálu vrcholného managementu v čele s Ludkem Kulou, orientovaným spíše na osobní publicitu než na rozvoj organizace. Proto se obrací spíše na východ, kde může působit učitelsky, než na západ, kde by se mohlo učit. O tom svědčí například aktuality na internetových stránkách www.vscr.cz.

pastorální teologii široké pole působnosti od zvěstování a kerygmatickou práci přes vyučování či vysluhování svátostí až po realizaci církevní kázně. Salajka³⁹ to označuje jako generální duchovní péči. Jiní teologové se věnují spíše oblasti užší zahrnující přímou pomoc v hledání souvislostí i řešení problémů v duchovním a občanském životě – podle Salajky *cura animarum specialis*.

Natnačeme také, jak se liší například vnímání klientely v rámci interní a externí pastorační, ale také poskytovatelů od přísně klerikálního až po všelaické pojetí.

b) Interní a externí pastorační

V soudobém křesťanském prostředí se setkáváme v zásadě s dvojitým pojetím. V případě interní pastorační jde o duchovní práci toliko na církevní půdě. Tento přístup rozhodně není nikterak diskvalifikující, zvláště uvědomíme-li si, že Kristus sám dával přednost lidu Izraele, byť se nevyhýbal ani pohanům nebo Samařanům. Zdá se však, že ve střední Evropě již minula doba, kdy se církev uzavírala sama do sebe a poimeniku vnímala jako interní záležitost. Příčinou bylo patrně čtyřicetileté omezení církevní služby komunistickou vládou ve 2. polovině XX. století.

Interní pastorační musíme v konfrontaci s předcházející kapitolou nutně vnímat jako biblicky validní, ne-li přímo primární. Drtivá většina oddílů se týká spirituálního stavu křesťanů a jeho dopadů na osobnost člověka i jeho interpersonální vztahy. Kdyby na tuto oblast poimenika zapoměla, zpronevěřila by se své službě církvi a patrně by postupem času došlo i k jejímu obsahovému vyprázdnění, v důsledku i ke ztrátě jedinečnosti a difuzi do psychosociálních věd, jejichž appendixem by se absencí svého duchovního obsahu stala.

Ve věznicích bychom ovšem s užším pojetím pastorační příliš neuspěli, protože klientů, kteří se k nějaké církvi hlásí, je zoufale málo. V sedmiletém sledování klientely ve Vazební věznicí Liberec se pouze 10 % klientů označilo za pravoslavné (většinou příslušníci rusky hovořících národností), 7 % za římské katolíky, 4 % za protestanty a po 3 % za Svědky Jehovovy a muslimy. 8 % klientů proklamovalo své ateistické zaměření, ovšem 24 % klientů o sobě prohlásilo, že jsou věřící bez církevní příslušnosti a celých 41 % svoji religiozitu nedokázalo určit⁴⁰.

³⁹ SALAJKA, Milan. *Křesťanská církev ve své duchovní aktivitě a práci*. 1998, s. 106

⁴⁰ Podrobněji se výzkumu religiozity mezi penitenciární klientelou budeme věnovat v kapitole 5.3.3.

Podobná situace bude i v dalších oblastech poimenické práce vně církve jako například v nemocničním kaplanství, v policejních složkách, v poradnách zabývajících se krizovou intervencí, v multidisciplinárních týmech integrovaného záchranného systému apod. Tam všude se v současnosti takto široce pojatá poimenická pomoc etabluje. Přitom vyžaduje odborníky vybavené interoborovými vědomostmi, zručnostmi a dovednostmi, kteří dokážou reflektovat časové a psychosociální souvislosti klientova aktuálního stavu i schopnost odolat pokušení nepřipustně zneužít jeho akutní tenze pro „lacinou misii“.

V tomto pojetí hovoříme o pastoraci, externí, kterou Opatrný označuje jako „*péči o obecné blaho a o ty, kteří stojí na okraji církve*“⁴¹

c) *Intracírkevní pastorage*

Na sám úvod je třeba znovu zopakovat, že toto pojetí je teologicky zcela odůvodněné, a že církevní obce dobrou pastýřskou péčí nezbytně potřebují.

Poimeniku tak v minulosti vnímal například Havránek, zastávající patrně nejširší pojetí intracírkevní pastorage. Pastýřskou péčí vnímá jako „...*veškeré kladné dění v církvi a všechnu vsutku duchovně motivovanou činnost církve. Vždyť přece vše, co se v církvi koná a co církev činí, má mít pastýřské zaměření. Vše má být ve službě péče o duši člověka*“⁴². Na Havránkově práci je znát pietistické prostředí Církve bratrské, v době sepsání navíc uzavřené do vnitřního milieu menších protestantských církví. Přestože jde o zajímavé a v době vzniku ojedinělé dílo plné praktických zkušeností a doporučení, jeho zásadním nedostatkem zůstává slabší teoretické zázemí a nedostatečná komunikace s pastorální literaturou.

Také Smolík⁴³ je zastáncem tohoto modelu, přestože jeho práce je výrazně bohatší. Hlásí se ke klasickému lutherskému pojetí Heidelberského katechismu s tím, že pastýřská péče má sloužit křesťanům k tomu, aby mohli žít z potěšení a pomoci jim, aby v tom vytrvali až do smrti. U Smolíka je ovšem třeba vnímat klasické barthovské pojetí dialektické teologie, poněkud se bránící komunikaci s psychosociálními vědami zejména s psychologií. Je však dlužno dodat, že v závěru své práce Smolík

⁴¹ OPATRŇÝ, Aleš. *Pastorage v postmoderní společnosti*. 2001, s. 9

⁴² HAVRÁNEK, Alexandr. *Úvahy o pastýřské péči*. 1986, s. 5

⁴³ SMOLÍK, Josef. *Pastýřská péče*. 1992, s. 3

podává přehled soudobé poimenické literatury, v němž ji akceptuje i v nejširším pojetí.

Druhou možností sledování šíře pastorálky, jak tuto službu někteří zkráceně pojmenovávají, je oblast jejího záběru. V tomto případě za užší pojetí vidíme zahrnutí pouze rigidně duchovních (někdy až dogmatických) oblasti spirituálního života, které jsou v Bibli zdánlivě přesně popisovány, přičemž poměrně často zachovávají fundamentalističtější přístup bez dostatečné reflexe přítomného socio-kulturního prostředí. Havránek dokáže ve své práci odrážet různé biblické perikopy a jejich dialog s křesťanským životem, v oblasti takzvaných adiafor, tedy věcí, k nimž se Bible explicitně nevyjadřuje a nepovažuje je tedy za principiálně dobré či zlé, však konstatuje, že *„ten, kdo pravdivě hledá Boží vůli a snaží se jít cestou křesťanského života, nakonec vždy rozpozná, co slouží jeho vlastnímu duchovnímu životu a co prospívá věrohodnosti jeho křesťanského svědectví⁴⁴“*. Podle jeho názoru pak: *„Moudrý a odpovědný pastýř může vykonat kus dobré služby. Úzkostlivé potěšovat a lehkomyšlné volat k pořádku⁴⁵“*. To je jistě dobře míněné povzbuzení, obáváme se však, že v aktuální konfrontaci se profánním prostředím obklopujícím křesťana na každém kroku již neobstojí a reprezentuje tak dogmatické kázně v jeho supraesenciálnější podobě. Takto pojatá sborová pastorece je velmi často kontraproduktivní a jejím výsledkem jsou křesťané s poněkud schizofrenním chováním. Jiným ve společných shromážděních, kde se snaží vypadat pohodově a bezproblémově a jiným například mezi spolupracovníky v zaměstnání či ve škole. Salajka upozorňuje, že setkání s přestoupeními základních mravních norem mohlo způsobit v pravoslavném a katolickém prostředí i u evangelíků pojetí duchovní péče spíše jako nástroje k uplatňování řádu a kázně v rámci náboženské obce⁴⁶.

- *Při rodinném poradenství jsme se setkali s kauzou rodiny v chronické partnerské krizi, která ovšem byla většinou sboru vnímána jako příkladná – oba manželé navštěvovali společná shromáždění a podíleli se na zabezpečování některých služeb ve farnosti. Měli však problémy v komunikaci, které se týkaly způsobu využívání rodinných financí, trávení dovolených, ale i frekvence a techniky intimních kontaktů. V minulosti se setkali s „biblicky podepřeným“ pastoračním přístupem,*

⁴⁴ HAVRÁNEK, Alexandr. *Úvahy o pastýřské péči*, s. 44

⁴⁵ Op. cit., s. 44

⁴⁶ SALAJKA, Milan. *Církev ve své duchovní aktivitě a práci*. s. 107

preferujícím tezi, podle níž je hlavou rodiny odpovědnou za rozhodování v důležitých oblastech muž. Muž v tomto páru však nesl rysy nevyzrálosti s infantilními prvky, žena byla zodpovědnější a také ochotnější podílet se na zlepšení jejich vzájemného vztahu. Zmíněný přístup však byl pro oba demotivační - muže nevedl k hledání a napravování svých nedostatků, zatímco ženě bral naději na zlepšení. Výsledkem byl mužův dojem, že je vlastně vše v pořádku a ženino selhání, když nedostatek citů v tomto vztahu saturovala se spolupracovníkem v zaměstnání, jehož fatálním důsledkem byla manželská nevěra.

Již Rutrle⁴⁷ upozorňuje, že konfrontace s biblickou pravdou může být pro člověka krizová a může dát vzniknout intrapersonálním konfliktům jak kontaktem s duchovními věcmi, tak odvrácením se od nich. Tak jako celá teologie, musí i poimenika reflektovat aktuální socio-kulturní kontext postmoderní doby, v níž jsou věřící konfrontováni se sekularizovaným světem novými formami, což se projevuje i poněkud odlišným vnímáním duchovních dimenzí. Kučera⁴⁸ hovoří v této souvislosti o principu vnitrosvětskosti, díky němuž se v propočítatelném světě ztratilo vědomí transcendentních výšin i hlubin hříchu. Vedle toho svět zpředmětněl a člověk se stal subjektem, vůči němuž je všechno objektem. Věci – objekty jej však vtáhly mezi sebe a v důsledku jej učinily předmětem. Člověk se na věcech stal závislým a tak se zrodil třetí kučerovský princip – přetváření. Člověk neustále produkuje a jeho nitro se pohybuje v horizontálních vztazích, aniž by se hlouběji zabýval vertikálou. To vše je třeba v duchovním vedení zohlednit, a chápat a porovnávat s aktuálním socio-kulturním prostředím, jako to uměl Ježíš v dialogu s ženou cizoložnicí, jíž na rozdíl od židovských teologů měl odvahu místo exekuce trestu smrti říci: „*Ani já tě neodsuzuji. Jdi a už nehřeš!*“ [J 8,11]. Dokázal tak na jedné straně empaticky vnímat status hřešící ženy a na druhé straně povědět jednoznačné ne hříchu, milovat hříšníka a nenávidět hřích. To je přístup pro soudobou pastorační naprosto nezbytný, vyžaduje ovšem hlubokou kooperaci s biblistikou a dogmatikou na exegezi příslušných biblických oddílů a následného hledání odpovědi evangelia na soudobé otázky bytí.

Správně uchopené užší pojetí poimeniky ovšem může být k užitku a je nezbytnou součástí intracírkevní poimeniky. Katolický psychiatr

⁴⁷ RUTRLE, Otto. *Základní problémy duchovní péče*. 1940. s. 51

⁴⁸ KUČERA, Zdeněk. *Pravda a iluze moderní teologie*. 2004, s. 91

Kašparů⁴⁹ tuto potřebu reflektuje a využívá pro ni termín duchovní vedení, které vnímá jako „*přímou pomoc jednotlivci v rozvoji a růstu jeho osobního vztahu s Bohem*“. Nejde tedy o rovnání do církevního etalonu, nýbrž o nedirektivní podporu v hledání Kristovy blízkosti, v němž je nutné aplikovat vedle psychologických metod i specifické duchovní prostředky, proto má společná východiska, metody i formy s pastorálním poradenstvím.

V podmínkách detence jde sice o relativně řídké, nikoli však ojedinělé případy, kdy klient prožije hlubokou vnitřní konverzi a hledá svou vlastní duchovní cestu k Bohu. Takto orientovaný člověk se paradoxně dostává do intrapersonální krize, když je nucen vyrovnávat se s duchovními hodnotami a životem v sociálně-deviantním prostředí. Pak nutně potřebuje průvodce, jímž by měl být penitenciární duchovní. V opačném případě hrozí riziko personálního selhání a ztráty duchovní orientace, která v důsledku může znamenat přirozenou reakci návratem do stavu před vznikem krize a tím i návrat k zažitým vzorcům jednání.

Širší pojetí intracírkevní poimeniky nabízí Opatrný, pro něhož znamená pastore „*...zabývání se lidmi v konkrétních životních podmínkách, tedy v určité zemi, v určité dějinné situaci, v určitém historickém a kulturním kontextu. Jejím posláním je řešit konkrétní problémy konkrétních lidí ve světle a síle evangelia.*“⁵⁰ Zde už jsme velmi blízko penitenciární poimenice, která má pomoci překlenout obtíže spojené s akutní krizí z uvěznění ve světle evangelia, při zahrnutí všech oblastí pastore, které jsme naznačili ve sledování řeckých výrazů v NZ, tedy povzbuzování i napomínání, pomoci ve starostech o záležitosti časnosti, kárání i podpoře na cestě ke křesťanskému zdokonalování sebe sama.

d) Pastorální poradenství

Pastorální poradenství má poměrně tenkou hranici se širší intracírkevní pastorecí i s pastorecí externí, proto s pastorecí jako takovou u některých autorů splývá a v této oblasti lze spatřovat poměrně zásadní terminologickou nejednotnost. Ostatně ani v anglosaské pastorální literatuře využívající pojem Counseling (Pastoral, Biblical, Christian apod.) nepanuje příliš velká jednota. Crabb⁵¹, pocházející z evangelikální církevní tradice, se jednoznačně kloní k úzce internímu poradenství a

⁴⁹ KAŠPARŮ, Max. *Pastorální psychiatrie pro zpovědníky*. 2002, s. 18n

⁵⁰ OPATRŇÝ, Aleš. *Pastore v postmoderní společnosti*, s. 9

⁵¹ CRABB, Lawrence. *Effective Biblical Counseling*. 1978

načrtává i možnost jeho realizace v rámci církevního sboru. Jeho myšlenky se pokouší přejmout i někteří čeští pastorální teologové, je však třeba zmínit, že pro zásadní odlišnosti českého a amerického religiozního pozadí je tato snaha velmi obtížná.

Velmi nesnadně aplikovatelné je ve středoevropském socio-kulturním prostředí i nouthetické⁵² pastorální poradenství v pojetí Jay E. Adamse. Je typické bipolárním vnímáním světa – křesťanský versus nekřesťanský, což se projevuje i na jeho metodologii. Člověk mimo církev stojí zcela mimo Adamsův zájem, nepřijme-li nabídku evangelia. V opačném případě jej čeká direktivní, kázeňský a autoritativní přístup, v němž jediným měřítkem hodnot je Písmo, neexistují emoce a příčinou nemoci je zpravidla hřích. Je ovšem třeba uznat, že v běžné pastorační existují speciální případy, kdy je pro poradce direktivní přístup žádoucí – například v krizové intervenci. V Adamsově pojetí je však riziko možnosti zneužití klientovy religiozity a následné manipulace, ať záměrné či nezáměrné, až příliš velké.

Naproti tomu Garry Collins⁵³ vnímá úlohu křesťanského poradenství daleko externěji, má také blíže ke kooperaci se spřízněnými vědami, zejména s psychologií. Z toho vyplývá, že i v pastoračním či duchovním poradenství existují v zásadě dva přístupy – interní a externí.

V poradenství obecně jde o sdílení informací, které klient potřebuje pro hledání východiska z předestřenému problému. Zahrnuje pomoc v hledání strategií řešení, pojmenování klientových osobnostních kladů i záporů, nácvik nových dovedností a další metody i techniky.

V tomto kontextu je spirituální poradenství zaměřené na pomoc člověku vést plnohodnotný život odstraněním tenzí souvisejících s jeho spiritualitou nebo také patologickou religiozitou. Procházka⁵⁴ konstatuje, že „*poradce vedený Duchem svatým může u klienta rozeznat i skryté závislosti nebo škodlivé vztahy, které mu brání dorůst v dospělého člověka*“. S tím lze souhlasit, je však nutné dodat, že k základnímu vybavení poradce patří i sofistikované diagnostické metody, které by si měl osvojit a umět využít.

Podobně i ve vlastním poradenském procesu poradce využívá postupy ze spřízněných oborů, aby se však nezpronevěřil spirituálnímu rozměru své

⁵² z řeckého *νουθετείν* - napomínat

⁵³ COLLINS, Garry. *Christian counselling*. 1998

⁵⁴ PROCHÁZKA, Pavel. *Pastorální teológia 1 – Křesťanské poradenstvo*. [s.a.]

služby, měl by je vhodně doplňovat také specificky duchovními metodami, jako jsou modlitba či katecheze.

V externě pojatém poradenství může podle Procházky dojít i k „*nastartování duchovního procesu a následné konverzi*“, ve svém evangelikálním pojetí to vnímá dokonce jako jeden z cílů duchovního poradenství.

Pro efektivní proces, který by klientovi neuškodil, ale naopak pomohl, je třeba akceptovat určité souvislosti, které zajímavým způsobem sumarizuje Opatrný, z jehož tezí vybíráme ty, s nimiž lze obecně souhlasit i v nekatolické pastorální tradici:⁵⁵

- dobrá znalost lidí a jejich problémů s přihlédnutím k situaci sociální a osobní
- dobrá znalost současných odpovědí církve na lidské problémy
- analýza minulosti a současnosti – poznání, jací jsme, čím jsme ovlivněni, co si s sebou neseme jako bohatství i jako zátěž.

K těmto třem bodům můžeme z vlastní zkušenosti připojit další, které vidíme pro úspěšného poradce jako nutné:

- orientace ve spolupracujících oborech a umění využití jejich diagnostických i intervenčních forem a metod
- obeznámení se s aktuálními životními problémy, s nimiž se může v práci s klientem setkat
- dobrá znalost prostředí, v jehož rámci je poradenský proces realizován
- schopnost zdravě odhalit své možnosti a hranice i okamžik, kdy je klienta nutné předat jinému odborníkovi.

Dalším problémem externě pojatého křesťanského poradenství je také částečně specifická klientela, poněkud odlišná od tradiční intracírkevní duchovní péče. Podle Collinse⁵⁶ jen 10 % klientely biblických poradců hledalo odpověď na specifické duchovní otázky. Zbylí žádali pomoc v krizi, manželství a sexualitě, zvládnutí náročných životních situací, ale také v hledání vlastní identity či vyrovnání se s psychickou nemocí.

⁵⁵ OPATRŇÝ, Aleš. *Pastorace v postmoderní společnosti*, s. 10

⁵⁶ COLLINS, Garry. *Christian counselling*. 1998, s. 37

Poimenické přístupy v kritických životních událostech jako jsou nemoc, umírání či úmrtí blízké osoby, manželství apod. reflektuje celá řada autorů. Procházka a Souček k tomu přidávají i speciální problémy určitých životních období a otázky sexuální identity, Opatrný se například vyrovnává s pastoračí v oblasti užívání internetu. Kašparů k tomu všemu ve speciální části své práce přidává i otázky spojené s klientovou demencí, maniodepresivními stavy, psychiatrickými diagnózami, poruchami pohlavní identity a sexuálních preferencí, ale i poruchami osobnosti. Je třeba konstatovat, že takto odlišní lidé hledají (a patrně stále častěji) cestu do pracovny poradců nejen z mimocírkevního prostředí, ale lze je potkat i uvnitř křesťanské obce. Je třeba konstatovat, že běžné pastorační postupy se zde buď míjejí účinkem (jak například u lidí s poruchou osobnosti), nebo mohou v rukou neodborných pastýřů dokonce škodit (poruchy sexuality apod.), či dokonce způsobit rozvinutí choroby (např. u schizofrenie). Věřící psychiatr Kašparů dává duchovním do ruky náznaky diagnostických přístupů, které pomohou tyto problémy snáze rozklíčovat a podle nich volit vhodnou intervenci či předání do péče jinému odborníkovi.

Tato oblast by měla být penitenciárním duchovním mimořádně blízká, měl by umět odhadnout jakou osobnost má před sebou a podle toho zvolit optimální přístup, jak naznačíme v kapitole 4.5.

e) Dualita poimenického přístupu v kontextu detence

Ať v širším či užším pojetí, ať externí nebo interní pastorační práce musí korelovat s biblickou zvěstí, jinak se její obsah vyčerpá. Musí nutně citlivě reagovat na lidský hřích a přinášet světlo evangelia. Zcela legitimně tedy zahrnuje pojmy *ἐλέγχειν* [kárat] a *νουθετεῖν* [napomínat]. Nemá-li se zpronevřit biblické zvěsti, musí nutně upozorňovat na hřích a činit to dostatečně jasně, ve světle jeho soterilogických důsledků. Musí tak ovšem činit citlivě, aby zachovala dualitu pojmu *παρακαλεῖν* v napomínání i povzbuzování. Pastorační práce ani církevní kázeň nejsou trestající, nýbrž napravující instituty, jak to naznačuje pojem *καταρτίζειν* v celé šíři svého záběru. Zbývající výrazy *μεριμνᾶν* a *βόσκειν* pak naznačují metody i formy – laskavé pečování i duchovní sycení evangeliem, tedy duchovní vyučování. To jsou prostředky podporující trvalost sociálních důsledků konverze, proto je nezbytné, aby vězeňský duchovní dokázal aplikovat prvky poradenství, ale také katecheze a v případě potřeby i duchovního vedení.

2. MEZIOBOROVÁ KOMUNIKACE

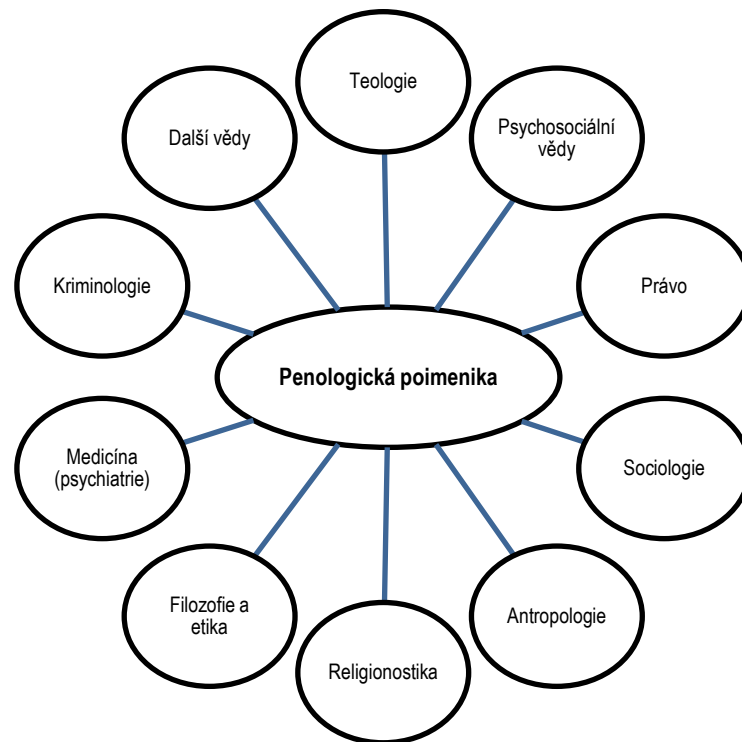
Pastorační službu v prostředí detence je třeba nahlížet široce multioborově, jak naznačíme později. Přesto je třeba konstatovat, že určitá skupina českých vězeňských duchovních proklamuje nutnost zachování jakési „disciplinární čistoty“. Tento přístup lze zajisté chápat, zejména jako snahu najít specifickou platformu pro oprávněnost a nenahraditelnost spirituální služby za mřížemi. Ani jeho nejskalnější zastánci, byť by aplikovali pouze klasické teologické formy práce, se však neobejdou bez poznatků vědních oborů kooperujících v penologickém prostředí. Kdyby tomu tak nebylo, nemělo by žádný praktický smysl o penologické poimenice zvlášť uvažovat, vystačili bychom si totiž s tradičním teologickým kvartetem či septetem, snad jen trochu modifikovaným.

V zásadě jde o stále opakovanou otázku, nakolik má být teologie svébytným uzavřeným oborem a do jaké míry se má nechat ovlivnit poznatky jiných humanitních oborů lidského bádání.

Dnes je již zcela, a na půdě Husitské teologické fakulty UK obzvlášť, mimo diskuzi oprávněnost komunikace praktické teologie s psychologií, pedagogikou i sociální prací. V penitenciárním prostředí musí být tento dialog vzhledem ke specifikům sociálního ovzduší i klientely ještě výraznější. V opačném případě se vězeňský kněz vystavuje nebezpečí možného zneužití ze strany probandů, nepřijetí od profánních kolegů dokonce i riziku kolize s právními předpisy, na jejichž dodržování je třeba ve vězení klást zvýšený důraz.

Nárys spolupracujících oborů se pokusíme naznačit v následujícím grafu:

Obrázek 2: Penologická poimenika a spolupracující vědní obory

2.1 TEOLOGIE

2.1.1 Biblistika a historické vědy

Základním úkolem biblistiky v kooperaci s poimenikou obecně a penitenciární zvláště je však hledání odpovědí evangelia na soudobé etické otázky. Pouze odpovědná biblistika podpořená důkladnou a hlubokou exegezí všech relevantních míst může dát jasné stanovisko k otázkám biblických souvislostí a zabránit tolik se opakující prezentaci nepřijatelných teologických zkratk.

Má-li si i v penitenciárním prostředí poimenika uchovat svůj teologický ráz, nevyhne se konfrontaci s biblickými poznatky. V této oblasti se nutně nebude příliš lišit od klasického teologického pojetí pastorače. Biblické vědy pak může obohatit zpětnou vazbou ze soudobého socio-kulturního prostředí.

Studium Starého a Nového zákona či biblické dějepřavy je ve vězení méně obvyklou, ale přitom některými odsouzenými velmi žádanou formou duchovenské práce, kterou penitenciární farář nesmí opomíjet, má-li jeho služba mít spirituální jedinečnost a nerozplynout se v okolních penologických oborech. Vzhledem k tomu, že drtivá část klientely je bez zásadních religiózních zkušeností, je třeba zvolit formy studia vhodné spíše pro začátečníky, doporučené jsou například pracovní listy a další

pomůcky, jako například kurz Učedník realizovaný Evangelickou církví metodistickou.

Velmi oblíbené a vhodné jsou i biblické audiovizuální vzdělávací pořady, včetně kreslených příběhů biblické dějepravy, primárně určených dětem.

Pro pochopení teologických souvislostí práce s vězňami je třeba odpovídajícím způsobem reflektovat i přístup prvotní církve a postavení vězňů v novozákonní době, k čemuž výrazně napomáhají poznatky dějin křesťanství.

2.1.2 Dogmatika

Jakkoli se může pro penitenciární zvěstování zdát dogmatika nezáživnou a na první pohled méně využitelnou, je to primárně ona, kdo určuje základní pravdy, které mají být po prakticko-teologickém zpracování zvěstovány.

Poskytuje ovšem také další zcela zásadní službu, na kterou upozorňuje Liguš. Vzhledem k rozvíjející se komunikaci s neteologickými vědními obory a pronikání jejich metod a postupů do teologické práce *„musí dogmatika bdít nad tím, aby se církevní prakticko-církevní neodchylovaly od svého základu, tj. od Písma a od života konkrétního církevního společenství. Jen na půdě obecnství církve spolu s pevným základem Písma se dají používat ... vědecké disciplíny v teologii“*, poznamenává Liguš⁵⁷.

Je třeba konstatovat, že v penitenciárním prostředí, kde bude pro účinnou duchovenskou službu nutná skutečně úzká kooperace s psychosociálními vědami, je trvalé ohlížení se po dogmatice nezbytně nutné.

2.1.3 Praktická teologie

a) Homiletika

Homiletika jako nauka o sestavení a způsobech prezentace kázání má ve věznicích svá specifika. Mluvený projev na bohoslužbách a studijních kroužcích je třeba přizpůsobit klientele, religiózně většinou nezkušené, často s narušeným vnímáním i schopností udržet pozornost. Právě alpilkačím metod práce s lidmi vykazujícími poruchy pozornosti, percepce,

⁵⁷ LIGUŠ, Ján. *Propedeutické systematicko-teologické reflexie o kresťanskej viere v Bohu*. 2006, s. 21

s kognitivními odlišnostmi a podobně může významně obohatit hraniční oblasti katechetiky.

Z toho důvodu volíme spíše kratší proslovy, které vhodně ilustrujeme biblickými obrazy i příklady ze života. Delší programy je vhodné přerušovat a dávat prostor například pro diskuzi.

V současnosti je vhodné také využít možností podpory multimediální prezentace a proslovy doplnit připravenými audiovizuálními prezentacemi, což v poslední době moderní homiletika rovněž akceptuje.

b) Liturgika

Liturgika jako samostatná disciplína praktické teologie má v penitenciární praxi také osobitý význam. Přestože bohoslužby s klasickým pořadem jsou v tomto prostředí spíše výjimečné a to ještě ponejvíce v římskokatolickém ritu, je třeba za pomoci této teologické disciplíny hledat co nejúčinnější způsob konání bohoslužeb v prostředí, které se od běžných kostelů tak významně odlišuje.

Vězni jsou zpravidla velmi vyhledávané symboly, v nichž se ovšem paradoxně ne vždy umějí přesně orientovat. Existuje tedy reálné riziko nepochopení či překroucení významů náboženských symbolů, proto je třeba volit co možná nejjednodušší formy a případné nejasnosti vysvětlovat.

Bohoslužby ve věznicích jsou zpravidla ekumenické, proto je třeba volit pořad, který by vyhověl co nejširšímu církevnímu spektru a zároveň neztrácel svůj zvěstný obsah. Totéž se týká i liturgického zpěvu, který je ve vězeňských bohoslužbách mimořádně oblíben. Liturgika tak může penitenciární spirituální praxi významně prospět například konzultací při tvorbě speciálních kancionálů výběrem vhodných písní a společných modliteb i křesťanských dogmatických proklamací. Dosud existuje pouze omezené množství posledních exemplářů zpěvníku vydaného VDP v polovině devadesátých let dvacátého století, většina vězeňských kaplanů však pro praxi připravuje své vlastní více či méně obsáhlé pořady bohoslužeb včetně písní.

Za významné a téměř nezbytné vidíme v případech konverze vězňů i využívání svátostí. Křest v intencích protestantské teologie doporučujeme vykonávat v ideálním případě až po propuštění, vzhledem k důsledkům života ve společenství i možným obtížím pospenitenciárního života. O to významnější je však společné slavení Večeře páně, kterou jako podstatnou

součástí procesu vyrovnávání se s vinou v duchovním kontextu vidí zejména Tournier⁵⁸.

c) *Katechetika*

Ačkoli někteří autoři chápou katechetiku jako součást pastorální teologie, vidíme za dobré ji v penitenciární oblasti vydělit. Pomineme pro naši práci ne zcela podstatnou katechetiku dětí a zmíníme její andragogickou stránku. Jako vědu o vyučování křesťanských pravd uchopitelných jen vírou chápe katechetiku Liguš, který však současně upozorňuje, že „*se uskutečňuje i na antropologicko-pedagogické rovině, kde se mají základní náboženské otázky i zkušenosti zprostředkovat vyučovaným přiměřeně jejich způsobu chápání a myšlení*“⁵⁹.

V dialogu s katechetikou tedy penitenciární poimenice půjde o hledání forem a metod náboženského vyučování, přiměřených klientele ve všech jejích zvláštностech a animozitách.

2.1.4 Misiologie

Liguš⁶⁰ upozorňuje, že v misii nejde jen o zakládání nových církevních sborů, jak to vnímá především její charismaticko-letniční pojetí, a do obsahu tohoto pojmu zahrnuje veškerou církevní činnost. Jako jeden z Božích atributů v misii vidí Kristovu lásku ke všem lidem a národům světa projevenou Jeho vtělením, což je zakotveno ve Velkém poslání⁶¹. Jakkoli jde o jednu z nejobecněji platných výzev, týká se bezesporu i vězňených, přičemž zahrnuje nejen předání evangelijní zvěsti, ale i následné vyučování a péči.

Pokud jde o metody a formy misie, ty se již od obecné populace nutně lišit budou. V praxi posledních patnácti let jsme byli několikrát svědky snah o evangelizační tažení spojené s extrémními projevy až manipulativních výzev ke konverzi, skládání rukou a nabídkou uzdravování bez dostatečné reflexe další křesťanské služby. Vzhledem k osobitému sociálnímu prostředí s extrémním dopadem izolace od společnosti je třeba se proti takovýmto způsobům ohradit, zvláště pokud jsou realizovány bez

⁵⁸ TOURNIER. *Vina*, s. 201 – 207

⁵⁹ LIGUŠ, Ján a kol. *Náboženská výchova a výuka*. 2005, s. 29

⁶⁰ LIGUŠ, Ján: *Božie Božie atribúty v misionálnej činnosti cirkvi*. 1999. s. 44

⁶¹ „*Jděte ke všem národům a získávejte mi učedníky, křtíte ve jméno Otce i Syna i Duchu svatého a učte je, aby zachovávali všechno, co jsem vám přikázal. A hle, já jsem s vámi po všechny dny až do skonání tohoto věku.*“ [Mt 28:19n]

následné kontinuální pastorační péče. I upřímně konvertující člověk na svobodě nutně naráží na otázky a problémy vyžadující odpověď, saturované zpravidla domovskou církevní obcí. Vzhledem k tomu, že tyto možnosti klient ve vězení zpravidla nemá, je postevangelizační služba o to důležitější.

Chápeme-li misiologii v jejím širším slova smyslu, má penitenciární poimenice co říci i v oblasti postevangelizační služby čerstvým konvertitům, což je oblast, kterou se misiologie zabývat musí a také se jí zabývá, když zkoumá, jak účinně pastýřsky sloužit těm kdo kladně reagují na zvěst evangelia. Zvláštní kapitolou je pak průnik misiologie a poimeniky v oblasti pastoračního poradenství nekřesťanům nebo hledajícím klientům, kteří jsou schopni či ochotni akceptovat spirituální řešení.

2.2 PSYCHOSOCIÁLNÍ VĚDY

Hlásíme se k Ligušovu paradigmatu pastorální teologie, která „*bude moci naplnit své poslání jen tak, že kazatel, farář, bude spolupracovat s jinými obory*“⁶². V podmínkách omezené svobody více než v jiných odvětvích participuje s dalšími humanitními vědními disciplínami a vězeňský duchovní je nucen častěji než kde jinde kooperovat v rámci interdisciplinárních týmů, jejichž příslušníky jsou zpravidla speciální pedagogové, psychologové, sociální pracovníci, pedagogové volného času, sociologové, vychovatelé a lékaři.

Vězeňský duchovní samozřejmě nemusí být odborníkem ve všech těchto odvětvích, aby však nezůstal izolován, musí jejich poznatky ne-li aplikovat, pak minimálně akceptovat a být připraven a argumentačně vybaven k odborné diskuzi.

Dalším důvodem, proč se penitenciární pastorační pracovník neobejde bez mezioborového dialogu, je mimořádné množství klientely poznamenaná nejrůznějšími psychopatologickými symptomy, poruchami osobnosti, socializace a podobně. S takovými konzumenty poimenické služby pak nelze užívat běžné postupy bez rizika ne-li přímo zneužití, pak jistě manipulace a následného znevážení duchovní služby nejen v očích vězeňské populace, ale i spolupracovníků z vězeňské služby.

- *V praxi jsme se setkali s případem disociála (53 let), který byl ve výkonu vazby pro trestný čin podvodu spáchaný fingováním dopravních nehod,*

⁶² LIGUŠ, Ján. *Sociálny rozmer teologie v 21. storočí*. 2000, s. 15

se škodou kolem 5 milionů Kč. Na svobodě zůstala jeho o pětadvacet let mladší přítelkyně, na niž patologicky žárlil, což je u tohoto typu poruchy osobnosti signifikantní symptom. Mimo jiné se jí snažil vtáhnout do své trestné činnosti tak, že jí dal vlastnoručně vyplnit několik hlášení o nehodě a později ji žádal, aby odvezla jeho osobní zbraně, přičemž ji měli podle všeho zkontrolovat policisté, kteří by nelegálně držené pistole objevili, takže by se i tato žena pravděpodobně ocitla ve výkonu vazby. Kontakt s duchovním zprostředkoval jeden z funkcionářů věznice, jehož klient žádal o povolení mimořádné návštěvy s tím, že přítelkyně upadla do spárů nějaké sekty, které chce dát všechen jejich majetek. Po rozhovoru s onou slečnou – praktikující křesťankou s poněkud histriónskými rysy, v jehož rámci se spontánně svěřila se svými osobními problémy, jí vězeňský duchovní v poradenském procesu doporučil přerušení vztahu a jejího druha předal do péče staršímu kolegovi, i přes několikaletou praxi nepřiliš znalému osobnostních specifik delikventní subkultury. Ten uvěřil svému novému klientovi dokonce do té míry, že nepochyboval o jeho tvrzení obviňujícímu druhého z dvojice duchovních z touhy po intimním kontaktu s jeho družkou (podloženému několika pravdivě vyhlížejícími historkami) a aniž by tento fakt konzultoval s někým z věznice, inicioval žádost po razantních opatřeních právě vůči svému kolegovi, k nimž vedení VDS po prověření situace nepřistoupilo. Argumenty, že po intimním sblížení jsou před Bohem manželé, však onu mladou ženu vmanipuloval ke sňatku a realizoval jej dokonce na církevní půdě. Po zhruba pěti letech tato žena vyhledala prvního z duchovních s potřebou omluvit se za způsobené nepříjemnosti a není snad třeba dodávat, že uzavření manželství litovala.

K této situaci by bývalo nemuselo dojít, kdyby druhý z duchovních dokázal akceptovat základní poznatky psychologie a sociální patologie a nenechal se zneužít manipulujícím disociálem k prosazení jeho záměrů. Prevencí této situace mohla být i konzultace s kýmkoli z odborníků ve věznici, kteří měli k dispozici výsledky odborných screeningů a pravděpodobně by duchovního na hrozící riziko upozornili.

Zajímavým způsobem tento problém komentovala dlouholetá kaplanka Věznice Rýnovice Kětoslava Jakubalová: „Rovněž bychom měli vědět, komu pomáháme, koho máme před sebou. Někdy jsem slýchávala od kolegů prohlášení, které znělo až hrdě: "Mě nezajímá, co ten člověk spáchal, dívám se na každého stejně." Myslím, že ve skutečnosti měli na mysli ono biblické "nenávidět hřích, milovat hříšníka". To je pro naši praxi

nutné přijmout do života a také si v tomto směru vyprosit u Boha milost, abychom to dokázali, není to totiž vždy lehké. Jenomže mám-li doprovázet, pak musím vědět, jaké nástrahy a pokušení na doprovázeného budou nejspíše čekat a část těchto nástrah je ukryta v jeho návycích a způsobu života venku, ale také v jeho přirozenosti nebo dokonce v porušené psychice. Proto nepodceňujte spolupráci se zkušenými kolegy a s odborným personálem věznice. Vyvarujete se tak mnohých chyb a zbytečných zklamání.“⁶³

2.2.1 Psychologie

Otázka míry a hloubky komunikace teologie a psychologie je v posledním půldruhém století velmi diskutovaná a dosud se nepodařilo dosáhnout konsenzu. Názorové spektrum je ohraničeno zcela odmítavým přístupem s rigidně vytvořenými hranicemi reprezentovaným barthovskou dialektickou teologií na straně jedné a bezmezným přijímáním psychologických závěrů s difúzními hranicemi na straně druhé.

V pozadí prvního postulátu je nepochybně úporná diskuze teologie a psychoanalýzy v čele se Sigmundem Freudem, který jak známo církev a náboženský život vnímal jako infantilní projevy nezralé osobnosti, na což církev reagovala stejně ostrým protiútokem, který vedli například Karl Barth nebo Paul Ricoeur. Psychoanalýzou se však nechal významně ovlivnit Paul Tillich. České evangelické prostředí však téměř důsledně trvá na oddělení psychologie a teologie.

Podle našeho názoru není pro penitenciárního duchovního vhodný ani jeden z obou extrémů. V případě ignorování bazálních poznatků psychosociálních věd hrozí reálné riziko nerozpoznání symptomů psychopatologie, sociální deviace, psychických nemocí a dalších aspektů vyskytujících se v kriminální populaci daleko častěji než v majoritní společnosti a tím i zneužití duchovního k prosazení záměrů manipulující klientely. V opačném případě by rozplynutím teologie v psychologii či pedagogice došlo k vyčerpání její jedinečnosti a tím by duchovenská služba pozbyla nejen své výlučnosti, ale v posledku i smyslu.

Několik možností přístupů navrhl ve své práci Lawrence Crabb⁶⁴. Zmiňuje možnost vzájemné hostility, která však v aktuální univerzitní diskuzi téměř nepřichází v úvahu, byť její kořeny jsou v historických

⁶³ JAKUBALOVÁ, Květoslava. *Doprovázení*. 2007. s. 105

⁶⁴ CRABB, Lawrence. *Osobnost člověka*. 1995, s. 26 – 50

souvislostech pochopitelné. Obě disciplíny mohou rovněž být sice rovnocenné, ale současně oddělené, jak jsme naznačili v případě českého evangelictví. Ve třetím případě mohou teologové vybírat oddíly z psychologie a hledat průnik obou disciplín – například hamartologie a psychopatologie se z různého pohledu zabývají zhruba stejným problémem – příčinami lidského porušeného jednání a jsou schopny vytvořit ve společné diskuzi syntetizovaný názor na lidské nedostatky. Možný je i model, v němž si poimenika z psychologie vybere jen to, co se jí hodí a zbytek nechá ležet, často ovšem psychologické závěry přeformulovává ke svému obrazu nebo je implantuje do dějin spásy⁶⁵. Optimálně se však jeví vědecká diskuze, v jejímž rámci teologie zkoumá za pomoci dogmatiky správnost předpokladů a výsledků psychologie.

V penitenciární praxi však nepůjde jen o hledání možností spolupráce či integrace. Vězeňský duchovní by se měl zevrubně seznámit s poznatky zejména hraničních a aplikovaných psychologických odvětví. Zcela samozřejmě by měla do oblasti jeho pozornosti patřit sociální psychologie, zkoumající člověka a jeho chování i projevy ve světle mezilidských vztahů. I duchovnímu má co říci především v oblasti zkoumání sociální dynamiky i mechanismů konformity zejména malých skupin, socializace, mezilidské komunikace a konfliktů, prosociálního i agresivního chování a tak dále. Stejně podstatná je i forenzní psychologie, zkoumající člověka na pozadí projevů uplatňování práva od vyšetřování trestné činnosti, přes soudní jednání až po trestání a detenci.

Sociální psychologie náboženství pak zkoumá dopad religiozity na postoje a city, ale také vliv prostředí a výchovy na náboženské názory, genderové aspekty víry, intergenerační souvislosti přenosu náboženství a podobně. Současně se sociální psychologie náboženství zabývá i jeho společenskou funkcí, to už se však dotýká hranic se sociologií. V této oblasti by psychologické metody a mezioborové výzkumy mohly potvrdit či vyvrátit vliv náboženské konverze na sociální chování, což by bylo významné pro nejen pro sledování potřebnosti a účinnosti pastorální služby mezi delikventy, ale také pro hledání dalších forem sociálně-charitativní práce zejména se sociálně-patologickými skupinami nebo ohroženou mládeží.

⁶⁵ To je kupříkladu situace pastoračního směru nazývaného Vnitřní uzdravení, který prostředky hlubinné psychologie interpretuje a snaží se terapeuticky aplikovat emoce i zkušenosti z dětství.

2.2.2 Pedagogika

Pedagogika disponuje poměrně propracovaným systémem motivace, stanovování cílů edukace i strategií k jejich dosažení a dalších obdobných mechanismů, které může vězeňský duchovní ke své práci poměrně dobře přizpůsobit. Praktická teologie a poimenika zvláště se má v této systematice věru co učit. Praxe totiž ukazuje, že intervence, poradenství i terapie bývají v rukou duchovních spíše náhodnými procesy bez stanoveného cíle a strategie.

Pro duchovenské využití není bez významu ani pedagogická diagnostika, zvláště její klinické metody jako jsou pozorování, rozhovor nebo osobní a rodinná anamnéza. To všechno může pomoci zvýšit účinnost poimenické práce, která může být při pojmenování osobnostních i sociálních příčin lidského selhání daleko konkrétnější a cílenější. Pedagogická diagnostika netrpí oborovou uzavřeností tolik jako psychologie a dává své metody i celý diagnostický proces k dispozici také jiným oborům. Nebrání se tomu, aby výstupy diagnostiky byly multidisciplinární, a nechá do nich zasahovat i teology, jak poznamenávají Fischer a Škoda⁶⁶.

Pokud jde o hraniční a aplikované pedagogické disciplíny, mají své významné místo v prostředí za mřížemi samozřejmě speciální a sociální pedagogika⁶⁷ reprezentovaná etopedií jako naukou zabývající se „zkoumáním, výchovou a vzděláváním a resocializací jedinců, kteří jsou mravně narušeni a mají problémy v sociálních vztazích“⁶⁸.

Penitenciární pedagogika je pak jednou z klíčových disciplin penitenciární praxe, protože jí byla svěřena organizace celého reedukačního procesu. Speciální pedagog ve věznici sbírá poznatky z odborných vyšetření klienta a na jejich základě by měl sestavit individuální program zacházení s každým odsouzeným, v případě výkonu vazby pak většinou řídí zájmové aktivity, které jsou obviněným nabízeny.

2.2.3 Sociální práce

Sociální práce si v prostředí postkomunistické střední Evropy znovu získává odpovídající dimenzi v humanitním vědním systému a tímto hledáním místa na slunci je teologii velmi blízká. Její metody a formy

⁶⁶ FISCHER, Slavomil – ŠKODA, Jiří. *Speciální pedagogika*. 2008, s. 27

⁶⁷ terminologická diskuze o vymezení těchto dvou pedagogických disciplín ještě není ukončena

⁶⁸ FISCHER, Slavomil. *Etopedie v penitenciární praxi*. 2006, s. 75

nejsou zatíženy kastovním přístupem umožňujícím využívat je pouze jednooborovým specialistům, jak je tomu namnoze například u psychologie, proto jsou k dispozici i praktickým teologům s dostatečným mezioborovým rozhledem.

Sociální práce formuluje například sociální poradenství a poradenský rozhovor, k němuž má duchovní blíže než například k psychoterapii vyžadující většinou několikaletý terapeutický výcvik. Domníváme se, že ani práce duchovních by neměla zůstat bez odborné platformy a tato metoda se k aplikaci v klinické poimenice přímo nabízí, podobně jako krizová intervence, s níž se v penitenciární praxi budeme setkávat napořád, či mediace jako profesionální metoda řešení konfliktů. Specifika postavení vězeňského duchovního pak umožňují v případě správného uchopení této metody její využití i v případě konfliktů mezi vězni a zaměstnanci věznice. Jako člověk stojící uvnitř systému nemusí být tolik zatížen příslušností k jedné ze stran sporu a může tedy být ideálním mediátorem schopným vnímat kontext neshody na pozadí tak osobitého prostředí.

Metody sociální práce mají proti psychologickým postupům vzhledem k teologii většinou výhodu nepoměrně menšího dogmatického zatížení a lze je proto využívat v daleko širším rozsahu.

V katecheticko-kérygmatické praxi lze využít i individuální a skupinové formy práce, zaměřené nejen na zvěstování a výklad Bible, ale také na pastorální poradenství či práci s terapeutickým zaměřením. Tyto metody zkoumá sociální práce nejen z hlediska individuálního dopadu, ale také v rámci sociálního fungování klienta a v širších souvislostech jeho života.

Zásadním příspěvkem k účinné poimenické práci by mohlo být také její plánování a management, jak je tomu právě v případě sociální práce. Tyto metody na využití v pastorální praxi dosud čekají, stejně jako nezbytná supervize. Ani zde by se teologie nemusela bránit jejich využití.

2.2.4 Sociologie

Podle Giddense se sociologie zabývá studiem sociálního života, skupin a společností⁶⁹. Z hlediska penologie sociologie zkoumá mimo jiné i prostředí detence jako takové nebo i účinek trestu a trestání ve všech jeho formách na majoritní společnost. Pro teologa to může být prvoplánově

⁶⁹ GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. 1999, s. 14

nepodstatné, bude-li však svou profesí brát skutečně odborně, neměl by zavírat oči například před sociologickými výzkumy zaměřenými na vliv trestné činnosti na obecnou populaci, aby se nestal jen slepým apologetou delikventů, ale dokázal vnímat i vliv jejich zločinů na přímé a nepřímé oběti.

- *Příkladem takového úzkého pohledu může být duchovenská péče jednoho z dobrovolníků o Petra Zelenku, známého jako „heparinový vrah“. Ať byly jeho pohnutky jakékoli, má za sebou několik vražd a nepřímými oběťmi jeho kriminální činnosti je množství příbuzných a známých zavražděných. Onen duchovní ve svých mediálních výstupech, o jejichž etické správnosti ve vztahu ke klientovi by bylo možné s úspěchem pochybovat, líčil svého klienta opakovaně jako chudáka, jemuž je ubližováno, čímž v očích široké veřejnosti vězeňskou duchovní službu i její smysl významně dehonestoval⁷⁰.*

Sociologie náboženství zkoumá společenské jevy spojené s religiozními projevy, náboženskými institucemi a hnutími. Podle Strážence⁷¹ je „náboženská víra sice osobní akt, uskutečňuje se však v sociálním kontextu“. Sociologie zkoumá i religiozitu společnosti nebo vztah majoritní populace k církvi a náboženství.

2.2.5 Sociální patologie

Sociální patologie vychází původně ze sociologie, a ačkoli je stále její hraniční disciplínou, stává se stále více svébytným oborem. Penitenciární poimeniku si bez komunikace se sociální patologií prakticky vůbec nelze představit. Kdyby vězeňský duchovní nevzal tuto oblast psychosociálních věd na vědomí a chtěl se v sociálně-deviantním prostředí pohybovat tak jak je zvyklý z církevní obce, byla by jeho služba předem odsouzena k neúspěchu. Sociální patologie zkoumá formování a určování sociálních norem a posléze odchylky od nich. Zabývá se jednotlivými abnormálními jevy (kriminalita, sebevražednost, prostituce, závislosti, rodinné násilí apod.), jejich vznikem, charakteristikou, možnostmi korekce a

⁷⁰ Tento duchovní své teze opíral o údajná zranění, která měla být jeho klientovi být způsobena policisty při zatýkání. I kdyby tomu tak bylo, je třeba tento proces vidět v multiooborových souvislostech. Pokud šli policisté zatýkat podezřelého z několikanásobné vraždy, musel být jejich zákrok veden rychle, profesionálně a za použití přiměřené síly, takže drobná poranění mohl přinést a žádná závažná obviněný neměl. Toto riziko je vzhledem k ohrožení života zasahujících policistů proti takto nebezpečnému podezřelému z etického pohledu zanedbatelné. Jinou otázkou by ovšem bylo užití násilí při výslechu.

⁷¹ STRÍŽENEC. *Súčasná psychológia náboženstva*. 2001, s. 168

prevencí. Předmětem jejího zájmu je podle Sochůrka⁷² defektní socializace a desocialita člověka.

Aby bylo možné přemýšlet o korekci, měl by vězeňský duchovní umět určit příčiny, které člověka přivedly do konfliktu se zákonem a podle toho volit přiměřené metody a formy intervence. Desocializace může být vedle apriorní lidské porušenosti na počátku patogeneze hříšného jednání a měla by tak být reflektována. Současně je třeba zohlednit i její projevy v klientově osobnosti a přistupovat k němu sice empaticky a otevřeně, ovšem s ohledem na jeho sociální insuficienci. Tím podle našeho soudu nikterak není porušována křesťanská vstřícnost, vždyť sám Ježíš vybídl své učedníky při vyslání do misijního působení: „*buďte tedy obezřetní jako hadi a bezelstní jako holubice*“. [Mt 10,16b]. Řecký text zde používá slovo *φρόνιμος*, které lze přeložit jako rozumný nebo rozvážný⁷³. NZ je používá také jako charakteristiku pěti moudrých panen, které spořily olej v lampách [Mt 25,2] nebo v Pavlově konstatování: „*Vy, kteří jste tak rozumní, rádi snášíte nerozumné*.“ [2K 11,19]. Proti němu pak stojí výraz *ἀκέραιος* (nepokažený, čistý, ryzí⁷⁴). Pán církve tak po svých učednících nevyžaduje slepou bezelstnost, ale čistotu a ryzí charakter, což nijak nebrání rozumnému a odborně podloženému posuzování okolností služby.

2.2.6 Antropologie

Antropologie zkoumá postavení člověka v přírodě a prostředí obecně, jeho původ, vývoj a závislosti fyzických změn, antropobiologie pak život ve všech jeho souvislostech a zákonitostech.

Liguš⁷⁵ zmiňuje také teologickou antropologii, která „*pozoruje člověka jako obraz Boží (imago Dei) a na tom základu zkoumá Boží vztah k člověku a opačně, ale i vztah člověka k jeho bližnímu, k světu a k absolutním otázkám života*“. Bez těchto východisek není teologicky relevantní podklad pro duchovenskou službu pachatelům protizákonných deliktů vůbec myslitelný.

⁷² SOCHŮREK, Jan. *Vybrané kapitoly ze sociální patologie – I. díl*. 2001, s.11

⁷³ SOUČEK. *Řecko-český slovník k Novému zákonu*. s. 274

⁷⁴ Op. cit., s. 22

⁷⁵ LIGUŠ, Ján. *Medziľudská komunikácia (Teologická propedeutika)*. 2001. s. 12.

2.2.7 Religioistika

U delikventní subkultury je možné pozorovat zvýšenou míru inklinace k nejrůznějším náboženským projevům a směrům, z nichž některé se mohou s účelem výkonu vazby, trestu i zabezpečovací detence zcela míjet a mohou být v příkrém rozporu s edukačními záměry vězeňského personálu, který se v těchto případech zpravidla obrací na s otázkami na vězeňského duchovního⁷⁶. Ten by tedy měl být logicky orientován v oboru zabývajícím se studiem vzniku a vývoje náboženského myšlení jako takového i náboženství vůbec.

Není tedy možné, aby se orientoval výlučně na svou konfesi, měl by mít široký rozhled nejen po celém křesťanském spektru včetně jeho marginálních směrů a socio-kulturních mutací, ale i za jeho hranice, zejména směrem k islámu nebo novým náboženským směrům a hnutím včetně sekt a socio-patologických nábožensky orientovaných skupin.

2.2.8 Filozofie a etika

Věznění má samozřejmě i svůj filozofický kontext, odvíjející se principiálně především od pohledu na lidskou svobodu, který se v průběhu dějin zcela samozřejmě vyvíjel stejně jako postoj k vězňům a péči o ně.

Od nezájmu o jejich nejzákladnější lidské potřeby internovaných naznačeného kupříkladu v pověsti o vladykovi Daliborovi z Kozojed, nuceného opatřovat si živobytí hrou na housle, se přes zabezpečení pouhého jídla a pití se postoj k vězňům posunul k péči o jejich edukaci. To je však otázka nastolená v USA až v XVII. století, v našem prostředí pak ještě o sto let později.

Aktuálně se setkáváme s až překombinovaným zájmem o internované pachatele a jejich životní podmínky ve věznicích, zejména ze strany zabývajících se dodržováním lidským práv, jimž však často chybí odborné zázemí a nadhled, jak jsme naznačovali v roce 2003 na stránkách časopisu České vězeňství⁷⁷. Tento směr je pak v kontradičce s názorem majority

⁷⁶ Na str. 52 jsme již zmínili kazuistiku disociálního klienta, která pro vězeňské duchovní začal prosbou vězeňských zaměstnanců, aby se kaplan pokusil zjistit, nakolik se zakládá na pravdě klientovo tvrzení, že jeho přítelkyně sympatizuje se sektou, do které dává většinu jeho jmění. Protože šlo o skupinu v regionu poměrně známou, byl duchovní tím, kdo měl podat relevantní zprávu. (Nakonec se ukázalo, že vězeň si vše vymyslel, aby získal povolení na mimořádnou návštěvu.)

⁷⁷ MITÁŠ, Václav. *Nad závěry výzkumu Českého helsinského výboru o náboženských svobodách ve věznicích..2003.*

podporovaným také sdělovacími prostředky, podle něhož jsou věznice příliš luxusní a neodrazují zločince od páchání trestné činnosti.

Cestu z této zdánlivě bezvýchodné situace nám může pomoci najít právě filozofie trestání a etika. Například Peschke⁷⁸ nejen potvrzuje právo státu na trestání zločinců, ale konstatuje, že „*je nezbytné pro ochranu společenského pořádku, který představuje nanejvýš důležitou součást obecného blaha*“. K tomu směřují všechny tresty a opatření, které mají za cíl buď nápravu zločince z pohledu společnosti nenormálního, nebo, není-li náprava možná, jeho internaci. Ani teologie v tomto prohlášení nevidí problém. Fazekaš⁷⁹ dává do souvislosti některé biblické oddíly a konstatuje, že stát má právo na trestání nepochybně má. Dokládá to Ježíšovým výrokem k Pilátovi Pontskému: „*Neměl bys nade mnou žádnou moc, kdyby ti nebyla dána shůry. Proto ten, kdo mě tobě vydal, má větší vinu.*“ [J 19,11] Bůh je tedy tím, kdo státu a vládcům umožňuje soudit i popravovat, Kristovu kauzu nevyjímaje. Stát pak podle Písma, potažmo pavlovské teologie, mimo jiné má být hrozbou přestupcům zákona [Ř 13,3] a slušným lidem zabezpečovat klidný život [2Tm 2,2].

Z tohoto filozofického základu by pak ráda vycházela i moderní penologie, která si klade za cíl klasifikaci pachatelů tak, aby byli odděleně ubytováni méně sociálně infikovaní pachatelé od recidivistů a edukační působení na ně tak mohlo být efektivnější. V českých podmínkách však jde o hudbu vzdálené budoucnosti.

2.3 DALŠÍ INTERDISCIPLINÁRNÍ MOŽNOSTI

2.3.1 Právo

Vězení i detenční ústavy jsou zařízení, která se řídí právními předpisy více a přísněji, než jiná prostředí, v nichž se praktičtí teologové pohybují. Je proto nezbytné alespoň rámcově znát základní zákony a podzákoné vyhlášky, jimiž se české trestní právo řídí.

Jde především o trestní zákon a trestní řád, které se přímo zabývají důvody pro věznění jak k zabezpečení obviněného pro účely trestního řízení ve výkonu vazby před pravomocným rozhodnutím soudu, tak i v samotném výkonu trestu odnětí svobody nebo ve výkonu zabezpečovací detence. Všechny tři právní instituty pak upravují zákony, které jsou

⁷⁸ PESCHKE, Karl-Heinz. *Křesťanská etika*. 2004, s. 511

⁷⁹ FAZEKAŠ, Ludovít. *Ako žít*. 2000, s. 155

podrobně rozpracovány v prováděcích vyhláškách Ministerstva spravedlnosti ČR a konečně i ve vnitřních řádech jednotlivých zařízení či v nařízeních vedení Vězeňské služby ČR i jednotlivých věznic a detenčních ústavů. Upravují veškerou činnost, která je v podmínkách detence realizována, tedy i duchovenskou službu. Má-li být penitenciární poimenika úspěšná, musí se pohybovat nejen v mantinelech těmito předpisy vymezených, ale musí nutně jejich rámec reflektovat i v pastorační praxi samé.

Velká část pastoračních rozhovorů se totiž přímo či nepřímo týká kauz klientů nebo podmínek ve vězení a nechceme-li vybočovat z rámce zákonných norem a v rámci možností spolupracovat s kolegy vězeňské služby, musíme se s nejvýznamnějšími ustanoveními právních norem alespoň rámcově seznámit.

2.3.2 Medicína

Lékařství je mimořádně široký obor, který nelze ani při nejlepší vůli obsáhnout. Pro práci vězeňského kaplana je však zajímavá zejména oblast psychiatrie, jak to ve svém díle nabízí Kašparů, nebo adiktologie.

2.3.3 Další vědní obory

Penologie samozřejmě komunikuje s celou řadou dalších vědních oborů počínaje historií uvádějící do souvislostí přístup k trestu a trestání, přes architekturu (vhodnou například pro realizaci vězeňských kaplí) až po informatiku (profesionální kaplan se bez práce s počítačem už jen těžko obejde), jejichž výčet a deskripce by patrně přesáhly rámec této práce, proto se jim nebudeme podrobněji věnovat.

3. BIBLICKO-HISTORICKÝ KONTEXT

3.1 BIBLICKÉ POZADÍ

V praxi se poměrně často setkáváme s obhajováním služby vězňeným nejrůznějšími biblickými oddíly. Ne vždy však jde o apologetiku přesnou a teologicky relevantní, proto bude užitečné, prozkoumám-li jak vězně a jejich postavení vnímá Bible a zkonfrontujeme to s některými přístupy zvláště dobrovolných duchovních.

3.1.1 Věznění v kontextu Starého zákona

a) Fyzická detence

Poprvé se s faktickým uvězněním v Bibli setkáváme v Egyptě u Josefa v 39. a 40. kapitole 1. Mojžíšovy. Máme-li tento oddíl aplikovat na aktuální forenzní systém, dalo by se snad říct, že šlo o vyšetřovací vazbu s důvodem zjistit jeho případné provinění v kauze údajného znásilnění Potifarovy manželky. Držen byl zřejmě v pevnosti, nejdříve v kobce a později společně s číšníkem a pekařem v mírnější formě, tedy v jakémsi „domácím vězení“ [*mišmār*] při pevnosti spravovaném. Jeho situace vykazuje jisté poměrně zajímavé aspekty: předně se z vězně stal postupem času významný zaměstnanec věznitele (a ve smyslu soudobého českého vězeňství snad i 1. zástupce ředitele pevnosti) a také kaplan, když číšníkovi poskytl povzbuzení a pekaři posloužil před popravou. Všimněme si ještě, že ve vazbě Josef pobyl více než dva roky, což ani dnes není zcela neobvyklé. V podobném zařízení byli po tři dny drženi i jeho bratři [Gn 42,17nn]. V egyptském pojetí znamenal žalář jak vazbu, tak vězení spojené s nucenými pracemi.

V době Exodu najdeme příklad výkonu zajišťovací vazby, při čekání Izraele na Hospodinův výrok v kauze muže ze smíšeného semitsko-pohanského manželství, jenž „*lál Jménu*“ [Lv 24] a v případě, kdy jiný muž v den odpočinku sbíral dříví. Šlo tedy o výlučně kultická provinění, která neměla s delikvencí v sociálně-právním smyslu nic společného. U obou Hospodin promluvil a oba vězně to stálo život na popravišti, protože také náboženská přestoupení nařizoval Bůh, skrze Mojžíše, trestat smrtí.

Občansko-trestní zákoník najdeme v celé knize Numeri, ten však pojem vězení jako takového nezná, stejně jako soudní jednání, které namísto juristů obstarávali kněží. Jak konstatuje Novotný⁸⁰ „*soudnictví nejstarších dob izraelských se nezmiňuje o věznicích, protože rozsudek býval prováděn hned po vynesení rozsudku.*“ Soudcové v právním slova smyslu měli vedle zajišťování míru a pokoje postavení podobné dnešním občansko-právním senátům. V dobách praotců vykonával spravedlnost otec kmene, který měl pravomoc vynášet i absolutní trest, jak to naznačuje perikopa o Judovi a Támar [Gn 38].

Knihy Soudců se zmiňuje o Pelištějském vězení, do něhož byl uvržen Samson: „*Pelištejci se ho zmocnili, vypíchli mu oči a odvěkli ho do Gázy, kde ho spoutali dvojitým bronzovým řetězem. Ve vězení musel mlít.*“ [Sd 16,21] Tento způsob internace byl mimořádně krutý a můžeme se pouze dohadovat, zda vypíchnutí očí mělo být pomstou, kultickým činem nebo zda mělo Samsonovi vedle bronzových řetězů jen zabránit v útěku. Každopádně i on musel v internaci pracovat.

První náznak ustanovení soudního pořádku na základě zákoníku jak jej vnímáme dnes, objevíme po návratu z babylonského zajetí v rozkazu krále Artaxerxe adresovaného Ezdrášovi. Za základ zde slouží Mojžíšův zákon: „*Ty, Ezdráši, podle moudrosti svého Boha, která je ti svěřena, ustanovíš soudce a rozhodčí, kteří budou rozhodovat pře všeho lidu v Zaeufratí, totiž všech, kteří se znají k zákonům tvého Boha. A kdo je neznají, ty budete vyučovat. Nad každým, kdo nebude svědomitě zachovávat zákon tvého Boha a zákon království, bude vynesen rozsudek smrti nebo vyhnání, peněžité pokuty nebo vězení.*“ [Ezd 7,25n]. Artaxerxes, pocházející z mimoizraelského společenství byl na svém území zvyklý na tehdy běžný soudní řád. Zde předpokládá jak osvětu a prohlubování znalosti zákoníku – tedy jistou formu primární prevence kriminálního jednání, tak vznik soudního systému. Přidává i stručný seznam trestů, mezi nimiž najdeme i alternativu k testu smrti i internaci. Pojem pro vězení [esúr] je blízký slovu používanému v případě Josefova žaláře v 1. Mojžíšově. Lze tedy předpokládat, že šlo o vězení spojené s pracovním zařazením odsouzených.

Pro penitenciární pastorační práci může mít tento oddílek zajímavou souvislost. Jakkoli je třeba vnímat historický kontext, měl prorok za úkol zabývat se nejen religiózním, ale i trestním a občanským kodexem, které

⁸⁰ NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník*. 1992, s. 940

královský rozkaz staví na roveň a prorok se má také oběma věnovat. Vládce respektuje spirituální normy Izraele, současně však vyžaduje vyučování a respektování svého zákona. Celá řada vězeňských duchovních realizuje programy primární prevence například besedami ve školách nebo kontaktem s rizikovými skupinami mládeže. Domníváme se, že to není v kontraindikaci s duchovenským posláním a při správném pojetí může jít o velmi účinnou službu.

b) Útočištná města

Mojžíšův zákon s touto osobitou formou detence počítá v případě neúmyslného zabití a dalších podobných činů, zpravidla nedbalostních. Princip spočíval v tom, že provinilec mohl před krevní mstou uniknout do šesti vybraných měst, jak je stanoveno ve 35. kapitole 4. Mojžíšovy: „Hospodin dále mluvil k Mojžíšovi: *„Mluv k Izraelcům a řekni jim: Až přejdete Jordán do kenaanské země, vyberete si města, která budete mít za města útočištná. Tam se uteče ten, kdo zabil, pokud by někoho zabil neúmyslně. Ta města vám budou útočištěm před mstitelem, tak aby ten, kdo zabil, nemusel zemřít, dokud nebude stát na soudu před pospolitostí. Z měst, která dáte, budete mít šest měst jako útočiště.“*

Hospodin tak zmírňuje tvrdost vlastního kodexu a dává alternativu k trestu smrti, jak vyplývá z konce 35. kapitoly Numeri: *„Jestliže však někdo nešťastnou náhodou bez nepřátelství do někoho strčí nebo bez zlého úmyslu na někoho shodí nějaký předmět nebo z nepozornosti na něj nechá padnout kámen, který může přivodit smrt, takže ten člověk zemře, přitom však mu nebyl nepřítelem a nechystal mu nic zlého, pospolitost rozhodne mezi tím, kdo zabil, a krevním mstitelem podle těchto právních ustanovení. Tím pospolitost vyprostí toho, kdo zabil, z rukou krevního mstitele a umožní mu návrat do jeho útočištného města, kam se utekl. Zůstane v něm až do smrti velekněze, který byl pomazán svatým olejem. Jestliže však ten, kdo zabil, opustí území svého útočištného města, kam se utekl, a krevní mstitel ho najde mimo území jeho útočištného města a zabije ho, nebude na něm lpět krev.“* V současném juristickém kontextu je podobně nuancován délkou trestu odnětí svobody rozdíl mezi ublížením na zdraví s následkem smrti, prostou vraždou a úkladnou vraždou. Fakticky byl tedy provinilec ve SZ době uchráněn od zákonné krevní msty pouze tím, že setrval v útočištném městě, jinak mu hrozila legislativně naprosto legitimní exekuce z rukou krevního mstitele. I neúmyslný trestný čin byl tedy po zásluze potrestán, ovšem mírněji než delikt záměrný. V útočištných městech můžeme vidět ekvivalent dnešních mírnějších věznic,

umožňujících odsouzeným při zachování účelu výkonu trestu poměrně široké možnosti volného pohybu. Bez zajímavosti není ani výměra délky trestu, byť není počítána na konkrétní časové období, jak jsme zvyklí dnes, ale je omezena smrtí ve věku. Numeri stanoví i postih za maření tohoto rozhodnutí, jímž je smrt z ruky krevního mstitele.

c) *Vězení v duchovním slova smyslu*

Hebrejští vězni byli často váleční zajatci využívaní k práci. Šlo mimo jiné o Izraelity v Asýrii a Babylóně a zdá se, že právě jich se týká proroctví zvěstující Mesiášovo vysvobození [Ž 68; Iz 42,7; 49,9; 61,1]. Odvlečení Izraele a následný exil byl jednoznačným důsledkem personálního hříchu i odpadnutí Izraele od víry v Hospodina, modloslužby a nevěrnosti celého národa. Přesto však Pán Bůh dává Izraeli hmatatelnou naději, když vidí východisko v díle Mesiáše, vysvobozujícího z pout hříchu a otevírajícího žaláře.

Hospodin sám sice trestá Izrael zajetím, ale nezavrhne jej na věky. To může být jedním z klíčových způsobů zvěstování v soudobém vězení – člověk musí nést odpovědnost za své činy a odpykat si uložený trest. Může to však – stejně jako v případě babylonského zajetí Izraele – znamenat nový začátek ve vztahu k Bohu.

Vězení v duchovním pojetí má také soteriologický charakter zatracení, jak naznačuje například v NZ Mt 5,25, a týká se i hříchu.

3.1.2 Věznění v kontextu Nového zákona

Na věznice přelomu věků se promítl vliv Říma, jehož vzoru se přizpůsobila i židovská vězení. Zvláštní místo má uvěznění z náboženských důvodů.

Jeden z pojmů v řeckém textu Nového zákona představuje slovo *δεσμοτῆριον* podle Novotného ekvivalent hebrejského *bét ha-sóhar*, tedy prostý žalář⁸¹.

Nejfrekventovanějším je však *φυλακῆ* [strážnice, vězení], tedy místo kde jsou vězni pod přísným střežením⁸². Mt 14,3; Mk 6,17 a Lk 3,20 toto slovo používají pro Herodovo vězení v perejské pevnosti Machairús, kde se byl internován Jan Křtitel. Shodný pojem užívá řecký text i v případě

⁸¹ NOVOTNÝ. *Biblický slovník*, s. 1205

⁸² DOUGLAS, J.D. a kol. *Nový biblický slovník*. 1996, s. 1089

Petrova [Sk 12] a patrně i Pavlova [Sk 21] věznění v pevnosti Antonia. Dozvídáme se tak podrobnosti o systému střežení: pevná brána, dvojí stráž v žaláři a dvojí před ním – tedy čtyři čtveřice, které se střídaly po dvou a po třech hodinách. Víme také, že stráže byly připoutány k vězňům. Dnes bychom snad hovořili o věznicích s ostrahou nebo zvýšenou ostrahou.

Nový zákon již odráží i skutečnost vězení pro kriminální delikty, jak naznačuje případ „pověstného“ vzbouřence a vraha [Mk 15,7] Barabáše, propuštěného na židovskou intervenci o Velikonocích Pilátem [Mt 27,16]⁸³.

Skutky zaznamenávají i případy, kdy sám Hospodin pomohl vězňům k útěku. V Petrově případě byly stráže popraveny [Sk 12,19], což byl typický trest za selhání ve službě. Tehdejší vojáci dělali maximum proto, aby žádný z vězňů neunikl, jak dokládá mimo jiné oddíl z 27. kapitoly Skutků, popisující ztroskotání lodi eskortující apoštola Pavla do Říma. Vojáci zde chtěli maximálně dostát své povinnosti a při nehodě lodi „*chtěli vězně zabít, aby některý neutekl, až doplave na břeh*“ [Sk 27,42]. Tomu ovšem zabránil velitel jménem Julius, který chtěl Pavla zachránit.

V tomto kontextu je nutné vidět i práci soudobých vězeňských strážných, které stát platí za ostrahu vězňů a jimž v zákonech dává nejen právo, ale i povinnost užít k zamezení jejich útěku přiměřených prostředků, v krajním případě i střelné zbraně. Vězeňští duchovní by tedy měli reálně počítat i se službou strážnému, který splnil svou povinnost a zranil nebo usmrtil prchajícího vězně.

Žalářník internující Pavla a Sílase ve Sk 16 si byl důsledků útěku vězňů a když se po zemětřesení otevřely dveře žaláře a vězňům spadla pouta, vnímal to jako selhání ve svěcené službě a chtěl svoji situaci řešit suicidiálně. Přijal však Pavlovo povzbuzující slovo, které bylo v důsledku impulsem k jeho obrácení. Není od věci uvědomit si, že žalářník postupoval systémově velice tvrdě. Oba vězni byli umístěni v *ἑσωτερῶν φυλακῆ* tedy ve vnitřní a zřejmě nejbezpečnější části městského vězení ve Filipech, kam apoštoly dodali z městské správy⁸⁴. Navíc jim žalářník „*pro jistotu dal nohy do klády*“ [Sk 16,24], čímž jejich situaci ještě více

⁸³ I když byl židovský dav motivován předně touhou zbavit se nepohodlného Ježíše Nazaretského, můžeme zde ze sociologického hlediska vnímat paralelu popularity Barabášovy a odsouzeného Jiřího Kajínka, který má v laické veřejnosti poměrně velké množství příznivců, přestože ani on sám nepopírá svou kriminální kariéru.

⁸⁴ Paralelu by dnes snad představovalo např. oddělení 5-D ve Věznicí Mírov nebo oddělení E ve Věznicí Valdice, kde jsou ubytováni odsouzení k doživotnímu trestu odnětí svobody a odsouzení, u nichž byla diagnostikována potřeba zvýšené detence, tedy ti nejnebezpečnější z nebezpečných vězňů. Jde o oddělení speciálně střežená uprostřed nejstřeženějších věznic v ČR, se speciálně vybraným a vycvičeným personálem.

znepříjemnil. Pavel mu však i přes způsobené útrapy vydává svědectví a vede jej ke Kristu i ke křtu. Za povšimnutí stojí i fakt, že Pavel i Sílás respektují žaláříkovu službu a přestože by snad bylo pohodlnější odejít, zůstávají ve vězení a správce informují, že zůstali také všichni ostatní. Jednoznačně tedy respektují světské normy a přestože jejich uvěznění není spravedlivé, dodržují řád a neutíkají.

Apoštolové byli také, jak se dozvídáme z 5. kapitoly Skutků, uvěznění v *τηρήσει δημοσία* tedy veřejném nebo veřejně střeženém vězení. Jde zřejmě o mírnější formu než u předchozího pojmu, pokusme se ji přirovnat k dnešní věznici s dozorem.

Poslední typ detence, o němž se zmíníme, najdeme v Sk 28. „*Když jsme přišli do Říma, dostal Pavel dovolení, že může bydlet v soukromém bytě s vojákem, který ho bude hlídat.*“ [Sk 28,16]. Dnes bychom tuto situaci mohli přirovnat k nejmírnějšímu typu – věznici s dohledem. Nepochybně zde mohl přijímat návštěvy a víme, že „*bez bázně a bez překážek zvěstoval Boží království a učil všemu o Pánu Ježíši Kristu*“ [Sk 28:31].

3.1.3 Biblická pastorační a sociální služba vězňům

V Bibli je téměř bez výjimky péče o potřebné spojena nejen se starostí o jejich duchovní stav, ale i o jejich sociální potřeby. Starý zákon jako takový se osudem vězňů příliš nezabývá a až na ojedinělá místa je nezahrnuje ani do seznamu sociálně potřebných mezi vdovy, sirotky a cizince. Výjimky představují například v Žalmu 69,37 nebo v prorocké proklamaci: „*Když jsou nohama deptáni všichni vězňové v zemi, když se převrací právo muže před tváří Nejvyššího, když se křivdí člověku v jeho při, což to Panovník nevidí?*“ [Pl 2,34nn].

Kristovo dílo ovšem ve vztahu k vězňům značí zřejmý posun proti židovskému přístupu, naznačený zejména v podobenství o posledním soudu: „*Tedy řekne král těm po pravici: "Pojďte, požehnaní mého Otce, ujměte se království, které je vám připraveno od založení světa ... byl jsem nemocen, a navštívili jste mě, byl jsem ve vězení⁸⁵, a přišli jste za mnou. ..." Tu mu ti spravedliví odpoví: "... Kdy jsme tě viděli nemocného nebo ve vězení, a přišli jsme za tebou? " Král jim odpoví a řekne jim: "Amen, pravím vám, cokoli jste učinili jednomu z těchto mých nepatrných bratrů, mně jste učinili." Potom řekne těm na levici: "... byl jsem nemocen a ve vězení, a*

⁸⁵ Také zde používá řecký text slovo *φυλακή* jak jsme již ukázali, jde o skutečný žalář – tedy místo utrpení.

nenavštívili jste mě. " Tehdy odpoví i oni: "Pane, kdy jsme tě viděli ... nemocného nebo ve vězení, a neposloužili jsme ti? " On jim odpoví: "Amen, pravím vám, cokoliv jste neučinili jednomu z těchto nepatrných, ani mně jste neučinili. " A půjdou do věčných muk, ale spravedliví do věčného života.“ [Mt 25,34nn]. Ježíš zde zcela jasně a nezvratně staví vězně na roveň dalším sociálně potřebným skupinám, jimž je třeba poskytovat pomoc, a tento požadavek akcentuje naznačenými eschatologickými důsledky. Podle Liguše se zde Kristus „*explicitně ztotožňuje s hladovými, bezdomovci a vězni*“⁸⁶. Toto podobenství tak nabízí „*obsahově-sémantickou stránku sociálního rozměru*“, totiž neoddělovat materiální a psychosociální potřeby od jádra evangelia, jak rovněž zdůrazňuje Liguš⁸⁷.

Podle Anzenbachera⁸⁸ má křesťanská sociální etika ve svém středu Kristovské přikázání lásky [Mk 12,28-31], projevující se ve vztahu ke konkrétnímu bližnímu, jímž může být každý – i nepřítel. Rozhodující je jen nouze a konkrétní potřebnost člověka, s nímž se setkáváme.

V NZ je vězení velmi často spojeno s utrpením, jak dokládá například text do Smyrny ze Zj 2,10: „*Neboj se toho, co máš vytrpět. Hle, ďábel má některé z vás uvrhnout do vězení, abyste prošli zkouškou, a budete mít soužení po deset dní. Bud' věrný až na smrt, a dám ti vítězný věnec života.*“ Zde řecký text používá slovo *θλίψιν*, které je používáno ve smyslu preeschatologického soužení [např. Mt 24,25 nebo Mk 13,24 či Zj 2,22], ale také psychické tenze spojené vedle internace také s utrpením způsobeným jinými lidmi [1Te 1,6], manželstvím [1K 7,28], ale i špatnými zprávami do vězení [Fp 1,17].

To podtrhuje rovněž autor epištoly Židům: „*Pamatujte na vězně, jako byste byli uvězněni s nimi; pamatujte na ty, kdo trpí, vždyť i vás může potkat utrpení.*“ [Žd 13,3]. Zde je užito výrazu *δεσμίων*, tedy pojmu obvyklého pro vězně obecně, bez rozlišení důvodu zadržování. Spojení *ὡς συνδεδεμένοι* (použité pasivní participium perfekta můžeme přeložit: jako byste byli spoluvěznění) pak vnímáme nikoli jako výzvu k sebemrškačskému trýznění sebe sama, nýbrž k empatii. Aby jí však byl penitenciární duchovní schopen i v případě, že nebyl sám vězněn, měl by se teoreticky zevrubně s penitenciárním prostředím a jeho psychosociálními souvislostmi seznámit a nepřicházet nepřipraven.

⁸⁶ LIGUŠ, Ján. *Sociálny rozmer teologie 21. storočí*, s. 7

⁸⁷ Op. cit., s. 7

⁸⁸ ANZENBACHER, Arno. *Křesťanská sociální etika*. 1997, s. 34

V této souvislosti je třeba současné věznění také vnímat a uvědomit si, že jejich psychické nepohodlí si jednak způsobili sami, za druhé až na mimořádné výjimky není spojené s jejich spirituální aktivitou jako kupříkladu v případě smyrenských křesťanů ve Zj 2,22 nebo situace apoštolů a za třetí už vůbec nelze hovořit o strádání fyzickém či somatickém. Jakkoli je uvěznění zásadním psychosociálním šokem a nese s sebou celou řadu nepříjemností, nejde dnes o totéž utrpení jako v novozákonní době, protože o klienty současných detenčních zařízení je postaráno i po stránce psychosociální.

Na druhé straně ovšem ani sám Pán Ježíš Kristus kriminální delikventy neopomíjí, zabývá se však jejich spiritualitou. Lze to nade vší pochybnost doložit rozhovorem Pána Ježíše Krista se zločinci na kříži, končícím ujištěním jednomu z nich: „*Amen, pravím ti, dnes budeš se mnou v ráji.*“ [Lk 23:43]. Matouš a Marek pro ně používají výrazu *ληστής* [lupič nebo zbojník], Lukáš pak slovo *κακούργος* [zločinec], celý rozhovor však zaznamenává pouze Lukáš. Provinilci nebyli ukřižováni pro víru, nýbrž za zločiny. Přesto se Ježíš tomu, který projeví zájem, věnuje v krajně obtížné situaci těsně před svojí vlastní smrtí a zvěstuje mu odpuštění. Tomu však předchází penitentovo vyznání viny a mějme za to, že i pokání patrné za slovy určenými spoluodsouzenému: „*My jsme odsouzeni spravedlivě, dostáváme zaslouženou odplatu, ale on nic zlého neudělal*“, i za prosbou „*Ježíši, pamatuj na mne, až přijdeš do svého království*“.

Budeme-li tedy zkoumat důvody služby vězněným na základě biblických zpráv, nabízejí se následující závěry:

V první řadě jde o prosté projevení zájmu o věznění a službu jim, o její neodsouzení do pozadí nebo stavění až daleko za jiné oblasti církevní práce. Pán Ježíš Kristus v podobenství o posledním soudu příliš neřeší, co všechno je dobré pro vězně dělat. Matouš zde pro jejich navštívení používá naprosto běžné sloveso *ερχομαί* tedy slovo bez dalšího určitého významu. Obdobně je tomu u epištoly Židům, kde autor používá verbum *μιμνήσκομαι*, které Souček překládá jako vzpomínám si, pamatuji, myslím na někoho⁸⁹, k čemuž Hudymač a Pristáš dodávají starám se o někoho⁹⁰. Ani zde tedy nic mimořádného. Prosté pamatování, starost, navštívení, projevení účasti a snad můžeme z kontextu vnímat i materiální pomoc trpícím, bez náznaků podrobností způsobu služby či doporučení konkrétních metod. K tomu

⁸⁹ SOUČEK. *Řesko-český slovník k Novému zákonu*, s. 169

⁹⁰ HUDYMAČ – PRISTÁŠ. *Grécko-slovenský slovník k Novej zmluve*. s. 129

potřebuje pastorální teolog mimo hluboké exegeze ještě hlubší empatii, důkladnou znalost prostředí věznic a neobejde se ani bez interdisciplinární kooperace.

Naše další úvahy podtrhuje kontext obou oddílů: v žádném z nich není služba vězňům připomenuta samostatně. U Matouše společně s hladovými, žíznivými, pocestnými, nahými a nemocnými, tedy s celou skupinou sociálně potřebných. V epištole Židům je v kontextu s ní zmíněn ještě obecnější výčet křesťanských ctností, včetně starosti o pocestné a soucitu s trpícími. V celém Novém zákoně nenajdeme místo, kde by starost o vězně byla stavěna před pomoc dalším skupinám. Pokusme se tedy formulovat závěr, že církev má o vězně bezesporu pečovat, ovšem stejně jako o další, kdo potřebují nebo žádají pomoc. Práce ve věznici není, jakkoli by si to někteří křesťané rádi mysleli, nic více ale ani méně, než dnes například činnost mezi bezdomovci, v nemocnici apod.

3.2 TEOLOGICKO-SOCIÁLNÍ PRINCIPY SLUŽBY VĚZNĚNÝM

Podívejme se nyní společně na některé důvody, které by měly církev vést ke službě do věznic v intencích toho, co jsme již naznačili. Pokusili jsme se jen poprvé formulovat v roce 2005⁹¹, od té doby však prošlo české vězeňství určitým vývojem a také náš náhled na celou problematiku se poněkud rozšířil, proto jsme původní body přeformulovali a zpřesnili.

3.2.1 Misijní a sociální

Misiologie, jak jsme se zmínili v kapitole 2.1.4, se zabývá zvěstováním evangelia v nejrůznějších prostředích, mimo jiné nutně i v kontextu sociálně-patologických jevů. Ty nejpodstatnější důvody pro službu vězňům z pohledu křesťanské misie však nebudou od obecných příliš rozdílné. Předně je třeba uvědomit si, že sám Bůh nás k misii vyzývá a věznění nejsou z tohoto záměru nikterak vyňati.

Jak jsme již konstatovali, neznamenal v biblických dobách pojem vězně totéž co dnes, proto se domníváme, že bez dalšího aplikovat biblické vybídky ke službě vězňům na současné internované pachatele trestné činnosti představuje minimálně závažné teologické zjednodušení.

- *S tímto problémem se již několik let potýká jedna z nejpřísnějších českých věznic Mírov, kam motivováni snahou co nejbibličtěji pracovat*

⁹¹ MITÁŠ, Václav. *Duchovenská služba v penitenciárním prostředí*. 2005, s. 26 – 36.

*dojíždějí ze vzdálenosti delší než sto kilometrů zástupci entuziastických společenství, aby sloužili těm, kdo to podle jejich názoru nejvíce potřebují. Tito lidé však neprocházejí žádnou přípravou a nejsou odborně schopni reflektovat složitost osobností pachatelů nejzávažnější násilné trestné činnosti, proto je jejich služba spíše kontraproduktivní, nemluvě o tom, že daleko blíže mají do několika jiných věznic, kde by jejich práce mohla být daleko systematičtější. Na Mírov je však údajně vede sám Bůh a proti takovému výroku jsou v jejich očích jakékoli racionální argumenty neakceptovatelné, byť jde podle všech symptomů o nesprávně pochopené *vocatio interna*.*

Jako specifický celospolečenský důvod pro misii, tedy nesení evangelia vězňům, můžeme bez obav jmenovat i naději na změnu jejich stavu, akceptovatelnou duchovně, a z celospolečenského hlediska i sociálně a socializačně. Touto problematikou se zajímavým způsobem zabýval Masarik, sledující v Novém zákoně popis lidského duchovního, psychického i sociálního stavu před a po konverzi k Bohu. Konstatuje, že *„Ve všech textech ... můžeme pozorovat závažné a rozsáhlé změny u dotčených osob. Z amorálních jednotlivců se stávají občansky slušní, z lidí, kteří jsou trestně stíhatelní ... se stávají neobžalovatelní.“*⁹²

To můžeme vnímat například v perikopě *„I vy jste kdysi byli tmou, ale nyní vás Pán učinil světlem. Žijte proto jako děti světla - ovocem světla je vždy dobrota, spravedlnost a pravda; zkoumejte, co se líbí Pánu. Nepodílejte se na neužitečných skutcích tmy, naopak je nazývejte pravým jménem.“* (Ef 5,8-11). Jde o typický morální apel pavlovské teologie, v jejímž rámci se konverze projevuje také eticky, což v kontextu tématu epištoly, tedy církve jako společného těla Židů a proselytů, zaznívá ještě silněji.

Podobně nadějně můžeme vnímat sociální výsledek obrácení se k Bohu také v povzbuzení: *„I vás, kteří jste dříve byli odcizeni a nepřátelští Bohu svým smýšlením i zlými skutky, nyní s ním smířil, když ve svém pozemském těle podstoupil smrt, aby vás před Boží tvář přivedl svaté, neposkvrněné a bez úhony - pokud ovšem pevně zakotveni setrváte ve víře a nedáte se odtrhnout od naděje evangelia.“* (Ko 1:21nn). Také do Kolos, specifických problémy s dodržováním židovských rituálních předpisů a jejich povyšováním nad etický rozměr evangelia, vysílá autor jasný signál

⁹² MASARIK, Albín. *Transformácia človeka v Kristovi*. 2003, s. 23

s důsledky projevujícími se v morálním stavu jako důsledku přijetí evangelia.

Z obou těchto oddílů ovšem jednoznačně vyplývá i nutnost nároku na postupnou změnu způsobu života tak, aby odpovídal křesťanským etickým principům. Misijní snaha se tím dostane do zřejmé korelace s účelem výkonu trestu odnětí svobody, explicitně konstatujícího, že „*účelem trestu je chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránit odsouzenému v dalším páchání trestné činnosti a vychovat jej k tomu, aby vedl řádný život a tím působit výchovně i na ostatní členy společnosti.*“⁹³ Dlužno dodat, že občasné snahy o zvěstování života plného svobody a úspěchů bez dalších nároků neodpovídá biblickým principům a ve vězení může být více než kdekoli jinde kontraproduktivní.

Kauzální nexus je zde zřejmý: Na základě Kristova díla byl člověk učiněn světlem, a proto může dojít ke změně motivace z původního lidsky přirozeného egoismu k touze žít podle Hospodinových norem. Zásadní premisou však zůstává skutečná vnitřní konverze, protože v případě pouhé změny vnějších projevů bez vnitřní transformace bude absentovat právě ona nová motivace, působící trvalost proměny. Motivy lidských skutků by se pak zásadně nezměnily – příčinou odlišného jednání by znovu byla pouze povrchní snaha dosáhnout svých cílů novými prostředky, což je v posledku ještě nebezpečnější.

- *Odsouzený za loupež ve středním věku, který se zprvu hlásil ke skupině Apoštolské církve a svobodného charizmatického křesťanského sboru hovořil o své konverzi a evangeliu milosti, velmi aktivně se zapojoval do všech bohoslužeb ve věznici a kritizoval jinak smýšlející spoluodsouzené i duchovní. V kolektivu vězňů však působil obavu, protože se účastnil hazardních her a výhry neváhal vymáhat i násilím. Prostředky do hry si opatřoval mimo jiné pod různými záminkami právě od duchovních – šlo o naturální produkty (káva, čaj, známky), ale i o peníze.*
- *Rakušan se základním vzdělání Jack Unterweger (*1950) se nedovedl vyučit číšníkem a do svých 24 let byl celkem desetkrát trestán, převážně za mravnostní a majetkové delikty. V roce 1976 byl za brutální vraždu své přítelkyně a další trestné činy odsouzen k doživotnímu trestu. Ve vězení však začal psát a vedle pohádek i básní sepsal i svůj životní příběh s proklamací prožité vnitřní změny. Jeho dílo bylo vydáno a*

⁹³ Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon v platném znění, § 23

upoutalo značnou pozornost odborné i laické veřejnosti, jejímž výsledkem byla podpisová akce za Untervegerovo propuštění, k němuž došlo na jaře 1990. Pod záminkou práce na novém literárním projektu se začal pohybovat v podsvětí, navazovat známosti s prostitutkami a psát články z tohoto prostředí. Od září 1990 do dubna 1992 se dopustil řady vražd prostitutek, z nichž mu byly prokázáno devět⁹⁴.

- V roce 1990 spáchala dvojice pachatelů Michael Kutílek a Josef Kott za necelé dva dny čtyři vraždy a jeden pokus. U soudního líčení se ve snaze dosáhnout nižšího trestu navzájem obviňovali z toho, že vraždil právě ten druhý. Oba byli odsouzeni k doživotnímu trestu, v jehož výkonu se oba přiklonili ke křesťanství. Kolem roku 2006 začal Kutílek hovořit o své hluboké konverzi, a protože dříve údajně vyznával satanismus, který označil za příčinu minimálně dvou vražd, absolvoval exorcismus. Posléze změnil výpověď a označil se za hlavního viníka všech vražd. Když byl v roce 2008 převezen jeho spolupachatel Kott do stejné věznice, byl Kutílek eskortován z důvodů bezpečnostních do jiné věznice, odkud začal psát dopisy obviňující všechny domnělé původce tohoto rozhodnutí z nejrůznější nekalé činnosti, což podkládal smyšlenými a polopravdivými argumenty, v dopisech nechyběla ani slova proklínání, přestože psal také o své hluboké víře. V rozhovorech s jeho spoluvězni se však ukázalo nejen, že se pokoušel získat výsadní postavení v kolektivu odsouzených, ale že skutečným důvod změny své výpovědi v trestní kauze nebyla náprava vlastního hříchu, nýbrž konstrukce, podle níž by mělo dojít k obnově soudního procesu, jejíž součástí by bylo i zrušení dosavadního rozsudku, a protože český právní řád nepřipouští uvalení vazby podruhé v téže trestní kauze, byli by oba pachatelé propuštěni na svobodu.

Přestože by předcházející tři kazuistiky mohly vyznít poněkud pesimisticky, o sociálních důsledcích skutečné náboženské konverze ví i psychologie, ačkoli její východiska jsou od naší platformy poněkud odlišná. Stríženec⁹⁵ mluví v této souvislosti o konverzi vnější, již chápe jako identifikaci s určitou vírou a vnitřní, projevující se radikální změnou názorů, vedoucích např. k vnitřní jistotě. Právě ta bude pro sociální dopad výsledku misijní činnosti rozhodující.

⁹⁴ Podle: JEDLIČKA, Miloslav. *Muzeum zla*. 1999. [online: <http://www.kriminalistika.eu/muzeumzla/unter/unter.html>]

⁹⁵ STRÍŽENEC, Michal. *Súčasná psychológia náboženstva*. 2001, s. 128

Konečně i Masarik, který se psychosociálním důsledky transformace člověka zabývá z teologického pohledu, ví o nevyhnutelnosti mezioborové komunikace a přiznává nutnost potvrzení těchto tezí psychologickými a sociologickými metodami⁹⁶.

3.2.2 Hamartologicko-soteriologické

Misie prezentuje světu Boží odpověď na hřích, který je z teologického na počátku patogeneze sociálně-deviantního jednání, jehož důsledkem je z hlediska časnosti uvěznění. Účelem naší práce není teologická deskripce pojmu hříchu, přesto si alespoň krátce připomeňme, že Bible sleduje jak lidskou vnitřní motivaci, tak formy i důsledky lidské neposlušnosti Božího řádu, svévolného jednání, principu ovládajícího lidský život či vědomého zvolení nesprávné životní cesty. Rozdíl mezi světem před a za mřížemi je snad pouze v tom, že konkrétní hříšné jednání internovaných delikventů vykazovalo znaky přestoupení trestního zákona a tak vedle Hospodinovy ruky trestá i rameno světské spravedlnosti.

Podobně jako prorok Jonáš je penitenciární duchovní povinen nezamlčet absolutní důsledky hříchu na člověka a zvěstovat je společně s Kristovým dílem odpuštění a lásky. To je něco, co v prostředí vězení může znamenat mnoho. Pastorační pracovník se zde setká se skutečně širokým spektrem reakcí na personální provinění, od popírání jakéhokoli podílu na trestné činnosti až po skutečné pokání.

Broch⁹⁷ se domnívá, že ve vězení jsou lidé zvláštním způsobem disponováni pro přijetí zprávy o odpuštění. Jedním dechem však zmiňuje i některé problémy motivace: „*Ať je to naděje ve vyřešení vlastních problémů i těžkostí, již započaté i když neuvědomělé pokání byť zatím bez touhy po odpuštění nebo skrytá vnitřní touha po odpuštění, vysvobození, naplnění.*“ Tento názor je nepochybně zajímavý, podle našeho soudu mu však chybí hlubší reflexe existence deviantních osobností mezi klienty.

Ať jsou ovšem prvotní motivy pro rozhovor o pokání jakékoli, vždy nabízejí prostor pro vedení od viny z jednání a tedy konkrétních činů k vině z bytí, spočívající v lidském uvědomění si vlastní porušenosti a hříšnosti, s níž člověk sám nemůže nic dělat, jak ji popisuje Tournier⁹⁸. Zde je pak dimenze pro vedení ke skutečné Boží odpouštějící milosti a životu

⁹⁶ MASARIK. *Transformácia človeka v Kristovi*, s. 35

⁹⁷ BROCH, Otto. *Úloha a využití pastorační péče o vězněné osoby*. 1999, s. 11

⁹⁸ TOURNIER, Paul. *Vina*. 1995, s. 111 - 167

v Jeho blízkosti a pod Jeho vedením. Bez prvotního vědomí viny z jednání je však přechod k vině z bytí velmi obtížný, proto se domníváme, že bez hluboké reflexe faktických příčin trestné činnosti je skutečné pokání téměř nemožné. Penitenciární klienti mají velmi často tendenci svůj delikt nejrůznějším způsobem bagatelizovat, racionalizovat nebo třeba omlouvat. Někdy je za tím pokus manipulovat, jindy jde o celkem přirozenou reakci na krizovou situaci, jíž uvěznění bezpochyby je.

- *Jaromír (28 let) obviněný z ublížení na zdraví a znásilnění vlastní manželky vykazoval vnější projevy lítosti nad situací, do níž se dostal (podle příkladu Ezaua z Gn 17,39 označujeme stav, kdy člověk lituje důsledků situace, do níž se svojí chybou dostal bez reflektování viny jako Ezaův pláč), zcela však odmítal objektivní vinu na psychickém i fyzickém zranění své ženy, což byl, pod vlivem vyučování charizmatické skupiny, dokonce ochoten dokladovat biblickými pasážemi. Jakékoli vedení k pokání se zcela mijelo účinkem, protože naprosto nebyl ochoten připustit vlastní provinění. Nic na tom nezměnila ani jeho proklamované členství ve svobodném společenství charizmatického typu. U soudu své manželství a páchané partnerské násilí komentoval v tom smyslu, že jde o biblickou záležitost, jelikož muž má být doma pánem.*

Jako jednu ze základních tezí pro práci vězeňského duchovního zmíníme s Procházkou [s.a.]: „Nelze zlehčit vinu, ale je třeba ubezpečit klienta o našem zájmu o jeho osobu a to ze strany naší i Boží ... Poradce ... neminimalizuje hřích, ale poukáže na Ježíše, který např. ženu cizoložnici neodsoudil, ale řekl jí, aby více nehřešila“⁹⁹. To je princip důležitější ve vězení než kdekoli jinde.

Věhlasný americký teolog Paul Tillich v deskripci principu hříchu již úzce komunikuje s psychologií a popisuje tři propojené faktory: nevěru ve vztahu k Bohu a přiklonění se k sobě samému, tedy k egoismu¹⁰⁰. Z toho pramení tillichovský pojem hybris¹⁰¹, který překládá jako pýcha, nadřazenost. Máme-li reflektovat tento koncept v kontextu penologické poimeniky, může jít v extrému o nedostatek schopnosti empatie ve vztahu k Bohu i druhým. Posledním Tillichovým pojmem je v této souvislosti konkupiscence, tedy žádostivost. Zde již Tillich zrcadlí výsledky

⁹⁹ PROCHÁZKA, Pavel. *Pastorální teológia – Kresťanské poradenstvo*. [s.a.]

¹⁰⁰ TILLICH, Paul. *Systematická teológia*. 1996. s. 54

¹⁰¹ Tillichova systematická teologie jej požívá v poněkud jiném významu než sociální práce – hybris (zaslepenost, zpupnost) jsou strategie řešení krize, které sice neřeší problém, ale v kritických chvílích umožní dočasné překlenutí situace. Jelikož nemohou obstát dlouhodobě, jsou potenciálním zdrojem dalších krizí.

soudobého bádání hlubinné psychologie a pracuje s pojmem freudovského sexuálního libida i s adlerovskou touhou po moci. Delikventní jednání tak není ničím příliš specifickým, jde jen o umocněné působení zmíněných faktorů.

Je ovšem třeba znovu konstatovat, že ve vězeňském prostředí musíme počítat s poměrně vysokým počtem výskytu sociálně deviantních osob a klientů s psychopatickou strukturou osobnosti, což je diagnóza prožívání viny prakticky kontraindikující. Počítejme však i u nich s možností Božího nadpřirozeného jednání, které může naplnit jejich potřebu významu, o níž se blíže zmiňujeme v následující kapitole.

3.2.3 Pastorační

Jak jsme již konstatovali v kapitole 1.3, není primárním úkolem pastorační či pastorálního poradenství primární zvěstování evangelia s cílem dosáhnout kladné reakce klienta na Boží pozvání. S odvoláním na Masarika¹⁰² a jeho analýzu psychosociálních důsledků konverze se domníváme, že skutečná transformace není jednorázovou otázkou přicházející s okamžikem znovuzrození, nýbrž procesem probíhajícím v různě dlouhém časovém období. Tomu nasvědčuje například perikopa z Tt 2,11-14: „*Ukázala se Boží milost, která přináší spásu všem lidem a vychovává nás k tomu, abychom se zřekli bezbožnosti a světských vášní, žili rozumně, spravedlivě a zbožně v tomto věku očekávali blažené splnění naděje a příchod slávy velikého Boha a našeho Spasitele Ježíše Krista. On se za nás obětoval, aby nás vykoupil ze všeho hříchu a posvětil za svůj vlastní lid, horlivý v dobrých skutcích.*“ V kontrapunktu stojí důrazy pavlovské teologie, zrcadlící jeho dramatickou zkušenost obrácení a radikální okamžitou změnu postojů i hodnot, jak to prezentuje např. oddíl Ef 4,22nn, který Masarik rovněž uvádí: „*Odložte dřívější způsob života, staré lidství, které hyne klamnými vášněmi, obnovte se duchovním smýšlením, oblecté nové lidství, stvořené k Božímu obrazu ve spravedlnosti a svatosti pravdy.*“ Epištola Efezským jednoznačně vybízí k dodržování etických principů a využívá k tomu ilustraci svlečení starého a oblečení nového člověka, v ČEP pojatému jako jednorázovou záležitost. Tyto perikopy však stojí v kontrapozici pouze na první pohled. Řecký text v epištole Efezským totiž užívá mediopasivní tvary aoristového infinitivu sloves *ἀποτίθεσθαι* (odkládat) a *ἐνδύειν* (oblékat, oblékat se), tedy

¹⁰² MASARIK. *Transformácia človeka v Kristovi*, s. 27

činnost, která se jednou odehrála a má vliv na aktuální stav, a kterou je možno přeložit jakou „máte odložit“ a „máte se obléknout“. Vedle toho zde najdeme také přítomný pasivní infinitiv slovesa ἀναναεοῦσθαί, (obnovit se) tedy o činnost opakující se nebo trvalou s možností překladu „buďte obnovování“ nebo „nechte se obnovovat“. Takto obnovovat se má člověk v doslovném překladu vazby dativu s genitivem „duchem své mysli“. Podle Fazekaše¹⁰³ v tomto místě nejde o lidského ducha, jelikož by tím vznikl nelogický pleonasmus, tedy nahromadění významově blízkých slov duch a mysl. Podle jeho názoru jde tedy logicky o Ducha Svatého jako přímý zdroj obnovy lidské mysli, takže lze bez obav přijmout i variantu volnějšího ČEP „*duchovním smýšlením*“.

Jde tedy o proces, který člověk nekoná sám od sebe, ale vědomě na sebe nechá působit Hospodinovu milost. Sociálně-etický rozměr je zde naznačen lidským rozhodnutím odložit starý a přijmout nový způsob života, k němuž je však třeba trvalého přijímání Božího vedení. Rozhodnutí je učiněné jednou provždy a má mít vliv na aktuální stav, jímž je však trvalé přijímání výchovného působení. Tím uvedený oddíl koreluje s epištolou k Titovi, kde je edukační proces zahájen i spravován Boží milostí.

Ani sami pastýři by tedy neměli být skleslí, nepřijde-li ovoce duchovního života okamžitě – o to snad bude zdravější a opravdovější. Je třeba si znovu uvědomovat specifika penitenciárního prostředí i klientely. Má-li zde poimenika účinně komunikovat s psychosociálními vědami, půjde o dvě zásadní otázky, komplementárně spojené:

a) Motivace

Jedna ze zásadních věcí pro pastorační péči ve vězení a konečně pro vedení ke změně je pomoci klientovi najít konkrétní cíl, prvotní i krátkodobý. Snad můžeme využít Tournierova pojetí viny a aplikovat je i na motivaci v jednání a v bytí.

Tou první, která je pro pastorační poradenství stejně relevantní, může být například příprava na propuštění (u lidí s krátkým trestem nebo jeho zbytkem). Tam, kde připravovat se na výstup či na realizaci právního institutu podmíněného propuštění je ještě předčasné, bude třeba najít společně s klientem nějaký jiný motivační cíl: například vyučit se, najít práci, ale třeba i prostudovat první dva velké proroky nebo první část katechismu. Prostě něco, k čemu člověk může směřovat a co dá jeho životu

¹⁰³ FAZEKAŠ, Ludovít. *Kristovo telo – List Efezanom*. 2000, s. 63

i za mřížemi nějaký smysl, co se dá hodnotit. Jakkoli mohou tyto řádky působit profánně a pro poimenickou službu možná až nepatřičně, je třeba si znovu zopakovat účel VTOS a zdůraznit, že na jeho dosažení by měl spolupracovat i duchovní. Důležité však je, aby takový cíl byl konkrétní, splnitelný a měřitelný. Jen tak může znamenat pozitivní motivaci nejen k dosažení vytyčené mety, ale i k dalšímu hledání změny životního stylu a přechodu od motivace v jednání k motivaci v bytí.

Psychologie většinou staví za prvotní motivy lidského jednání biologické potřeby, hned za nimi však potřeby primární psychologické a sociální. Říčan¹⁰⁴ cituje nomenklaturu podle Maslowa, který po fyziologických žádostech vnímá postupně potřebu bezpečí, náležitosti a lásky, úcty a sebeúcty, sebeuskutečnění, poznávání a rozumění a nakonec, jsou-li všechny předcházející stupně saturovány, i potřebu estetických prožitků. Zatímco fyziologické potřeby jsou zpravidla za mřížemi zabezpečeny (i když i ony jsou do jisté míry zasaženy, když například věznění při celovém způsobu ubytování v jedné místnosti přijímají potravu i vykonávají tělesné potřeby), všechno ostatní je v nejlepším případě omezeno. Vězení je příliš specifické na to, abychom pouze lacině prohlásili, že veškeré lidské potřeby může naplnit Pán Ježíš Kristus. Nicméně za naznačení směru poimeniky to může posloužit – Říčan totiž konstatuje, že „náboženský život lze vykládat jako činnost sloužící k uspokojení motivů“¹⁰⁵.

V čem se však liší psychologický či psychoterapeutický přístup od pastoračního a čím může kaplan obohatit své klienty? Americký pastorální poradce Lawrence Crabb¹⁰⁶ rozumí maslowovskému vnímání potřeb jako postupně jdoucím stupňům, přičemž vrcholná je potřeba seberealizace. Nepopírá, že mohou být naplněny i bez Boha, zároveň však konstatuje, že pouze Bůh to může učinit v plnosti. Podle Crabba totiž „jedině křesťan může dosáhnout plného sebevyjádření“. Konečným cílem poimeniky tedy není pomoci člověku, aby se subjektivně cítil dobře, nýbrž aby byl smířen s Bohem, což v důsledku přinese i přizpůsobení, snížení tenze a vyrovnaný život. Jde tedy o naplnění dvou základních potřeb: bezpečí a významu, což v jeho trichotomickém pojetí osobnosti člověka, s nímž je třeba z biblického pohledu souhlasit, může způsobit jen Duch Svatý. Motivací

¹⁰⁴ ŘÍČAN, Pavel: *Psychologie náboženství*. 2002, s. 113

¹⁰⁵ Op. cit., s. 117

¹⁰⁶ CRABB, Lawrence: *Osobnost člověka*. 1995, s. 73

plynoucí z bytí zde je jednoznačně snaha o život v Kristově blízkosti a plnosti.

b) Vedení ke změně

Masarik¹⁰⁷ komentuje již zmíněný text z Tt 2:11-14 a konstatuje, že: „ví o pedagogickém působení Boží milosti, čímž umožňuje chápání přijetí spásy a rozvoj pozorovatelné změny člověka jako časově diferencované skutečnosti“.

Důsledky přijetí evangelia tedy nepřicházejí samy od sebe a předpokládají vedle působící Boží milosti i pastýřské doprovázení Kristovým služebníkem, v našem případě tedy vězeňským duchovním. Situace Titova a služba ve vězení mohou být namnoze podobné. Apoštol psal svému spolupracovníkovi do situace, v níž se byl nucen vyrovnávat s lidmi, pro něž bylo dodržování judeokřesťanských pouček a norem důležitější, než vnitřní změna stavu¹⁰⁸, v psychosologickém kontextu tedy lpěli na vnější konverzi, aniž by je zajímala ona tolik podstatná vnitřní. Titovi apoštol ukládá: „Rovněž mladší muže napomínej, ať jsou ve všem rozvázní, a sám jim dávej dobrý příklad.“ (Tt 1,6n). Vedle nutnosti dobrého osobního příkladu je v originálním textu použito sloveso *παρακάλειν*, jímž jsme se podrobně již zabývali k oddíle 1.3.1. S projevy vnější konverze se za zdmi věznic lze setkat poměrně často a její symptomy mohou být velmi podobné jako u Titových svěřenců: Nepatřičné lpění na nemístných detailech křesťanské dogmatiky či mravouky a opomíjení kontextuálních souvislostí za současného nedodržování bazálních etických principů. K tomu je ovšem potřeba vzájemné křesťanské služby.

- *Odsouzený k vysokému dvanáctiletému trestu za loupež (38 let, recidivista) byl velmi aktivním v prostředí katolických bohoslužeb, před farářem předčítal z Bible a účastnil se eucharistie, na což kladl eminentní důraz. Současně však okrádal spoluodsouzené a dokonce ze skříně ve farářově kanceláři ukradl sako, v němž se procházel po věznici. Přesto všechno sám sebe považoval za dobrého křesťana.*

Také Pivoňka¹⁰⁹ vidí k procesu transformace lidského charakteru jednoznačnou nutnost průvodce, který by „uměl nezištně posoudit momentální stav člověka v krizi a pobídnout k řešení problémů, pobídnout

¹⁰⁷ MASARIK. *Transformácia človeka v Kristovi*, s. 27

¹⁰⁸ Tt 1,10-16

¹⁰⁹ PIVOŇKA, Bohdan: *Je člověk změnitelný?*. 2005

k akci.“ Vzápětí však dodává: „*je třeba skutečné moudrosti, aby si rádce neřešil na dotyčném vlastní problém, jak to často děláme*“. Ve svém textu Pivoňka dále akcentuje nutné kontextuální podmínky: touha po změně musí vyrůst ze srdce člověka a musí být přijata zcela dobrovolně. V této souvislosti důrazně varuje před zneužitím kritických životních podmínek „*nasazením náboženských pák*“. Jedním ze zásadních důrazů vězeňské pastorační práce tedy musí být vedení *ve* a *k* vnitřní svobodě přijaté v Kristu. V opačném případě vystavujeme klienta nebezpečí jakéhosi kvaziobrácení, tedy situace, kdy psychicky (nikoli duchovně) zareaguje na sociální depresi či izolační stres, s nímž se v prostředí věznice zajisté setká. Znovu se tedy můžeme vrátit k pojmům vnitřní a vnější konverze.

V každém případě je třeba zdůraznit, že vězeňský duchovní zde může sehrát velmi pozitivní, stejně jako mimořádně negativní úlohu.

3.2.4 Pragmatické

Tento postoj zajímavým způsobem prezentuje Lupták¹¹⁰, když vypočítává ekonomické úspory společnosti v případě jednoho znovuzrozeného vězně a dochází k částce 250.000,- Sk ročně ušetřených nákladů a dalších 250.000,- Sk hodnot člověkem za rok pro společnost vytvořených. Z Výroční zprávy Vězeňské služby ČR za rok 2007 se dozvíme, že průměrný náklad na jednu vězněnou osobu a den činil 884,- Kč. Za rok tak násobením tohoto údaje počtem dnů dostaneme částku 320.660,- korun. Bude-li odsouzený platit náklady výkonu trestu jak mu ukládá zákon, vrátí společnosti ročně pouhých 16.425,- korun. Výsledkem je tedy 304.235,- Kč, které společnost průměrně stojí jeden vězeň, což je částka, kterou může stát ušetřit, přijme-li odsouzený nový způsob života. V roce 2007 byla v České republice průměrná mzda 21.407,- Kč. Z ní člověk zaplatí na daních při zhruba padesátiprocentním daňovém zatížení na daních i zdravotním a sociálním pojištění ročně cca 125.000,- Kč. Lze tedy říci, že jeden znovuzrozený vězeň znamená pro společnost plusových 430 tisíc korun ročně.

3.2.5 Ekleziologické

Fazekaš¹¹¹ zdůrazňuje nutnost kooperace domovského společenství vězeňského duchovního, když upozorňuje, že „*Misie ... v sobě zahrnuje*

¹¹⁰ LUPTÁK, Ondrej. *Praktická teológia misie medzi väzňami*. 1997, s. 36

¹¹¹ FAZEKAŠ, Ludovít: *Misia v pohľade Novej zmluvy*. 1999, s. 15

nejen zvěst, ale i společenství – κοινωνία a službu – διακονία“. Jak již víme, vnímá Bible práci mezi vězni za důležitou a církev by se jí neměla vyhýbat. Než se však do ní pustí, měla by si uvědomit důsledky, které jí to přinese:

a) Ve vztahu ke společenství

Je nezbytné počítat s tím, že služba za mřížemi může (ať chceme nebo ne) přinést ovoce v podobě obrácených vězňů, jimž bude třeba nabídnout i zázemí společenství věřících. Ve výkonu trestu by se tedy měli stát klienti předmětem modlitebního zápasu společenství, uvědomíme-li si, že pro efektivitu působení za mřížemi je nezbytný zásah shůry. Po propuštění by pak bývalí penitenti měli mít možnost zapojit se do duchovního obecnství jako řádní členové s tím, že proces transformace osobnosti u nich může být zdlouhavější, než jsme běžně zvyklí. Církev může a měla by znamenat i nezbytné sociální zázemí pro jejich úspěšný návrat do běžné lidské společnosti. Společenství by mělo být připraveno poskytnout podporu i jejich rodinám a blízkým.

Další možností je účast odsouzených na bohoslužbách v rámci povolení opuštění věznice v doprovodu kaplana, ani to však nemusí být samozřejmé.

- *Zaznamenali jsme případ, kdy kaplan řešil ex post zvěsti, že na setkání mladých rodin sboru na zahradě jedné z rodin přivedl svého klienta z věznice a jeho přítelkyni, což se ne u všech setkalo s pochopením.*

Jak však naznačíme později, nejsou klienty vězeňských kaplanů toliko vězni, ale i vězňitelé, s nimiž církev musí rovněž počítat.

- *V libereckém společenství Církve bratrské a Církve adventistů sedmého dne se na bohoslužbě nejednou setkali bývalí i současní odsouzení se zaměstnanci Vazební věznice Liberec a Věznice Rýnovice. V několika případech věznice v modlitebně organizovala i kulturní akce pro odsouzené, církev se naopak podílela na budování vězeňské kaple.*

b) Ve vztahu ke služebníkům

Vysílá-li své duchovní do věznice, měla by je i duchovně podporovat. Beze zbytku a do důsledku zde platí v plném rozsahu Kristovo pověření: „*Hle, já vás posílám jako ovce mezi vlky; buďte tedy obezřetní jako hadi a bezelstní jako holubice.*“ (Mt 10:16). Služba ve vězení je časově, psychicky i duchovně velmi náročná a kaplan se neobejde bez ochraňujícího a povzbuzujícího zázemí mateřského sboru. Má tedy

nesporně právo je od církve očekávat a máme za to, že církev, která jej službou pověřila, je povinna mu je nabídnout a počítat s ním, bere-li *vocatio externa* skutečně vážně.

Duchovní by měl se svým mateřským společenstvím udržovat kontinuitu i formou podílu na službě ve společenství přijetím odpovědnosti za určitý díl sborového života. Na straně druhé je však služba v žaláři leckdy vyčerpávající a tak kaplan potřebuje ve svém společenství také odpočívat a nabírat síly.

3.3 HISTORICKÉ POZADÍ

3.3.1 Služba vězněným od počátku křesťanství po novověk

Raná církev rozsah svého působení v žalářích na počátku 4. století proti novozákonní době o něco rozšířila. V prvních třech stoletích své existence se totiž křesťané setkávali s prostředím věznic a popravišť zejména jako obvinění, což mělo bezesporu vliv i na pozdější službu mladé církve. První křesťané byli stíháni pro svůj vyznavačský postoj, jak jsme naznačili u apoštolů Petra a Pavla v kapitole 3.1.2. Jejich pozice se ovšem diametrálně změnila po Konstantinově ediktu r. 313, po němž mohly křesťanské ideje začít pronikat i do státního vězeňství. Sám císař Konstantin přišel s hlubokou reformou penitenciárního systému, když stanovil „*aby pro lepší kázeň vězňové dle pohlaví oddělení byli, zdraví jejich by šetřeno a duševní potěchy jim dopřáno bylo*“, jak zmiňuje Řezáč, který cituje také závěry Nicejského koncilu z r. 325 po Kristu, totiž aby „*jáhnové, kněží i biskupové týhodně ano i denně do věznic přicházeli, vězňů na příčiny neštěstí jejich se doptávali, a o potřeby jejich se starali*“¹¹².

Křesťanskou službu vězněným akceptuje v VI. století i právnícká literatura. V Justiniánově kodexu (533) je zaneseno i doporučení starostům křesťanských obcí nejen co do zajišťování stravy zadržovaným, ale i monitorování zacházení ze strany dozorců. Příkazuje umožnit biskupům vstup do věznic a církevním hodnostářům samotným jako jeden z úkolů vytyčuje povinnost upozorňovat na nedbalost či nespravedlnost vězňů jako podklad pro jejich případné potrestání, jež stanoví do výše dvou liber zlata. Setkáváme se zde tedy poprvé, před více než patnácti stoletími,

¹¹² ŘEZÁČ, František Josef. *Vězeňství v posavadních způsobech svých*. 1852. s. 16

s počátky systematické vězeňské duchovní služby, která je nedílnou součástí detenčního systému.

Součástí služby vězňům je nepochybně zvěstování evangelia včetně služby k obrácení a křtu vězňům i vězňitelům (vzpomeňme na Pavlovu komunikaci se žalářníkem). Nechybí však empatie, účast a starost o jejich aktuální psychický stav, pomoc v materiální nouzi a také upozorňování na bezpráví a nelidské zacházení.

3.3.2 Středověk

Postupem staletí se však od dob rané církve způsob žalářování vrátil k pojetí trestu jako pomsty a církve se o život vězňů přestala zajímat. Vězení se znovu začala stávat místem oddělení provinilce od společnosti. Ilustruje to např. již zmíněná česká legenda o vladykovi Daliborovi z Kozojed a způsobu jeho internace, po němž zůstala na pražském Hradě věž Daliborka. Sedm století trvalo, než se církve znovu začala zajímat o stav vězňů¹¹³ a devět než bylo znovu možné hovořit o další soustavné práci.

V raném středověku byla spravedlnost realizována v hradních obvodech, v jejichž rámci měl feudál prakticky neomezenou soudní pravomoc. Hradní vězení byla zpravidla umístěna v kobkách sklepení a sloužila pouze k zajištění zadržených pachatelů a jako čekárna na exekuci. Dlouhodobější věznění byla realizována jen výjimečně a zpravidla v případech, na nichž měl zájem sám panovník¹¹⁴. Jedním z podstatných důvodů faktické absence trestu odnětí svobody byla také jeho vysoká ekonomická náročnost.

Trestní politika v českých zemích byla až do poloviny XVIII. století postavena na zcela jiných základech, než jsme v současnosti zvyklí. Penitenciární filozofie nebyla v žádném případě motivována snahou o nápravu pachatele, nýbrž i nadále především odplatou za nezákonné jednání či ochranou společnosti před zločinem na jedné straně a tzv. generální prevencí, tedy snahou odradit přísností hrozícího trestu delikventy od páchání trestných činů, na straně druhé. Trestání má především charakter pomsty pokračující až do práva talio, převažují tresty smrti či tresty zmrzačující (useknutí ruky, vyříznutí jazyka apod.).

¹¹³ Španělský král Alfons X. se r. 1252 ozval proti stavu věznění, v 16. století upozorňuje na principy lidskosti a potřeb vězňů milánský arcibiskup Karel Boromejský

¹¹⁴ Podle písemných záznamů tak byl za císaře Rudolfa II. vězněn astrolog a alchymista Edvard Kelley, kterého císař nedal popravit v očekávání, že mu prozradí něco ze svého know how.

Uskutečňování soudní spravedlnosti bylo ve středověku velmi sporné: justice v rámci vyšetřování zhusta využívala prvků mučení a i když mělo určitý zákonný rámec, v žádném případě nezajišťovalo spravedlivý průběh procesu. Přesto se tortura udržela v českém procesním právu až do poloviny 18. století.

Drtivá většina kriminálních činů podléhala hrdelním soudům, tzn., že byly trestány absolutním trestem. Od XII. století, kdy byla hrdelní moc z panovníkových rukou delegována na soudy královských měst a z nich pak ještě dále na města poddanská, vzniklo do roku 1765 celkem 383 soudů s právem vyřknout nad obviněným trest smrti. Řídily se především dílem Pavla Kristiána z Koldína (1530 – 1589) *Práva městská Království českého*, jímž bylo městské trestní právo sjednoceno. Mezi hrdelní zločiny zařadil Koldín vraždu, zabití, úmyslné žhářství, čarodějnictví, krádež, loupež, bigamii, cizoložství, znásilnění a zabití novorozeněte matkou, jak uvádí Honcová¹¹⁵. Charakteristickým pro toto období bylo i využívání útrpného práva zejména u recidivistů, ale i u obviněných, k nimž byly zajištěny svědecké výpovědi, byly u nich nalezeny doličné předměty nebo k nim ukazovaly jiné stopy.

Méně závažné delikty, jako např. urážky na cti apod. soudil přímo městský rychtář a trestal je zejména pokutami nebo krátkodobým odnětím svobody v městské šatlavě. Užívány byly i další formy trestů, vesměs dehonestující, z nichž lze jmenovat například potupné přikování na pranýři, tělesné tresty (bičování nebo mrskání), ale i vypalování různých cejchů, které měly upozornit na delikventovu minulost i v jiných regionech.

Odtud už byl jen krok k věznění jako formě trestu, stále však bez ambice jeho výchovného působení a reedukace pachatele. Státní věznice začaly vznikat především z hradů a vojenských pevností po Třicetileté válce. Filozofie trestu odnětí svobody se nelišila od obecného názoru společnosti: odsouzení byli přikováváni, byla jim holena půlka hlavy, vypalovány cejchy apod.

Role duchovních se tehdy přirozeně omezila především na doprovázení a službu odsouzeným k smrti, ačkoli v Evropě již dostávalo jejich působení jiný rozměr. Michailidis¹¹⁶ v této souvislosti vnímá počátky systematické duchovenské služby ve věznicích v Anglii XVI. století, kde

¹¹⁵ HONCOVÁ, Jaroslava. *Mučení jako metoda výslechu*. 1997

¹¹⁶ MICHAILIDIS, Simon. *Vězeňská duchovní služba...* 2003, s. 15

kněží reagovali na výzvu biskupa Hugh Latimera (1485 – 1555), který sám prožil zkušenost internace, a začali pečovat o vězně, za což jim biskup poskytoval plat. Byli označováni jako kuráti. Ti, kteří měli zodpovědnost za konkrétní věznici (začali v ní sloužit na plný úvazek) pak přijali pojmenování kaplani. Po dalších 200 let vnášeli do věznic prvky klášterního života – odtud vznikly i některé vězeňské systémy, aplikované i v USA 18. a 19. století, s důrazem na absolutní zachovávání ticha nebo zákaz jakékoli jiné činnosti než předepsané, sledující cíl nápravy odsouzeného. V roce 1774 již, jak píše Michailidis¹¹⁷, anglický trestní zákon stanoví povinnosti kaplanů – zaměstnanců věznic. XVIII. a XIX. století pak v Anglii znamená počátky spolupráce vězeňských kaplanů s dobrovolníky i z řad laiků, občanskými spolky a nejrůznějšími charitativními organizacemi. Penitenciární duchovní služba se tedy vrací ke svým kořenům a začíná kooperovat s pomalu vznikající sociální prací.

3.3.3 Novověká změna postoje k delikventům

Na území Rakousko – Uherska začíná trestní politika a tím i penitenciární filozofie dostávat nový rozměr za osvícenství a je spojena se jménem císařského dvorního rady Josefa Sonnenfelse, na jehož popud vyhláší císařovna Marie Terezie 15. července 1765 v rámci svých změn v Rakousku i reorganizaci městského soudnictví, jíž je počet hrdelních soudů snížen na 29 a v roce 1776 ruší i užívání tortury při výslechu.

Na tyto reorganizace navazuje i přelomový trestní zákoník císaře Josefa II. z roku 1787. „*I když z feudálních trestů zachoval jak bití, tak i vypalování cejchů, vycházel ze zásady úměrnosti mezi společenskou nebezpečností trestného činu a přísností trestu, který nemá již charakter pomsty, nýbrž má sloužit k převýchově pachatele,*“ píše o něm Francek¹¹⁸. Přinesl zcela zásadní reformu vězeňského systému, ačkoli je stále ještě dosti vzdálen humánnímu pojetí zacházení s vězni a vnímání trestu jako reedukace. Ve své prvotní podobě totiž zavedl tři typy vězení: v nejtěžším byl vězeň zakován kolem boků a železa měl i na nohou, nesměl hovořit ani s dozorcí, k jídlu dostával pouze chléb a vodu. V těžkém měl železa jen na nohou, směl hovořit s dozorcí, dostával teplou stravu bez masa a vodu. Ve zmírněném vězení odsouzený neměl železa, směl hovořit s jinými osobami v přítomnosti dozorce, stravoval se teplým jídlem a k pití dostával vodu.

¹¹⁷ Op. cit., s. 17

¹¹⁸ FRANCEK, Jindřich. *Katovské řemeslo v Českých zemích*. 1998, s. 267

Novela z roku 1791 však již obsahuje explicitně vyjádřenou myšlenku, že trest odnětí svobody má směřovat nejen k zastrašení a odplatě společnosti ale i k nápravě a zaručuje vězňům nárok na pravidelný příjem teplé stravy, lůžko a příkrývku.

Začínají vznikat zemské věznice a trestnice (pro výkon trestu nucených prací), do nichž běžně docházeli římskokatoličtí kněží místně příslušných farností zejména s nabídkou svátostí včetně mší a zpovědí. Vyučovali též náboženství a odsouzené k smrti připravovali tři dny před exekucí.

Začátek XIX. století znamenal v mocnářství zejména navázání na tereziánsko-josefínské reformy, jejich uvádění do praxe a prohlubování. Vězeň už není pouze vydělenec společnosti, ale stává se objektem záměrného edukačního působení s cílem napomoci změnám v delikventních vzorcích chování. Poprvé je tedy explicitně formulovaným účelem výkonu trestu, na němž se – jak si ukážeme – mají podílet i duchovní, reedukace či resocializace¹¹⁹ vězně.

V květnu 1852 vstupuje v platnost zcela nový *Zákon o zločinech, přečinech a přestupcích*, který bude s drobnými úpravami platit dalších téměř sto let až do roku 1950 a přežije i tzv. První republiku a protektorát(!). Nově zavádí pouze dva stupně žalářování, oba již bez užití želez. V tuhém vězení musel vězeň pracovat podle nařízení správy věznice a musel se živit vězeňskou stravou. Ve vězení se mohl odsouzený stravovat i na vlastní náklady jídlom připraveným mimo věznici a mohl si vybrat práci. Bití i přikování však zůstávalo přítomno ve formě kázeňských trestů a zcela zrušeno bylo až v roce 1867. Pět let poté však bylo ještě nakrátko znovu zavedeno, zejména u recidivistů.

Pro ilustraci poměrů této doby uijeme dnes již neexistující Českou zemskou trestnicí, tzv. Svatováclavskou, situovanou do pražské ulice Na Zderaze. Ubytováno zde bylo běžně 1300, někdy až 1600 trestanců. Vznikla na přelomu 18. a 19. století z bývalého kláštera s příznačnou architektonickou nevhodností. Odsouzení byli uzavřeni v bývalých mnišských celách bez příslušenství, ovšem na rozdíl od řeholníků v nich byli nuceni trávit téměř veškerý čas. To všechno se, vedle nedbalosti

¹¹⁹ Tento obecně známý pojem se v současné penologii již nepoužívá; důvodem je zejména teze týkající se problematičnosti resocializace někoho, kdo dosud nebyl socializován – což je prakticky důvodem kriminálního způsobu života. Snahou edukace tedy bude spíše odstranit chyby socializačního procesu. U nedbalostních trestných činů pak k resocializaci není praktický důvod.

některých zaměstnanců a občasných defraudací provozních peněz, podílelo na nízké kvalitě stravy, častých epidemiích nejrůznějších chorob včetně tyfu a úmrtnosti až 16,3 % vězňů v období 1829 – 1838, resp. 7,7 % v letech 1860 – 73, jak zmiňuje Uhlík¹²⁰, konstatující: „*Zdá se, že více péče než o tělesné potřeby trestanců České zemské trestnice, kteří si občas stěžovali na kvalitu stravy a na zacházení, bylo věnováno jejich duši.*“ Svatováclavská trestnice byla definitivně zrušena až roku 1895. To zde však již zůstaly jen poslední zbytky trestníků. Její místo totiž od 11. září 1879, kdy byly Na Zderaze konány poslední bohoslužby, zaujímala trestnice na Pankráci.

Již roku 1809 byl v průsečíku dvou chodeb trestnice Na Zderaze zřízen oltář a vězni se začali zúčastňovat pravidelných mší celebrowaných Františkány. Rozhodnutím samotného císaře Františka II. byli roku 1826 pro Českou zemskou trestnici ustanoveni dva profesionální duchovní a rok nato byl vysvěcen vězeňský kostel Svatého Václava, kde P. Čížek pravidelně kázal česky i německy. Za službu v trestnici odpovídal administrátor kostela Svatého Václava, později i se dvěma přidělenými kooperátory. Od r. 1847 zde působil kněz P. František Josef Řezáč, o němž se, vzhledem k jeho významu, zmíníme v samostatné kapitole.

Duchovní se však pilně věnovali také pedagogické činnosti. Založili samostatné vyučování literatury, ale i zpěvu a náboženství. Již v polovině 19. století však trestnice zaměstnávala také učitele, poskytující tzv. základní vyučování nejprve v jedné, později ve více oddělených třídách a hodinách. Od roku 1855 na ně navázalo literární vzdělávání a zpěv, ještě později i zájmové opakovací kurzy kreslení a jazykové. Systematická výuka byla prověřována půlročními zkouškami rozhodujícími buď o pokračování, nebo osvobození od dalšího vyučování. Od roku 1840 byla k dispozici i vězeňská knihovna. Neexistují zprávy o tom, že by se někdo pokoušel vymezovat duchovním toliko bohoslužebnou či spirituální praxi, naopak, jejich zapojení do odborné práce šlo ještě dále:

4. září 1854 poprvé trestní soudce požádal duchovní úřad Svatováclavské trestnice o vyjádření k duševnímu stavu zákeřného vraha, od té doby se tato soudně-znalecká součást povinností vězeňského duchovního začala rozvíjet. Pro nás je zajímavé, že šlo patrně o první využití diagnostických metod v práci vězeňského duchovního.

¹²⁰ UHLÍK, Jan. *Svatováclavská trestnice*. 2006

V letech 1856 – 1867 předalo ministerstvo spravedlnosti, na základě výborných výsledků z brněnského vězení na Špilberku a trestnic na Hradčanech i ve Vídni, duchovní správu Svatováclavské trestnice Kongregaci Redemptoristů. Ti navázali na službu svých předchůdců. Zavedli mj. i tzv. kontumační vyučování nově přijatých odsouzených, kteří byli zpočátku umístěni samostatně a nestýkali se s nikým jiným než s faráři. Teprve po rozhodnutí kam budou umístěni, absolvovali generální zpověď a byli přestěhováni mezi další trestance. Po Řezáčově působení šlo o další posun zejména v přístupu k vězňům. V jistém slova smyslu bychom je mohli popsat slovy „od vyučování k pastoraci“. Uhlík¹²¹ v jejich činnosti podtrhuje laskavý přístup a trpělivost, čímž si získali důvěru mnohých vězňů, jež učili pokoře i pokání a pomáhali jim také v přijetí odpovědnosti za vlastní jednání i v akceptování uděleného trestu. Snažili se i o zlepšení vězeňského prostředí a měli kladný vliv na chování dozorců vůči odsouzeným. Zaměstnance přesvědčovali, že „*trestanci jsou též lidé a že surovostí se nenapraví, naopak, že se stanou divočejšími a zarytějšími*“. Podle vzpomínek vězňů „*proměnili tento dům hrůzy v ráj, abychom nezapomněli, kdo vlastně jsme*“, jak rovněž píše Uhlík.

Do této doby patří i počátky systematické charitativní práce v českých věznicích, realizované nejprve křesťanskými dobročinnými spolky, o nichž existují v archivu Kabinetu dokumentace a historie Generálního ředitelství Vězeňské služby ČR z období kolem roku 1825 první písemné zmínky, pocházející z věznic v Plzni a v Praze. V trestnici Na Zderaze byl vytvořen dobročinný fond, z něhož byly vypláceny příspěvky propouštěným vězňům, kteří neměli žádné sociální zázemí a zároveň svým přístupem k trestu dávali naději, že začnou žít řádný život.

Zásadní význam pro sociální a duchovenskou práci v předválečném vězeňství měl, jak o tom píše Bajcura¹²², Řád sester sv. Karla Boromejského, jimž v roce 1854 světila vídeňská vláda dohled nad pražskou hradčanskou trestnicí, obývanou 350 trestankyněmi. Brzy však řád zakoupil pozemek v pražských Řepích a na něm vybudoval prostornou budovu, v níž původně zřídil sirotčinec. Mezi jeho chovanci však vypukla epidemie choroby trachomu, po níž zůstal v ubytovách jen malý počet dětí, takže kongregace nabídla využití objektu pro potřeby zřízení ženského oddělení Svatováclavské trestnice. První ženy se sem nastěhovaly v roce

¹²¹ Op. cit.

¹²² BAJCURA, Lubomír. *Tři výročí spolupráce s Boromejkami*. 2004

1865, plného provozu se ženská trestnice dočkala od roku 1866. Řeholnice byly pověřeny správou celé věznice, včetně péče o převýchovu vězněných žen. Zřídily pracoviště zabezpečující nejen chod budovy, ale i zázemí pro nemocnici Pod Petřínem (prádelnu a mandlovnu), trestankyně pracovaly na hospodářství, šily pytle, opravovaly boty, vyšívaly i šily na zakázku. Ve 20. letech XX. století bylo zřízeno i oddělení pro mladistvé trestanky od 14 let věku. Až do roku 1848 stál v čele věznice ředitel se 4 – 8 dozorcí a představená řádu, která měla k dispozici 30 – 40 řeholnic, kvalifikovaných pro práci s vězeňkyněmi nejen pedagogicky, ale i z hlediska právního¹²³.

Ústav si získal všeobecnou vážnost a obdržel řadu ocenění. Sestry prokázaly, že je možné spojit prakticko-teologický, sociální i penitenciární přístup.

3.3.4 Páter František Josef Řezáč

Chceme-li se alespoň trochu seriózně zabývat historií českého vězeňství v souvislosti s penologickou pastorcí, nemůžeme opomenout jméno jednoho z prvních novodobých reformátorů penitenciárního systému, jehož dílo se stalo jedním z pilířů humanizace českého vězeňství. Svědčí o tom mj. i plaketa udělovaná generálním ředitelem VS ČR za přínos českému vězeňství, nesoucí právě Řezáčovo jméno.

a) Životopisné údaje

František Řezáč se narodil 6. ledna 1819 v Poleradech, v roce 1843 dokončil pražskou teologickou fakultu, byl vysvěcen na kněze a v roce 1848 pak získal doktorát filozofie. Aktivně se stýkal s představiteli českého národního obrození Josefem Jungmannem, Františkem Riegreem a Karlem Havlíčkem (jehož oddával a později i pohřbíval) nebo Františkem Ladislavem Čelakovským. Obdivoval názory Bernarda Bolzana a pod jejich vlivem si uvědomoval nejen nutnost vzdělání a výchovy, ale i praktického projevu soucitu se sociálně potřebnými skupinami obyvatelstva, např. slepci a vězni, jimž později zasvětil část života.

Od roku 1843 působil postupně jako kaplan na středočeských farách v Peruci a Hostouni, aby v roce 1847 přibyl do Prahy nejprve jako duchovní administrátor v ústavu nevidomých u Sv. Rafaela na Klárově a od

¹²³ Trestnice byla zrušena brzy po komunistickém puči, 30. listopadu 1948. Budova byla řádu vrácena roku 1993. Původně v ní bylo zřízeno geriatrické nemocniční oddělení, od 17. září 1996 však i pobočka Vazební věznice Praha – Ruzyně pro odsouzené ženy ve věznici s dohledem a dozorem, pro něž je připraven rekvalifikační ošetřovatelský kurz a zaměstnání v geriatrickém oddělení.

prosince téhož roku se stal i kooperátorem na faře sv. Václava při zemské trestnici Na Zderaze. V revolučním roce 1848 byl P. Řezáč v souvislosti s kontakty na představitele národního obrození zatčen a internován. Aniž by mu bylo sděleno konkrétní obvinění, byl po pěti dnech propuštěn.

V roce 1851 pověřila odborná vězeňská komise Řezáče vypracováním výukového plánu pro vězně, který měl být nejen prostředkem jejich mravního polepšení, ale i efektivnějšího využití jejich pracovní síly. Tak vzniklo Řezáčovo stěžejní penologické dílo *„Vězenství v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnějším trestání a polepšování zločinců“*, vydané jeho vlastním nákladem o rok později. V říjnu 1853 byl ustanoven duchovním správcem farnosti sv. Václava a převzal plnou odpovědnost i za péči o trestnici. V témže roce podnikl studijní cestu po rakouských žalářích a o rok později vydal, tentokrát v němčině, další penologické dílo, které mělo sloužit nejen v Rakousko-Uhersku, ale i v Itálii a Polsku. V tomto spise se projevil nejen jeho zvýšený zájem o speciální pedagogiku, ale i volání po humanizaci tehdejšího penitenciárního systému.

Jeho působení ve Svatováclavské trestnici skončilo v roce 1856, kdy z nařízení ministerstva vnitra převzal duchovní správu trestnice řád Redemptoristů, kteří ji vykonávali dalších 13 let, než ji znovu předali světským kněžím.

P. Řezáč odmítl nabídku dvou mimopražských farností a stal se spirituálem kněžské káznice u sv. Jiří. Věnoval se také teorii systematického vyučování české mládeže v mateřském jazyce a založil časopis *Škola a život*. V roce 1861 byl za okresy Mladá Boleslav a Nymburk zvolen poslancem zemského sněmu a stal se též členem pražské Městské rady. Své působení věnoval především úsilí o zřízení celistvého školského systému včetně reálek a gymnázií. V roce 1866 ustoupil z veřejného života a přesídlil na faru v Litni, kde také po delší nemoci 25. prosince 1879 zemřel. Jeho návrat do církevní služby však provázely problémy a spory s farníky i jeho nástupcem P. Václavem Benešem Třebízským, takže P. Řezáč umírá v nepochopení a osamění.

b) Řezáčovo „Vězenství...“ a jeho význam pro současnou penologii

Ačkoli vzniklo před více než 150 lety, je dodnes připomínáno jako první odborné dílo, zabývající se humanizací českého vězeňství. Byť z pera římskokatolického kněze, neomezuje se pouze na způsob realizace duchovní služby, ale nastiňuje možnost reformy práce s odsouzenými nejen

v pražské Svatováclavské trestnici, ale ve všech zařízeních Rakouska-Uherska.

Řezáčova práce nepostrádá solidní teoretický základ jak z dostupné literatury, tak ze zkušeností získaných na cestách po věznicích. Po úvodu ohlížejícím se za historii věznění a přístupu k odsouzeným se zabývá soudobými světovými penitenciárními trendy cílenými snahou o nápravu pachatelů. Za nevhodný zejména co do budování sociálních vztahů vidí silent systém (mlčení), v němž byli odsouzení vedeni v absolutním tichu a v kontumačním ubytování ke zpytování svědomí a měli tím také být ochráněni od případné další mravní nákazy ze strany spoluvězňů. Staví se však na stranu tzv. Genfské třídní soustavy. Vězni v jejím rámci byli rozděleni do čtyř tříd podle míry narušení (I. těžcí zločinci, II. prvověznění za závažnější trestné činy, III. motivační třída pro postoupivší z předchozích dvou a IV. pro mladší a polepšené) – rozdíl mezi nimi je dán v délce kontumačního ubytování při příchodu, možností styku se spoluvězni, způsobu nakládání s odměnou za práci a v četnosti návštěv. Systém se však osvědčoval pouze v malých zařízeních do 300 vězňů. Řezáč horuje pro Filadelfický systém, v němž byli odsouzení sice ubytováni samostatně, mohli se však setkávat v práci nebo při vyučování.¹²⁴ Zcela odmítá deportaci realizovanou v Británii a na francouzských galejích, podporuje naopak systém farem, jako např. v rolnické osadě situované v loirském údolí Mettray poblíž města Tours. Na 300 mladých trestanců zde bylo ubytováno v domcích bez plotů v „rodinách“ po 40 lidech. Absolvovali školní vyučování i práce v dílnách a na polích, byly jim vštěpovány obecné morální zásady a navštěvovali vyučování náboženství.

Pro zřizování trestnic a káznic vidí dva zásadní komplementárně spojené principy: aby vězně *nekažily a aby je polepšovaly*. Věznice pak má podle Řezáče tři základní stránky: občansko-zákonní (zahrnující architekturu i způsob ubytování tak, aby byly zachovány jak bezpečnost tak zdravotní i hygienická nezávadnost) a nábožensko-mravní, zabezpečenou školou, chrámem a knihovnou. Vychovatelská stránka pak obsahuje dobré „třídění“ – tedy diferencované ubytování, přiměřené zaměstnávání, dobrý domácí řád, správnou dohlídku a řádnou kázeň. To všechno jsou postuláty

¹²⁴ Také současné moderní evropské vězeňství preferuje ubytování odsouzených po malých skupinách s důrazem na možnost zachování soukromí na cele, což podporuje edukační snahy a omezuje negativní vliv prizonizace a formy tzv. druhého vězeňského života. Zcela bez výchovného významu byly pracovní tábory a věznice ze 60. a 70. let 20. století, budované jako hromadné ubytovny odsouzených pracujících ve velkých průmyslových podnicích. Tímto způsobem ubytování v až dvacetimístných ložnicích trpí VS ČR dosud a v poslední době není příliš patrná konkrétní snaha po změně.

současné humanizace českého vězeňství nastolené po překonání utopistických nadějí z počátku 90. let XX. století¹²⁵.

I dnes musí Vězeňská služba České republiky zajistit v první řadě bezpečnost. Začíná se však vážně hovořit o tzv. dynamické bezpečnosti, tedy aktivní participaci ozbrojené složky s edukační, za akcentování myšlenky, že klima ve věznicích má přímý vliv na její bezpečnost jak co do útěků nebo vzpour či agrese vězňů vůči personálu i sobě navzájem, tak co do vzniku mimořádných událostí včetně suicidií a automutilace. Tyto zásady jsou patrné i v Evropských vězeňských pravidlech, tedy doporučení Rady Evropy vězeňským správám.

Po rozsáhlých hromadných nepokojích a vzpourách v britských věznicích r. 1990 byl soudce Harry Kenneth Woolf pověřen vyšetřením jejich příčin. Ve své zprávě konstatuje, že „*Ke vzpourám dochází, protože není věnována dostatečná pozornost bezpečnosti, kontrole a spravedlnosti ve věznicích a zároveň není dodržována určitá rovnováha mezi těmito oblastmi.*“¹²⁶ V podstatě tedy lze říci, že za událostmi ve Velké Británii stál systém ocitnuvší se zcela mimo Řezáčem nastíněné penologické koncepce. Sám Woolf patrně neví, že když popisuje systém řízení věznic a spolupráce jak s orgány státní správy, tak s veřejností, myslí podobně jako český kněz o 135 let dříve. Také Řezáč se totiž zabývá systémem řízení věznic tak, aby v rukou ředitele nebyla centralizována absolutní moc a odpovědnost za kázeňské řízení, aby byl kontrolován *nejvyšším úřadem zemského zastupitelství a komisaři či inspektory* a mluví i o systému veřejné kontroly. K tomu u nás přistoupila až novela Zákona o výkonu trestu odnětí svobody z roku 2000, stanovující dohled pověřených krajských státních zástupců nad výkonem trestu jednotlivých věznicích¹²⁷ a povinnost zřízení poradního sboru¹²⁸, který musí ředitel věznic jmenovat z odborníků zaměstnaných mimo VS ČR.

¹²⁵ § 2, odst. 1, 2 zákona č. 169 / 1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody stanoví hlavní zásady výkonu trestu, velmi podobné řezáčovým premisám: „*Trest může být vykonáván jen takovým způsobem, který respektuje důstojnost osobnosti odsouzeného a omezuje škodlivé účinky zbavení svobody; tím však nesmí být ohrožena potřeba ochrany společnosti. S odsouzenými ve výkonu trestu se musí jednat tak, aby bylo zachováno jejich zdraví, a pokud to doba výkonu trestu umožní, podporovaly se takové postoje a dovednosti, které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem.*“

¹²⁶ WOOLF, Kenneth Harry. *Prison Disturbances April 1990*. 1991. s. 34

¹²⁷ § 78, odst. 1 - 4 zákona č. 169 / 1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody

¹²⁸ § 4 zákona č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody

c) *Řezáčovy požadavky na vězeňské duchovní*

Poslední část Vězenství je věnována požadavkům na zaměstnance věznic. Po strážcích čili dohlédačích, lékařích, učitelích a řediteli se Řezáč pochopitelně nejvíce věnuje duchovním. Vzdělání vězeňského kaplana musí být obecné se zakotvením v oblasti filozofie a pedagogiky. Teologie u něho nesmí být pouze formální, má sloužit k *polepšování a k lékařství duchovnímu*. Musí být rovněž seznámen s vývojem a pokrokem ve vězeňství i v trestní politice a legislativě. Řezáč zmiňuje i *umění leboslovné*¹²⁹, což na současnost můžeme vcelku bez váhání aplikovat jako poznatky forenzní psychologie. Za povahové vlastnosti nutné pro práci mezi vězni staví sice příznivost, sdílnost a útrpnost, ovšem ruku v ruce s přísností a pevností, bez převahy jedné nebo druhé strany. Nezbytné jsou pevné mravní a náboženské zásady, ale i důvěra v Prozřetelnost a lidstvo samo. K jeho vlastnostem musí patřit i opatrnost, která jej bude chránit před nedůvěrou i lehkověrností a musí oplývat dobrým tělesným zdravím.

Základ působení duchovního se podle Řezáče neliší od práce v jakékoli jiné duchovní obci a spočívá ve veřejném i individuálním vyučování, veřejných i soukromých náboženských cvičeních zahrnujících zpěv i modlitbu a také v církevní kázni spojené v katolickém ritu se zpovědí a přístupem k eucharistii.

Autor kvituje reformy 19. století, podle nichž kaplan obstarává i literární vyučování, pečuje o knihovnu nebo spravuje seznamy o duševním stavu vězňů¹³⁰. Popisuje působení duchovních v evropských žalářích a kvituje systém v Genfu a St. Gallenu, kde spolupracují jeden katolický a jeden evangelický kaplan podílející se kolektivně na náboženských úkonech i na činnosti odborných komisí věznice. Za zmínku mu stojí i kolega z Laussane, zastávající funkci ředitele věznice.

3.3.5 Služba vězněným po vzniku Československé republiky

a) Období První republiky

Po vzniku české státnosti r. 1918 se projevila skutečnost, že vězeňství zůstalo na okraji reformních snah mj. i faktem, že, jak jsme již zmínili, až do roku 1950 zůstal v platnosti zákon z r. 1852, ačkoli byly

¹²⁹ Řezáč zde velmi pravděpodobně reaguje na práce předchůdců Cesare Lombrosa a akceptuje tak nejnovější dobové poznatky soudobé (byť ještě ne zcela formulované) forenzní psychologie

¹³⁰ Soudobou paralelu bychom mohli spatřovat ve vyhodnocení tzv. Programů zacházení.

konány snahy o zavedení pokrokových přístupů v práci s pachateli, o něž se pokoušel zejména JUDr. Emil Lány. Vzniklo sice několik nových krajských a okresních věznic, drtivá většina stávajících však pocházela z období před r. 1918. Výkon vazby ani trestu nebyl upraven zvláštním zákonem, pouze vyhláškami ministerstev.

Přesto se československý vězeňský systém zejména ve 30. letech začal rozvíjet, o čemž se rozepisuje Uhlík¹³¹. Dařil se výběr i výchova vězeňského personálu, zaměstnávání vězňů a také rozvíjení specializovaných věznic, od ústavů pro zacházení s nenapravitelnými delikventy, přes donucovací pracovny až po nejmírnější polepšovny.

Působení duchovních bylo vedle práce kaplanů postupně přenášeno na místní farní úřady, do věznic začali docházet zástupci kléru z dalších státem uznaných církví (včetně židovské obce), zajišťovali však pouze bohoslužby, katechezi pro zájemce a vysluhování svátostí, k nimž však měli přístup všichni vězni. Hlubší a systematičtější duchovenská práce ve věznicích není zaznamenávána. Největší díl služby vykonávaly řeholní řády: Sv. Františka a Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského.

b) Protektorát Čechy a Morava

Správu nad věznicemi vykonávalo do r. 1942 ministerstvo spravedlnosti, poté vrchní soudy. Existovaly však i správní věznice někdejších okresních policejních ředitelství, které převzalo a ovládlo Gestapo s nacistickou kriminální policií.

Systematická duchovenská ani sociální práce nebyla, vzhledem k totalitnímu charakteru nacistického vězeňství, organizována. Jedinou formou církevní aktivity zůstala možnost organizování bohoslužeb, pochopitelně vyjma židovských.

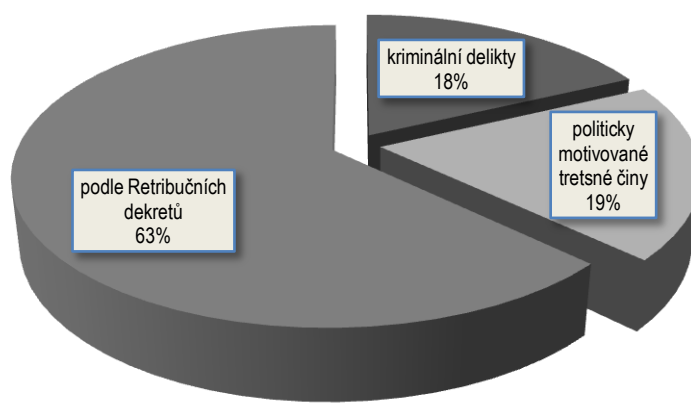
3.3.6 Československé vězeňství v letech 1945 - 1989

Po skončené válce převzalo pravomoc nad věznicemi znovu ministerstvo spravedlnosti, později ministerstvo vnitra. České vězeňství se snažilo navázat na období před rokem 1939, bylo však přetíženo pachateli trestných činů podle tzv. Retribučních dekretů, tedy zejména kolaboranty a válečnými zločinci. Internační tábory spravovalo ministerstvo vnitra, některé věznice byly rušeny.

¹³¹ UHLÍK, Jan. *Historie českého vězeňství*. 2006, s. 212

Bez zajímavosti není v této souvislosti uvést počet realizovaných trestů smrti. Ve spojitosti s Retribučními dekrety šlo o 739 poprav mezi lety 1945 – 1949 s poslední v roce 1958. Za politické trestné činy, jako vyzvědačství a velezrada, a to i v souběhu s trestným činem vraždy, bylo popraveno od r. 1948 do r. 1960 230 osob. Za vraždu a další vážné kriminální delikty od roku 1945 do r. 1990 (kdy byl trest smrti zrušen) 217 odsouzcenců. Pro přehlednost to vyjádříme grafem:

Graf 1: Přehled vykonaných trestů smrti v letech 1945 – 1990

Faktem je, že většina popravených v Čechách a na Slovensku za posledních 64 let byla potrestána v souvislosti s vyrovnáním se národa s fašistickým režimem a jeho spolupracovníky a nejmenší množství exekucí se týkalo kriminálních zločinů. Zneužití poprav ve prospěch politického režimu je skutečně hrozné memento, které by mělo být mnohokrát obráceno před tím, než budou zahájeny byť teoretické hovory o znovuzavedení trestu smrti.

Zcela nová perioda však začala po únoru 1948 s nástupem materialistické marxisticko-leninské filozofie jako oficiální státní ideologie, v níž nebylo pro náboženství místo. Pětiletí do Stalinovy smrti v roce 1953 znamenalo mimořádně kruté zacházení s vězňými podle „sovětského vzoru“, k mírnému zlepšení došlo na jeho konci.

Hned po únoru 1948 začala totální regrese křesťanské služby žalářovaným. Byla rušena místa vězeňských kaplanů a jakákoli náboženská činnost začala být považována za nezákonnou. 2. 7. 1951 byla vnitřním řádem definitivně odepřena vězňům účast na bohoslužbách, čímž de facto na 38 let končí institucionální duchovenská služba v českých věznicích.

Jakékoli další náboženské aktivity probíhaly ilegálně mezi vězni, v jejichž středu bylo zejména v 50. a 60. letech dosti žalářovaných duchovních.

Od roku 1950 začaly vznikat nové Tábory nucených prací, zejména v oblastech uhelných či uranových dolů nebo aglomerací těžkého průmyslu. Typický byl příkrý rozpor mezi legislativou a skutečností, přetrvávající zhruba do roku 1956, kdy začaly snahy o kontrolu skutečného stavu věcí a následně i o právní úpravy, které vyvrcholily zejména vydáním nového zákona o výkonu trestu v r. 1965, reflektujícím vězeňská pravidla vydaná Organizací spojených národů 30. srpna 1955. Tento zákon sice již počítá se zaměstnáváním například sociálních pracovníků, ovšem některá jeho ustanovení měla spíše proklamativní než praktický charakter, takže také sociální prací byli leckde formálně pověřováni např. běžní vychovatelé.

Výkon vazby byl až do roku 1993 upraven pouze ministerskou vyhláškou, tedy institutem výrazně nižší právní síly. V dnešní době je nepředstavitelné, že by občanské osobní svobody byly omezeny podzákonnou normou, kterou může měnit sám o sobě ministr spravedlnosti a nikoli výhradně zákonodárny sbor.

Ve druhé polovině 60. let začínají znovu prorážet snahy o práci s pachateli se zaměřením na jejich edukaci a resocializaci. V roce 1967 vznikl pod vedením doc. PhDr. Jiřího Čepeláka, CSc. Výzkumný ústav penologický a později i Katedra penologie na Vysoké škole Sboru národní bezpečnosti v Praze, které začaly vydávat specializovanou penologickou literaturu. V roce 1980 zde dokonce vychází kniha sovětských autorů Glotočkina a Pirožkova, zabývající se navzdory tendenčnímu názvu *Nápravně-pracovní psychologie*, kopírujícím ruský originál, poměrně moderním způsobem psychologickými aspekty detence a zacházení s vězni. Ani zde se přirozeně nepočítá s přispěním duchovních.

Období liberalizace však stejně jako ve společnosti netrvalo dlouho. Vedení Sboru nápravné výchovy totiž převzali někdejší úředníci ministerstva vnitra a ti vnesli do zacházení s odsouzenými prvky vojenského drilu. Na konci 60. let a v první polovině let 70. vznikaly nové věznice v blízkosti významných průmyslových kolosů, jimž odsouzení poskytovali levnou pracovní sílu. Vše bylo podřízeno pracovnímu zařazení,

chyběly jakékoli prostory pro volnočasové aktivity, což přetrvalo až do roku 1989¹³².

3.3.7 Vývoj vězeňství po roce 1989

Po listopadu 1989 začaly ve věznicích poměrně rozsáhlé nepokoje a vzpoury, protože vedle odsouzených za politicky motivované trestné činy cítili šanci na propuštění také kriminální delikventi. Té se dočkali po rozsáhlé amnestii nového prezidenta Václava Havla, jejíž význam a důsledky čekají na solidní historické zpracování. Faktem ovšem zůstává, že po ní zůstalo v českých věznicích z původních 24,5 tisíce jen cca 6 tisíc vězňů, jak píše Meclová¹³³. ÚNV zůstaly poloprázdné, vězni, kteří v nich zbyli i po ní, se cítili nespravedlivě opomenuti a tak pnutí přetrvávalo.

Na klidu mu nepřidávala ani nejistota mezi vězeňskými zaměstnanci. Jako po každé změně politického uspořádání nebylo jasné, jak nová vládnoucí garnitura naloží se služebníky poraženého establishmentu. Vězeňství mělo své zkušenosti z období retribučních dekretů po II. světové válce a po únoru 1948, kdy byli jeho zaměstnanci spjatí s poraženou garniturou propouštění i kriminalizování. Vedení tehdejšího Sboru nápravné výchovy bylo motivováno snahou plnit úkoly týkající se dodržování norem komunistickým režimem záměrně opomíjených. Šlo zejména o Standardní minimální pravidla OSN pro zacházení s odsouzenými a Doporučení Rady Evropy č. 87/3, tzv. Evropská vězeňská pravidla, adresované ministrům členských států. Oba předpisy upravují vedle jiného i přístup vězňů k náboženským úkonům a kladou důraz na zachování náboženské svobody.

Zcela jiná byla ovšem situace ve věznicích, kde začaly působit občanské komise, které měly za úkol posoudit jednotlivé zaměstnance a vyslovit se k jejich způsobilosti či nezpůsobilosti pro práci v ÚNV a ÚVV. Tyto komise měly jednak poměrně neomezenou pravomoc a za druhé byli jejich členy často poměrně málo zkušení zaměstnanci, kteří sledovali své osobní ambice a pozice zneužívali k prosazení svých osobních zájmů. Vedle nich však v komisích zasedali i odsouzení, což je s dvacetiletým odstupem dnes již naprosto nepochopitelné. V minkovické věznici tak spolurozhodoval o osudu zaměstnanců delikvent, který se o několik měsíců

¹³² Po nástupu současného generálního ředitele VS ČR Lud'ka Kuly začalo být zaměstnávání odsouzených znovu neúměrně přeceňovanou prioritou a znovu jsou rušeny volnočasové prostory na úkor vzniku pracovní dílen.

¹³³ MECLOVÁ, Kamila. *Rozvoj vězeňského systému v ČR*. 2002

později stal několikanásobným vrahem. Svá místa muselo vedle přísluhovačů komunistického režimu opustit také poměrně dost skutečných penologických odborníků a bylo třeba zacelovat mezeru, která po nich zůstala.

Po rozdělení republiky v lednu 1993 zanikl Sbor nápravné výchovy a nahradila jej Vězeňská služba ČR, jejímž prvním generálním ředitelem se stal plk. JUDr. Zdeněk Karabec, který za sebou nechal významnou stopu humanizace českého vězeňství, v porevoluční době teprve hledajícího mantinely pro službu v sociálně-patologickém prostředí. Po roce byl ve funkci nahrazen plk. PaedDr. Jiřím Malým, jehož příchod znamenal důraz na bezpečnost a řád ve věznicích. V roce 1999 jej nahradila psycholožka Mgr. Kamilou Meclovou, která položila důraz znovu na humanitu zacházení s vězněnými osobami. Z tohoto stručného výčtu lze pozorovat, že české vězeňství poněkud trpí nedostatkem stabilní a vyvážené koncepce, která by dokázala implikovat jak bezpečnost, tak prvky humánního zacházení a edukace. Akutální generální ředitel genmjr. PhDr. Luděk Kula si za svou vizi zvolil zaměstnávání vězněných vyjádřené především tabulkami a čísly, ucelená strategie mu však chybí, stejně jako v plnění jeho druhého proklamovaného cíle – zabránění průniku nepovolených předmětů do věznic. U tuto problematiku dnes řeší VS ČR metodou pokus-omyl.

3.3.8 Revitalizace a další rozvoj duchovní služby

Tato etapa historie dosud nebyla systematicky zpracována. V koncipování následující kapitoly jsme se tedy mohli opírat pouze o výpovědi pamětníků (zejména současného hlavního kaplana Vězeňské duchovní služby VS ČR Mgr. Bohdana Pivoňky a předsedkyně VDP Renaty Balcarové), oficiální dokumenty VDP (stanovy, zápisy ze schůzí výkonného výboru VDP a z členských schůzí) či sporadické články v odborném penologickém tisku nebo na internetových stránkách VS ČR a VDP.

Federální ministerstvo vnitra, spravující po roce 1989 SNV, využilo žádostí o vstup do některých útvarů ze strany Římskokatolické církve, Ekumenické rady církví i jednotlivých denominací a obrátilo se na ně s prosbou o pomoc a nabídkou spolupráce. Již v březnu 1990 se v modlitebně Evangelické církve metodistické v pražské Ječné ulici sešli duchovní se zástupci ministerstva. Církve delegovaly první vyslance, kteří bez jakékoli průpravy a kontroly začali spontánně docházet do jednotlivých útvarů SNV. Tato situace se brzy ukázala neúnosnou, proto v roce 1991

zorganizovalo Federální ministerstvo vnitra pro křesťanské aktivisty první (a na dlouhou dobu i poslední) systematické čtrnáctidenní školení. Vedle jeho absolventů však ve věznicích nadále sloužili i další dosud nepoučení křesťané.

Začala se utvářet první pracovní skupina duchovních dobrovolně působících v českých věznicích. Předseda Ekumenické rady církví a synodní senior Českobratrské církve evangelické Mgr. Pavel Smetana pověřil jejich koordinací žižkovského faráře Českobratrské církve evangelické Mgr. Bohdana Pivoňku, který byl brzy povolán jako vězeňský odborník do komise České národní rady. Od roku 1993 pak byl zaměstnán na 0,3 úvazku jako koordinátor duchovní služby na GŘ VS ČR.

Tříletá startovní epocha se nesla ve znamení touhy sloužit evangeliem vězňům, jejichž úděl si mnozí vyzkoušeli na vlastní kůži, jak vzpomíná např. Ing. Ondrej Lupták, CSc.¹³⁴ V Čechách a na Moravě patřil k průkopníkům křesťanské služby ve věznicích dříve komunistickým režimem několikrát internovaný jezuitský kněz P. František Lízna, S. I., na prvních seznamech vězeňských duchovních však byla i jména disidentů a signatářů Charty 77.

Ačkoli byla do jisté míry příznivá doba a výjimečné nebyly bohoslužby pro 300 i více vězňů, přece s sebou přinesla i jistá negativa. Prvním z nich byla značná živelnost, nekoordinovanost a vzhledem k vězeňskému systému a specifické klientele i naprosto laický přístup služebníků. Druhým pak, u jedněch více u jiných méně, jednostranná orientace na vězně s přezíravým přístupem k zaměstnancům SNV, symbolizujících pro některé křesťanské aktivisty poražený režim. O to cennější je Luptákův přístup, zařazující mezi principy pro službu ve vězení podmínku „*Dodržiavať stryktne smernice a zákony, ktoré sa týkajú výkonu trestu*“ a mezi „*Desať prikázani Väzeňskej služby*“ pokyn: „*K dozorcom bud' trpezlivý a maj radostného ducha, pretože majú veľmi ťažké povolanie.*“¹³⁵

3.3.9 Vznik občanského sdružení Vězeňská duchovenská péče

Společenství duchovních českých věznic krystalizovalo déle než tři roky v zásadě po dvou kolejích: individuální katolické a protestantské

¹³⁴ LUPTÁK, Ondrej. *Praktická teológia misie medzi väzňami*. 1997

¹³⁵ Op. cit., s 36n

sdužené víceméně v komisi Ekumenické rady církví, která nakrátko dokonce na částečný úvazek zaměstnávala koordinátora Mgr. Pivoňku.

V roce 1994 přišel po několikaměsíční diskusi zásadní krok: založení občanského sdružení Vězeňská duchovenská péče namísto dosavadní komise ERC, které navázalo na křesťanskou práci konanou ve věznicích od roku 1990. Zásadní význam měl tento krok v otevření VDP i pro kolegy z katolické strany, což položilo základy k později značně akcentovanému ekumenickému duchu vzájemné spolupráce a vzniku kaplanského sboru se členy z katolické i nekatolické strany církevního spektra, což v Evropě dosud nemá obdoby¹³⁶.

7. ledna 1994 však ještě před založením VDP došlo k jiné rozhodující události: Vězeňská služba ČR zastoupená tehdy generálním ředitelem plk. JUDr. Zdeňkem Karabcem podepsala oficiální dokument, tzv. Dohodu o působení duchovních ve věznicích a vazebních věznicích. Jejimi signatáři byli vedle generálního ředitele VS ČR arcibiskup ThDr. Miloslav Vlk, předseda Ekumenické rady církví Mgr. Pavel Smetana a předseda VDP (stále ještě komise ERC) Mgr. Bohdan Pivoňka. Pro Vězeňskou službu ČR se stala Dohoda závaznou vyhlášením v Nařízení generálního ředitele č. 3/1994. Celý akt vnesl do služby v jednotlivých věznicích poměrně jasný řád. Vstupovat do nich již mohly pouze osoby pověřené svou církví ke službě ve věznicích. VDP se stala jakýmsi poradním orgánem a dostala možnost vyjadřovat se k působení jednotlivých kazatelů a farářů. Ředitelé věznic získali poprvé legislativně zakotvenou možnost zakázat v případě vzniklých problémů konkrétnímu člověku působení ve věznici, v praxi k tomu však docházelo spíše ojediněle. Vězeňská služba našla partnera schopného reagovat na její požadavky a potřeby daleko pružněji než ČBK i ERC. Dohoda byla novelizována v roce 1999 a znovu vydána v roce 2008, zejména vzhledem k postavení VDP i vzniku profesionální kaplanské služby.

Vězeňská duchovenská péče si postupně začala budovat u zaměstnanců VS ČR dobré jméno mj. i tím, že se snažila vnímat i jejich

¹³⁶ „VDP je dobrovolným sdružením křesťanů - duchovních i laiků, kteří byli vedením svých církví pověřeni duchovenskou službou ve věznicích a vazebních věznicích Vězeňské služby České republiky (dále jen „VS ČR“) a v obdobných zařízeních, pečujících o adaptaci vězňů a propuštěných, nebo se jiným vhodným způsobem podílejí na činnosti vězeňské duchovenské péče v souladu s cílem a zásadami VDP, a byli schváleni výkonným výborem VDP (dále také „VV VDP“). VDP působí na základě spolupráce a vzájemné tolerance církví a náboženských společností (dále jen „církví“) v ekumenickém duchu a udržuje těsné vztahy s Ekumenickou radou církví v ČR (ERC) a Českou biskupskou konferencí (ČBK).“ Stanovy VDP, část B/III., odst. 1 a 2

problémy a dokázala reflektovat chyby svých členů. K pozitivní percepci přispěla i systémem přijímání svých členů.

Od roku 1999 vede VDP již třetí volební období Renata Balcarová, razící cílevědomě princip nutného vzdělávání dobrovolníků působících v české penitenciární duchovní službě, což v poslední době přerostlo do povinných „nástupních kurzů“, které VDP organizuje v úzké kooperaci s předními odborníky z VS ČR. Poměrně novou, o to však zásadnější, myšlenkou, prosazovanou Renatou Balcarovou ve spolupráci s odborem výkonu vazby a trestu GŘ VS ČR je prosazování mediace v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody.

3.3.10 Vznik a vývoj profesionální kaplanské služby v rámci VS ČR

Poté, co se podařilo duchovní službu v českých věznicích po pětačtyřicetiletém přerušení kontinuity znovu zakotvit, došlo k úvahám o její profesionalizaci. Ukázalo se totiž jak specifické a náročné je působení mezi vězni a rovněž potřeba speciálního vybavení vědomostmi a zručnostmi.

Základ položilo již zmíněné NGR č. 3/1994, které umožňovalo uzavřít s duchovními pracovníky vztah buď formou dohody o vykonané práci (jak se stalo v roce 1995 ve Věznici Mírov v případě P. Františka Lízny, S. I.) nebo přijetím do pracovního poměru. V těchto pionýrských letech byl zaměstnán v r. 1996 nejprve jako sociální pracovník a od listopadu 1996 jako lektor ve Věznici Horní Slavkov mladý kazatel Bratrské jednoty baptistů Luděk Šíp. V té době již na generálním ředitelství VS ČR působil ve funkci koordinátora duchovní služby Mgr. Pivoňka.

18. prosince 1997 rozhodla tehdejší ministryně spravedlnosti JUDr. Vlasta Parkanová o vytvoření jedenácti tabulkových míst pro vězeňské duchovní v rámci VS ČR a zadala Mgr. Pivoňkovi úkol zajistit potřebný počet uchazečů na jejich obsazení – tehdy se jich o práci ve VS ČR přihlásilo 17. V březnu 1998 proběhla první jednání s generálním ředitelem VS ČR plk. JUDr. Jiřím Malým a od 1. května 1998 nastoupil Mgr. Pivoňka do VS ČR na plný pracovní úvazek. Vznikl Referát duchovní služby působící v rámci Odboru výkonu vazby a trestu odnětí svobody Generálního ředitelství VS ČR. Celkem 17 vězeňských duchovních se tehdy postupně stalo zaměstnanci GŘ VS ČR ve funkci „rada VS ČR – duchovní“ a byli delegováni ke službě v konkrétních věznicích a vazebních věznicích. První profesionálové Mgr. Miroslav Čejka (ČCE), Ing. Pavel Janoušek

(ECM) a Bc. Martin Kocanda (ČCE) nastoupili 1. června téhož roku a od července k nim přibylo dalších osm, z nichž v první fázi byl na celý pracovní úvazek, rozdělený ovšem mezi Věznici Horní Slavkov a Věznici Kynšperk, zaměstnán pouze Luděk Šíp, většina však pracovala pouze na částečné úvazky od 0,2 do 0,8.

K dalším významným změnám došlo v roce 2001 vydáním NGR č. 27/2001, které přineslo do struktury profesionální vězeňské duchovenské služby radikální obrat. Ukázala se totiž praktická potřeba začlenit profesionály do organizační struktury jednotlivých věznic, čemuž však předcházela dlouhá a někdy i bouřlivá diskuse, za níž stály obavy, aby vězeňští duchovní nepřišli o své svobody a nestali se pouze jakousi obdobou specialistů Oddělení výkonu vazby a trestu.

Generální ředitelka Mgr. Kamila Meclová tehdy svým rozhodnutím zrušila Referát duchovní služby a vytvořila Vězeňskou duchovní službu. Došlo tím jak ke změně názvosloví, tak i k organizačním přesunům. Hlavní kaplan – stále Mgr. Pivoňka – se stal přímým podřízeným prvního náměstka generální ředitelky PaedDr. Bohuslava Burkiewicze, jeho zástupcem – do února 2005 místokaplanem a od té doby zástupcem hlavního kaplana byl jmenován katolický jáhen, kaplan Vázební věznice Olomouc Mgr. Otto Broch. Kaplani na věznicích byli analogicky zařazeni jako přímí podřízení prvních zástupců ředitelů.

Dnes po téměř osmi letech zkušeností lze říci, že se obavy z negativních dopadů tohoto rozhodnutí nepotvrdily. Naopak – jednotliví kaplani přestali být vnímáni jako přivažek z GŘ a stali se organickou součástí svých věznic, prohloubila se jejich spolupráce s místními zaměstnanci a snad začali více vnímat potřeby i zvláštnosti domovských útvarů. Postupně došlo také k navýšení tabulkových míst kaplanů v rámci Vězeňské služby na devatenáct. Vypovídající je skutečnost, že až na několik jednotlivců přijatých na částečné pracovní úvazky jej mnozí kaplani využili ke zvýšení svého pracovního působení mezi vězni i zaměstnanci a příslušníky VS ČR.

4. PSYCHOSOCIÁLNÍ KONTEXT DELIKVENCE

4.1 TEORIE PŘÍČIN KRIMINÁLNÍHO JEDNÁNÍ

Teorií, zabývajících se delikventním chování je celá řada a tento jev nahlíží z psychologického, sociologického, medicínského i teologického a mnoha dalších hledisek. My se budeme zabývat jen těmi, která pro naši práci představují podstatný význam. Hamartologický přístup teologie jsme přitom již nastínili v kapitole 3.2.2, zde se proto budeme věnovat psychosociálním teoriím bez teologického pozadí. Vedle absolutní příčiny kriminalizovaného jednání, které teologové spatřují v lidské porušenosti a hříchu, je třeba akceptovat a aplikovat také sekulární příčiny protispolečenského jednání, aby bylo možné zvolit účinnou a holistickou taktiku pomoci. V opačném případě riskujeme efekt pojmenovaný Kristem v podobenství o rozsévači: „*A podobně ti, u nichž je zaseto na skalnatou půdu: Ti slyší slovo a hned je s radostí přijímají. Nemají však v sobě kořen a jsou nestálí; když pak přijde tíseň nebo pronásledování pro to slovo, hned odpadají. U jiných je zaseto do trní: Ti slyší slovo, ale časné starosti, vábivost majetku a chtivost ostatních věcí vnikají do nitra a dusí slovo, takže zůstane bez úrody.*“ [Mk 4,16 – 19]. Řecký text *μέριμναι τοῦ αἰῶνος* zde lze přeložit jako starosti tohoto světa, které jsou podle Pokorného „v širší synoptické tradici chápány jako ohrožení víry“¹³⁷. Zkušenosti tuto tezi podporují i v kontextu práce s vězňenými. Ačkoli ze žaláře vychází člověk mnohdy pevně rozhodnutý začít žít jiným způsobem, velmi často neumí použít nové strategie pro řešení praktických problémů, proto se vrací k navyklým modelům jednání, které ovšem byly velmi často příčinou jeho sociálního selhání. Abychom byli schopni poskytnout odpovídající intervenci, potřebujeme znát příčiny a stejně jako v teologické rovině volíme odpověď na hřích, měli bychom i ze sociálního hlediska umět absolutní příčinu kompilovat s pozemskými důvody.

4.1.1 Vybrané kriminologické teorie

Kriminální jednání lze souhrnně označit jako aktivity jedince či skupiny porušující právní normy společnosti. Vágnerová¹³⁸ chápe trestnou činnost jako poruchu sociálně-adaptačních schopností a dovedností – pachatelé nejsou schopni či ochotni plnit základní společenské normy,

¹³⁷ POKORNÝ, Petr. *Výklad evangelia podle Marka*. 1974, s. 95

¹³⁸ VÁGENROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 2004, s. 805

ztrácejí náhled na nevhodnost takového jednání, a proto nemají potřebu vyhledávat odbornou pomoc k nápravě. Vágnerová rovněž zmiňuje některé základní teorie vysvětlující příčiny tohoto statusu:

Italský vojenský lékař Cesare Lombroso ve svém díle *O typech zločinných* předpokládal pod vlivem Darwinovy evoluční teorie na základě antropologických výzkumů, že existují „zločinci od narození“, jejichž atavistické sklony lze odhalit na základě vnějších znaků. Později však připustil také vliv dalších determinantů. Nativistická teorie H. H. Goddarda považuje za příčinu delikvence mentální selhání a mluví o tzv. „morálním idiotovi“, který není schopen chovat se společensky přijatelně. Tato teorie se odráží u klientů z multiproblémového sociálního prostředí. Zde by se jako účinná mohla jevit celistvá a dlouhodobá pastorální péče na behaviorálních principech, znázorňujících modely jednání v určitých typických situacích a v případě klientovy vnitřní konverze apriorně v pastorační nevyklučujeme ani direktivní přístupy.

Další teorie pracují s pojmem učení a sociálního učení. Americký psycholog Eysenck v 60. letech XX. století považuje za „rizikového jedince extravagantního neurotika, jehož nadměrné zaměření na okolní svět je příčinou neschopnosti sociálního učení, přičemž důsledkem nedostatečné socializace bývá chování nerespektující dané normy“. Teorie sebekontroly má za základ asociálního jednání neschopnost sebeovládání umožňující snadné uspokojení subjektivních i objektivních lidských potřeb, přičemž nízkou úroveň sebekontroly tato teorie chápe jako důsledek defektní socializace. Odlišné kognitivní procesy akcentují vzorec chování typického recidivisty s iracionálním uvažováním, emočním ovlivněním a působení slabých kontrolních mechanismů, což způsobuje neschopnost přiměřeného hodnocení situace a poučení z předcházejících zkušeností.

Clonningerova trojdimenzionální teorie osobnosti (80. léta) předpokládá genetické predispozice reagovat určitým způsobem, přičemž pachateli budou nejpravděpodobněji lidé nereagující na ocenění okolí (odměny a sankce), pro něž je důležité zejména sebehodnocení, se zvýšenou potřebou silných emotivních zážitků, pro něž trestná činnost narušuje životní stereotyp a se sníženými schopnostmi odhadnout míru nebezpečí i adekvátní orientaci v rizikové situaci. S takovými lidmi se ve vězení budeme zajisté setkávat a je třeba říci, že vzhledem ke struktuře jejich osobnosti je s nimi pastoračně-sociální práce mimořádně obtížná.

4.1.2 Polyetiologický multifaktoriální přístup

Je třeba konstatovat, že ve vězeňském prostředí je nutné počítat s poměrně vysokým počtem výskytu sociálně deviantních osob a klientů s psychopatickou strukturou osobnosti, což je diagnóza prožívání viny prakticky kontraindikující. Příčiny však nelze spatřovat jen v jednom faktoru. Odborníci se aktuálně shodují na společném působení více genetických, psychologických sociálních, kulturních i edukačních činitelů.

Heretik¹³⁹ v polyetiologickém přístupu sleduje charakteristiku delikventní osobnosti z více stran, zejména na základě sociálně-kulturních, somatických, intelektuálních, emočně-temperamentálních osobnostních znaků, z nichž vznikly rizikové typologické kombinace znaků. Takovým příkladem je tzv. vražedná triáda, pozorovaná v rámci výzkumu americké FBI mezi pachateli homicidií, u nichž zaznamenali ve významné míře kombinaci nočního pomočování ve věku, kdy to již není normální, trápení zvířat a žhářství.

Čírtková¹⁴⁰ vnímá jako rizikové faktory např. komplikovaný temperament, instabilní rodinu, nevhodné výchovné praktiky, odmítnutí dítěte matkou, pobyt ve zrušené lokalitě, sociální dezorganizaci v místě bydlení, ale např. i sledování agresivních filmů. Mezi ochranné faktory naopak řadí podporující, jasně usměrňující a kooperující rodinu a školu, které mohou tlumit případná rizika.

4.1.3 Rodina, vzdělání a výchova jako rizikový faktor

Rodina má na formování člověka naprosto zásadní vliv, což penologové sledují již dlouhodobě. Čepelák¹⁴¹ popisuje výzkumy Výzkumného ústavu penologického, podle nichž delikventní osoby pocházejí nápadně často ze strukturálně a funkčně dezorganizovaných rodin s nedostatečnou citovou výchovou. Pubescent pak hledá emoční vazby mimo rodinu, nejčastěji v partě, která také bývá eskalátorem páchaní trestné činnosti.

Jako typický příklad defektní socializace uvádí mladistvého pachatele s tímto vývojem: jako školák není disociálními rodiči veden ke školní docházce, zaznamenáme u něj záškoláctví a špatný prospěch. Proto je izolován od okolí a odmítán učiteli. Druží se s disociálně se vyvíjejícími

¹³⁹ HERETIK, Anton. *Forezná psychológia*. 2004, s. 173

¹⁴⁰ ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Forezní psychologie*. 2004, s. 78

¹⁴¹ ČEPELÁK, Jiří. *Kriminogenní význam selhání socializačního procesu*. 1979

chlapci a tvoří s nimi skupiny se sklonem ke kriminalitě. Vyvíjí se tak abnormálně, nedokončí školu, nevyučí se. Je obvykle zaměstnán jako pomocný dělník¹⁴². Sdružuje se s vysloveně disociálními jedinci se sklonem k pitkám, drogám a násilným činnostem. Vzhledem k tomu si obvykle najde partnerku se stejně disociálním vývojem. Manželství se však brzy rozpadá, protože není schopen navazovat vztahy lásky, jelikož mu chyběl rodinný vzor. Ocítá se v materiální nouzi, což vede k zanedbávání rodiny, k dluhům a nedostatečné péči o děti, které se opět vyvíjejí disociálně.

Z hlediska vztahů v rodině upozorňují Matoušek a Kroftová¹⁴³ zejména na uplatňování disciplíny a kvalitu rodičovského dohledu a rizikové faktory vnímají extrémně v přístupech. V delikventních rodinách je nápadně častější uplatňování drastických tělesných trestů i vyšší průměrná razance tělesného trestání. Na druhé straně je chybná také nízká míra rodičovského monitoringu dítěte, jeho chování, práce ve škole i sociálních vazeb. Matoušek a Kroftová¹⁴⁴ upozorňují i na nápadnou souvislost delikventního chování s chybějící rodičovskou postavou v rodině. Vyšší riziko delikvence predikují i nadměrné a chronické konflikty jak mezi rodiči, tak mezi sourozenci.

- *Jindřich byl ve svých 22 letech již čtyřikrát soudně trestán, ve většině za krádeže, v posledním případě za loupež. Rodiče se rozvedli v jeho 6 letech, do té doby však žili v prostředí chronických konfliktů. Jindřicha pak vychovávala matka, která jeho excesy řešila nepřiměřeným bitím, poradu s odborníky odmítala. V prepubertálním věku začal utíkat z domova, často k otci a dopouštěl se krádeží vloupáním do rekreačních objektů. V důsledku toho byl ve 13 letech poprvé umístěn do dětského diagnostického ústavu a těsně po 15. narozeninách na něj byla pro podezření ze série krádeží poprvé uvalena vazba. Chování rodičů se v té době změnilo na nepřiměřeně protekcionistické, začali synovy excesy ospravedlňovat a z jeho aktuálního stavu obviňovat institucionální výchovu.*

Dalším významným socializačním faktorem je škola. S ní mohou být spojené prekriminogenní jevy jako záškoláctví i strukturování prvních vrstevnických skupin a part. Z hlediska místa bydliště je doloženo, že

¹⁴² Čepelák zde v aktuálním politicko-sociálním kontextu nepočítá s existencí fenoménu nezaměstnanosti, která v období „budování socialismu“ ve společnosti sice existoval, ovšem v latentní formě.

¹⁴³ MATOUŠEK, Oldřich – KROFTOVÁ, Andrea. *Mládež a delikvence*. 2003, s. 44n

¹⁴⁴ Op. cit., s. 45

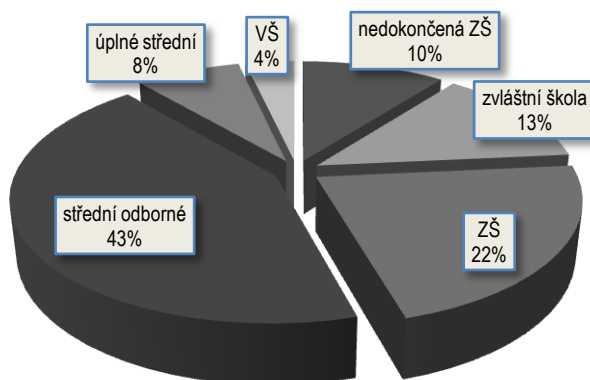
anonymita města vytváří pro delikventní jednání lepší podmínky ve srovnání s daleko užšími interpersonálními vztahy na vesnici, představujícími určitou společenskou kontrolu.

Následující údaje vyplývají z našeho dotazníkového průzkumu, realizovaného v roce 2008 ve třech věznicích a sledování skupiny mladistvých obviněných ve Vazební věznici Liberec, na němž jsme spolupracovali a jehož výsledky prezentovala Jeníčková¹⁴⁵.

a) *Vzdělání*

U odsouzených se středním a vyšším vzděláním je pravděpodobné, že budou mít během svého věznění potřebu oslovit vězeňského kaplana či docházejícího duchovního bez ohledu na to, zda jsou věřící či nikoli. Pravděpodobnost potřeby komunikace s osobou mimo běžné zaměstnance VS ČR je u nich vyšší a z praxe i rozhovorů s některými těmito vězni vyplývá, že rozhovor se zaměstnanci věznice jim přináší jistou psychickou kompenzaci.

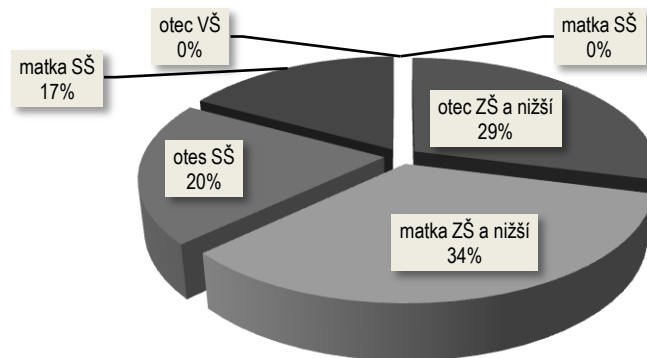
Graf 2: Vzdělání klientů

O tom, že vzdělání může být rizikovým kriminogenním faktorem, svědčí vysoké procento klientů s nedokončeným základním vzděláním a absolvovanou zvláštní školou, které je ve srovnání s obecnou populací několikanásobně vyšší. Navíc další socializační perspektiva těchto klientů je také poměrně riziková, jak prokázal průzkum realizovaný mezi mladistvými obviněnými ve Vazební věznici Liberec v letech 1996 – 2006, který ukázal na velmi nízký podíl rodičů s nižším vzděláním.

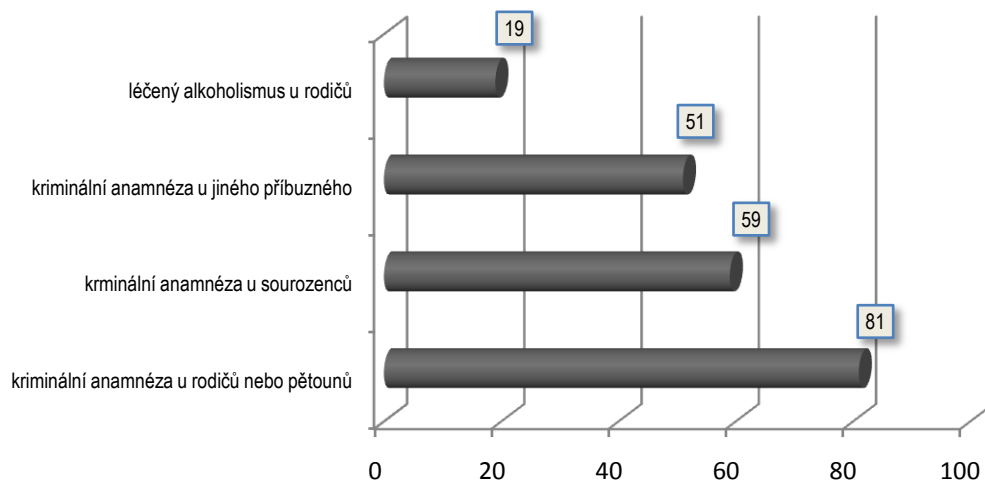
¹⁴⁵ JENÍČKOVÁ, Šárka. *Sociální aspekty kriminality mladistvých*. 2006

Graf 3: Vzdelání rodičů mladistvých obviněných

b) Rodina

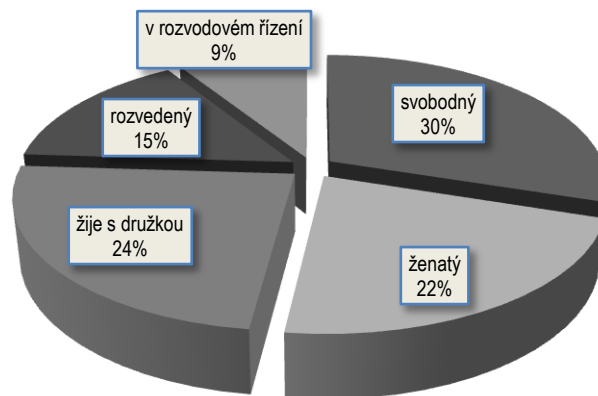
Graf 4: Kriminogenní faktory v rodinách mladistvých obviněných

Pro vězeňské duchovní z toho poměru vyplývá nutnost získat základní přehled také v práci s klinickými rodinami od diagnostiky přes poradenství až k možné korekci následků nesprávných výchovných stylů. Tyto rodiny pak současně vykazují mimořádně zvýšený výskyt kriminogenních faktorů.

Z vlastní praxe víme, víme, že málokterými věcmi se věznění zabývají více, než svými rodinnými a partnerskými vztahy. Často bývají námětem jejich rozhovorů jak se zaměstnanci věznic, tak například s obhájcem a samozřejmě i s duchovním. Právě rodinné vztahy jsou mimořádně častým námětem rozhovorů i s klienty, kteří se k více nijak nehlásí.

Graf 5: Rodinný stav vězňených

Z grafu vyplývá mimořádně velký poměr neurovnaných vztahů – ve skupině svobodných (30 %) je totiž třeba vnímat vysoké procento mužů žijících v krátkodobých známostech. Právě tito vězni velmi často (a rádi) odpovídají na nejrůznější inzeráty podávané osamělými ženami, velmi často samoživitelkami vychovávajícími dítě či děti.

- *V praxi jsme sledovali případ odsouzeného v postadolescentním věku, odpykávajícího si poměrně vysoký desetiletý trest odnětí svobody za loupež, na níž svou účast vždy popíral – údajně se stal obětí intrik známých. Zhruba po pěti letech se seznámil s o něco mladší ženou ze středně velkého města, kde její rodina požívala mimořádné vážnosti. Po rozvodu s manželem vychovával tehdy desetiletého syna. Klient jí nejdříve lhal o spáchané trestné činnosti, později o délce trestu, až se jí pod tíhou okolností přiznal. Ani to ji však neodradilo od rozvíjení známosti, na tzv. nestandardní návštěvě dokonce počali syna. Klient se ve vězení vyučil v tříletém učebním oboru. Byl podmíněně propuštěn zhruba ve dvou letech věku syna, kterého do té doby vídal jen na pravidelných návštěvách. S přítelkyní se vzali, zhruba po roce však byl znovu obviněn a následně odsouzen za loupež, jejíž modus operandi byl velmi podobný předcházejícímu deliktu, tentokrát k devíti letům odnětí svobody se zařazením do nejpřísnějšího typu věznice. Také tento trestný čin klient popíral.*

V prvním z popisovaných trestů byl tento klient v poslední fázi pobytu v jedné z věznic v kontaktu s kaplankou, která jej a posléze i jeho přítelkyni vedla k uzavření sňatku. Domníváme se, že vězeňští duchovní by měli opustit zaužívané paradigma mimomanželský vztah = mimořádný problém. Nechceme nikterak snižovat biblické normy, je však třeba vzít v úvahu nestandardní kontext, kdy jeden z partnerů je ve vězení a vztah se

tedy nemůže přirozeně rozvíjet. Řešení ukvapenou svatbou lze přirovnat k situaci poskytování první pomoci, v níž bychom před zajištěním základních vitálních funkcí napravovali zlomenou ruku. I ta představuje vážnou zdravotní újmu a bude třeba se jí později nepochybně věnovat, z hlediska zraněného však nejde o nejzávažnější problém.

- *V roce 2008 byl k trestu odnětí svobody na doživotí odsouzen recidivista Ján Kasan (42 let), který byl kolem roku 2000 naším klientem a posléze se přeorientoval na skupinu vedenou římskokatolickou kaplankou, ani u ní však dlouho nevydržel. V trestu odnětí svobody za vraždu se na inzerát seznámil s o deset let starší ženou. Ihned po propuštění se k ní nastěhoval a nechal se od ní živit, přičemž ji zanedlouho začal verbálně a posléze i fyzicky napadat. Když se jejím dětem povedlo tohoto muže vystěhovat, nastěhoval se ve stejné obci k ještě starší ženě, kterou znásilnil a nakonec okradl a zavraždil důchodkyni. Obhajoval se tím, že ho k činu donutila žena, u níž bydlel.*

4.2 PORUCHY SOCIALIZACE A JEJICH DŮSLEDKY

Socializace je obecně vnímána jako permanentní proces, rozvíjející, usměrňující nebo korigující zkušenosti nabyté v dětství. To, že se jedinec chová společensky přijatelným způsobem sám od sebe, lze nazvat projevem jeho autoregulačního systému či vůle, jak píše Sochůrek¹⁴⁶. Podle Vágnerové¹⁴⁷ je základním socializačním problémem jiný vztah k obecným normám, vyúsťující u pachatelů trestné činnosti do egocentrismu spočívajícího v subjektivizaci norem chování a pocitů vlastní privilegovanosti, která je základem vnímání norem jako závazných pro kohokoli, jen ne pro ně samotné.

Mařádek¹⁴⁸ hovoří o deficitní (dílní porucha, projevující se především asociálním chováním s možností korekcí přiměřeným výchovným vedením) a deviantní (těžká porucha zasahující celou osobnost, projevující se disociálním či antisociálním jednáním, přičemž nemusí jít nutně o jednání přímo delikventní) socializaci.

Pokud jde o penitenciární duchovní, měli by se naučit ve své praxi odrážet tuto sociální porušenost včetně jejich příčin, protože zacházení s takto klinickými klienty, jako by byli bez patologického personálně-

¹⁴⁶ SOCHŮREK, Jan. *Vybrané kapitoly ze sociální patologie – I.* 2001, s. 45

¹⁴⁷ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese.* 2004, s. 810

¹⁴⁸ MAŘÁDEK, Vladimír. *Vězeňství.* 2005, s. 72

sociálního nálezu, by pravděpodobně negativně ovlivnilo efektivitu pastorační práce.

4.2.1 Klasifikace pachatelů z hlediska poruch socializace

Z pohledu poruch socializace ve vztahu k páčání trestné činnosti se pokusíme o vlastní klasifikaci typů pachatelů, která reflektuje různé terminologické přístupy:

a) *Epizodický pachatel*

Jde o pachatele nedbalostních, neúmyslných či jednorázových trestných činů jak majetkové tak násilné povahy. Proces socializace u nich tedy nebyl nijak významně narušen. Z logiky věci se takovíto lidé vyskytují převážně v méně přísných věznicích, pachatelé násilných trestných činů pak někdy i ve věznici s ostrahou, ve vazbě jen sporadicky, protože u nich zpravidla nejsou indikovány zákonné důvody pro její uvalení.

Tento výčet neznamena, že bychom se ve skupině epizodických pachatelů nesetkávali s nejzávažnějšími trestnými činy včetně vražd. Ze statistik vyplývá, že naprostá většina homicidií je motivována osobními vztahy a jsou spáchány v afektu. V roce 2005 bylo v ČR vyšetřováno 161 vražd, jejichž motivem byly mezilidské vztahy a podobné důvody, jen 17 bylo loupežných, 3 sexuálně motivované a 5 na objednávku, jak uvádí Záhorská¹⁴⁹.

Poimenická práce s těmito klienty bývá zpravidla omezena na podporu a pomoc v řešení problémů mimo věznici, které by takový odsouzený byl za normálních okolností schopen vyřešit sám, aktuálně mu v tom však brání izolace od společnosti.

- *Evald, 33 let, naposledy obchodní ředitel počítačové firmy, byl v roce 1997 odsouzen pro faktoringový podvod (platby za faktury inkasoval ještě před dokončením práce, ačkoli věděl, že to je v rozporu se smlouvou). Přestože vždy odevzdal dokončené dílo, vyčíslil soud jeho škodu na 5 mil. Kč a uložil mu nepodmíněný trest odnětí svobody na 5 let. Evald nástup trestu právními procedurami oddaloval až do roku 2003, kdy jej do věznice eskortovala policie. »Do té doby jsem nevěřil, že mě skutečně zavřou. Družka, s níž jsem žil pět let o ničem nevěděla. Pak mi přišla obsílka k výslechu a odtud mě odvezli rovnou do věznice«.*

¹⁴⁹ ZÁHORSKÁ, Jiřina. *Psychologická intervence při vyšetřování trestných činů*. 2007, s. 60

Evald se na podmínky výkonu trestu ve věznici s dozorem brzy adaptoval a byl zaměstnán ve vnitřním provozu věznice jako uklízeč a knihovnik. Po dobu výkonu trestu u něho nebyly zaznamenány problémy ve vztahu ke spoluodsouzeným ani k zaměstnancům vězeňské služby, brzy mu začaly být udělovány kázeňské odměny spojené s opuštěním věznice. Rozhovorů s kaplanem využíval spíše pro odfiltrování tenze, spiritualitu jako takovou však nedomítal, navštěvoval bohoslužby ve věznici i mimo ni, k hluboké konverzi však u něj nedošlo. Po celou dobu výkonu trestu zůstaly zachovány jak vztahy s rodinou tak s družkou, po propuštění využil nabídku ředitele firmy, kde byl zaměstnán před nástupem do vězení a nastoupil zpět na původní místo. Po zhruba půl roce se s družkou rozešel, dnes je ženatý a má ročního syna. Za problém lze označit přístup vězeňských zaměstnanců, kteří pro jeho vstřícnou povahu brzy přestávali vnímat rozdíl sociálních rolí a zaujímal k němu až příliš přátelský přístup.

V této souvislosti zmiňme jakési motto penitenciárních profesionálů: „*Bud'me přátelští, ale nepřátelme se.*“

b) Asociální chování

Podle Sochůrka¹⁵⁰ je charakterizováno jako chování neodpovídající běžným společenským normám, neobsahuje však ještě úrovně ničení společenských hodnot. Nemusí být nutně kriminální a projevuje se třeba hulvátským chováním, životem na okraji společnosti nebo např. alkoholismem.

- *Miloš byl v 57 letech internován již poosmnácté, v jeho trestním rejstříku šlo již o 27. záznam. Vždy se jednalo o drobné bagatelní krádeže, které mu měly zajistit základní životní potřeby a vedle toho alkohol, na němž byl chronicky závislý.*

c) Antisociální chování¹⁵¹

Je uvědomělé protispolečenské jednání kriminálního charakteru, směřující proti zákonným normám. Jde o drtivou většinu pachatelů záměrné trestné činnosti, nejčastěji majetkového charakteru, občas i násilné povahy, která je páchána vesměs vědomě a plánovaně.

¹⁵⁰ SOCHŮREK, Jan. *Vybrané kapitoly ze sociální patologie I.* 2001, s. 14

¹⁵¹ Někteří autoři termíny asociální a antisociální nerozlišují a považují je za synonyma.

Poimenická služba této skupině odsouzených naráží na jejich velmi dobrou znalost vězeňského prostředí a na mimořádně dobrou schopnost manipulace. Právě důvody jejich návštěv u duchovního zůstávají velmi často skryty. Lze však pracovat s pocity viny (ze skutků i z existence) tam, kde krize z uvěznění znamená nový impulz k přemýšlení o dosavadním způsobu života.

d) Disociální¹⁵² chování

Sochůrek¹⁵³ je považuje za subtyp předcházejícího. Jedinec se na jedné straně projevuje protispolečensky, na straně druhé akceptuje normy úzké, většinou kriminální, skupiny. Na rozdíl od předcházejícího typu si takoví pachatelé uchovávají většinu společenských norem (starají se o rodinu, pracují apod.), ovšem vedle toho se dopouštějí trestné činnosti, často i velmi závažné – typickým příkladem jsou nájemní vrazi.

- *Ve skupině tzv. Orlických vražd byli vesměs lidé, kteří měli stálá zaměstnání i fungující rodiny, vraždy pro ně byly jakýmsi zdrojem „vedlejších příjmů“, o nichž jejich nejbližší neměli často ani tušení.*

Z hlediska poimenického přístupu je třeba reflektovat, že se disociální pachatelé častěji než jiní tváří jako nevinní a zdůvodňují to právě navenek spořádaným životem, do něž obvykle zahrnují i jistou niternou zbožnost. Reeducace takového přístupu je velmi složitá a vyžaduje hledání optimální motivace.

e) Sociální (zločinecká) depravace

Mařádek¹⁵⁴ ji považuje za nejtěžší socializační poruchu. Je typická odporem proti společenským normám a jejich programovým neuznáváním, destruktivní činností zaměřenou proti společenskému řádu a běžným zvyklostem, defektní socializací vzniklou neschopností sebekontroly, odporem k práci a vyhýbání se jí i vymizením výčitek svědomí a lítosti, ale i faktické neschopnosti pozitivní personální interakce).

¹⁵² V jiném významu je termín disociální používán u nomenklatury poruch osobnosti

¹⁵³ Op. cit., s. 15

¹⁵⁴ MAŘÁDEK, Vladimír. *Výkladový slovník penologie*. 2003. s. 58

4.3 PSYCHOSOCIÁLNÍ REAKCE NA UVĚZNĚNÍ

4.3.1 Výkon vazby

Sochůrek¹⁵⁵ zmiňuje jako první problém po uvěznění šok z izolace: „Člověk je doslova vytržen z obvyklé životní situace a nucen zvykat si na něco zásadně jiného“. Ve výkonu vazby prochází klient několika fázemi, které jsme se podle našich zkušeností pokusili formulovat.

a) Adaptační fáze

Izolace způsobená detencí představuje náhlý psychosociální stres, jemuž musí člověk ocitnuvší se (zvláště poprvé) ve vazbě čelit a který je zřejmě největší, jaký za celou dobu svého věznění pozná. Najednou pochopí, že se to co si dosud nepřipouštěl – totiž že by se jej vězení mohlo týkat osobně – stává realitou. Ocítá se v situaci ohrožující i ty nejzákladnější lidské hodnoty či potřeby. Nezřídka již na policejní cele¹⁵⁶ zjistí, že ta tam je jeho lidská důstojnost, ve věznici je převlečen do vězeňského oděvu (nikoli nejpříjemnějšího), přijde o dosavadní společenské postavení, smysl ztrácí i jakýkoli jeho majetek (zjistí, že veškerý finanční tok ve věznici je bezhotovostní a nakoupit si může pouze v určený den z omezeného sortimentu kantýny), bez významu není ani ztráta možnosti heterosexuálního pohlavního styku. Obviněný ve vazbě přijde o jakékoli soukromí a je často nucen žít ve fyzické blízkosti s lidmi, které si nemůže vybrat a s nimiž by venku pravděpodobně nekomunikoval. (Zákon o výkonu vazby naštěstí striktně stanoví oddělené ubytování mladistvých od dospělých, prvovězněných od kriminálně zkušených, ale i nekuřáků od kuřáků.) Je s nimi téměř 24 hodin na jedné cele, kde tráví celý den včetně času na jídlo a vykonávání tělesných potřeb, i na hodinové vycházce, tedy v tom mále chvil, které může trávit mimo zdi cely. To všechno jsou faktory, s nimiž nováček nemůže dopředu počítat a jimiž je v počátku naprosto převálcován. Absolvuje tak první fázi svého pobytu ve výkonu vazby, kterou bychom snad mohli nazvat adaptační.

- **Jana, 26 let** – rozvedená mladá žena byla obviněna z distribuce omamných a psychotropních látek (drog). Byla na výletě s přáteli a syna jí hlídala kamarádka. Příslušníci Policie ČR na ni čekali před domem, zadrželi ji cca ve 24 hod. V bytě provedli důkladnou domovní prohlídku

¹⁵⁵ SOCHŮREK, Jan. ... *forenzní psychologie I.*, 2002, s. 60

¹⁵⁶ uvalení vazby soudem může podle českého trestního řádu předcházet celkem až 48 hodin zadržení na tzv. CéPéZetce, tedy cele předběžného zadržení, umístěné na příslušném oddělení Policie ČR

a Janu po ní umístili na celu předběžného zadržení. Soud po 48 hodinách rozhodl o uvalení vazby. V době prvního kontaktu byla na vazbě asi 48 hodin. Prakticky to znamená, že již po čtyři dny neměla sebemenší informaci o ničem z venku, včetně svého syna. První rozhovor se tedy týkal její rodinné situace, po konzultaci s vedením věznice byla realizována návštěva jejího bývalého manžela. I kdyby napsala dopis domů hned po příjezdu do vazební věznice, došel by asi po čtrnácti – dvaceti dnech, jelikož korespondence v případě koluzních důvodů vazby podléhá kontrole vyšetřovatele, který na ni má dva týdny. Stejný postup platí i pro příchozí poštu. Σ: teprve po cca čtyřech až pěti týdnech měla možnost dozvědět se, co se se synem děje.

I když v tomto konkrétním případě by jí mohla stejně účinně pomoci sociální pracovnice věznice ve spolupráci s místním sociálním kurátorem, ilustruje příklad, jak je právě naprostá izolace největším problémem nově příchozího klienta a i když se v adaptační fázi projevuje nejmarkantněji, bude jej provázet po celou dobu pobytu ve vězení.

- *Známý podnikatel Jaroslav Starka nám při osobní kontaktu po ukončení jeho tříměsíčního pobytu na vazbě vyprávěl, že nejobtížnější pro něj bylo zorientovat se v prostředí nákupů ve vězeňské kantýně tak, aby vyšel s určenou měsíční částkou, protože na svobodě nebyl zvyklý nakupovat a sledovat cenu jogurtů už vůbec ne.*

Dalším významným činitelem ovlivňujícím v této době klientovo vnímání je nejistota – netuší co bude, neví, jak probíhá vyšetřování, spekuluje, jaký trest mu může hrozit, jako příslovečného stébka se chytá každé naděje, byť by byla sebenesmyslnější. Musí si zvyknout i na zcela jinak plynoucí čas. Hodiny ztrácejí význam a ubíhající den mu měří intervaly podávání jídla nebo vycházky. Má mimořádně velký prostor k nejrůznějším psychickým konstrukcím, trpí neschopností jakkoli smysluplně naložit s časem.

V této fázi má duchovní příležitost působit jako „ostrov jistoty“. Je pro klienta často někým zvenku, kdo o něj má zájem a je schopen jej přijmout či vyslechnout. Vězeň má tendenci bilancovat svůj dosavadní život a přemýšlet nad jinými hodnotami, než dosud vyznával. Pastor mu může nabídnout i vyplnění obrovského penza volného času a nabídnout mu alternativu k přemýšlení nad stále stejnými věcmi týkajícími se jeho stavu.

b) Adjustační fáze

Druhou fází pobytu klienta ve výkonu vazby můžeme očekávat relativně brzy. Již cca po 14 dnech začasté zjistíme, že se naučil komunikovat se zaměstnanci věznice podle jejich očekávání, ale zejména se spoluvězněnými. Přijímá jak psaná pravidla systému, tak nepsané zvyky vězeňské komunity. Zde mluvíme o počátku procesu prizonizace, tedy „*adaptace na vězeňské prostředí, o procesu přeměny svobodného člověka ve vězně*“, jak ji definuje Hála¹⁵⁷.

c) Prizonizace

Tento fenomén nás bude provázet až do ukončení trestu odnětí svobody a v drtivé většině případů zjistíme, že je největší překážkou pro zařazení se klienta do běžné společnosti. V této fázi výkonu vazby nejistota částečně ustupuje do pozadí a je vystřídána přijetím nové skutečnosti přizpůsobením se pobytu v neznámém prostředí. Pro přijímání psaných a hlavně nepsaných pravidel i modelů chování podle očekávání okolí si tuto fázi pracovně nazvěme adjustační (termín naznačující aktivitu člověka při zvládání nových situací – aktivnější než pouhá adaptace).

Prvním aspektem tohoto procesu je institucionalizace, spočívající adaptací na maximálně organizovaný život ve věznici: jednotný budíček, jednotný výdej předem připravené stravy, specifický způsob komunikace s vězeňským personálem¹⁵⁸, a celá řada dalších na první pohled nevýznamných maličkostí. V globále pak způsobují, že odsouzený mění své vzorce chování, postupně přichází o běžné sociální i pracovní návyky. Vyhasínají způsoby chování na svobodě, které vězeňská subkultura leckdy dokonce sankcionuje. Jeho osobnost degraduje, ztrácí schopnost samostatně se rozhodovat, plánovat a reálně nahlížet na svou budoucnost. Vágnerová¹⁵⁹ správně připomíná, že čím je výkon trestu delší, tím vyšší je pravděpodobnost pozdějšího selhání na svobodě. Penologičtí odborníci se shodují v názoru, že již po pěti letech nemá trest odnětí svobody žádný reedukační účinek a již po jednom roce dochází k hlubokým změnám v klientově osobnosti.

¹⁵⁷ HÁLA, Jaroslav. *Teorie a praxe vězeňství I.* 1996, s. 30

¹⁵⁸ V roce 1998 poslal odsouzený vězeňskému duchovnímu po propuštění z výkonu desetiletého trestu pohlednici, na níž ovšem nezapomněl uvést své datum narození, jak byl zvyklý z vězeňského písemného styku.

¹⁵⁹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese.* 2004, s. 824

- *V roce 1998 opustil odsouzený Mojmir – 35 let po 11 letech věznici, v níž byl pro trestný čin pokusu vraždy. Výkon vazby nastoupil před listopadem 1989 a nebyl schopen vnímat společenské a hlavně ekonomické změny společnosti. I když byl vybaven relativně vysokou částkou a měl z věznice přesně naplánováno, co po propuštění udělá, nebyl prakticky schopen vybrat si v obchodě z nabídky kalhot a v restauraci z jídelního lístku, takže si nakonec objednal to co z věznice důvěrně znal – hovězí guláš s knedlíkem.*

Druhým projevem prizonizace je ideologizace – tedy splynutí s nepsanou vězeňskou normou a dodržování jejích pravidel, hodnotového systému i argotu. Jakkoli by mnozí prosociálně orientovaní prvověznění pachatelé rádi komunikovali alespoň s některými zaměstnanci věznice, akceptace a splynutí s vězeňskou subkulturou pro ně představuje ochranný faktor – tráví s nimi totiž násobně více času. Klasickou námitkou je fakt, že namísto reedukace se mladí vězni často jen zdokonalí ve způsobech páchání trestné činnosti.

Proces prizonizace bývá nahlížen v podstatě ze dvou hlavních úhlů pohledu: pozitivně a negativně. S pozitivním se setkáváme u některých zaměstnanců VS: svobodný člověk se mění ve vězně, akceptuje řády věznice a není možnou příčinou problémů ani mimořádných událostí. To je však relativní. Jen malé procento obviněných se na podmínky věznice adaptuje tak, že dokáže akceptovat vnitřní řád, ale nepřijímá negativní jevy subkultury, naznačené v první fázi. Většina vězňů naopak přesně ví, kam až může jít, co si může dovolit, která nařízení lze beztrestně překračovat a která práva nemá vyžadovat. Přizpůsobí se konzumnímu způsobu života v prostředí, které na sebe nechá působit. Odpadnou tak sice navenek patrné problémy, obcházení norem však přejde do latentní nebo obecně akceptované formy.

Z hlediska prevence mimořádných událostí je takové rozpoložení vězně snad do jisté míry prvoplánově vyhovující, ovšem z hlediska dalšího výhledu na práci s ním jde o zcela negativní skutečnost. Měli bychom spíše usilovat o to, aby náš klient byl adaptovaný: v pokud možno solidní psychické i fyzické kondici, ale zachovávající si svoji důstojnost a pokud možno i vnitřní svobodu. Slušný, ale ne konformní.

Klienti nejčastěji vyhledávají duchovního, aby opustili prostředí cely a vyzkoušeli něco jiného nebo u něj hledali pomoc v řešení svých vztahových problémů s blízkými venku. Typickým příkladem je mladý muž, kterého opouští přítelkyně. Duchovní je znovu útočištěm, jemuž je možné

se svěřit. V této etapě také někteří v rámci využití volného času začínají přemýšlet o Bibli a hledají možnost zapůjčení i duchovní literatury.

Nový zákon o výkonu vazby platný od 1. července 2004 však dává věznicím povinnost nabídnout obviněným ve výkonu vazby alespoň jednu z penza vzdělávacích, pracovních, terapeutických nebo rekreačních aktivit, čímž se zvyšuje obecně kvitovaná délka pobytu obviněných mimo celu. Podaří-li se vězeňskému duchovnímu připravit a realizovat některý ze svých programů na dostatečně odborné úrovni a zaujme-li jím klienty, může se stát i významnou pomocí v naplňování účelu výkonu vazby.

d) Anxiozní fáze

Třetí fáze výkonu vazby nastává s blížícím se soudním jednáním. Tam znovu přichází nám již známá nejistota a strach z očekávaného trestu a tuto fázi si nazvěme anxiozní (vyčkávací). Mírně se sníží po vynesení rozsudku u prvoinstančního soudu, výrazněji u vynesení konečného rozsudku a zcela odezní až po umístění do výkonu trestu odnětí svobody. Klient si znovu uvědomí dosah svého postavení a blížící se rozsudek nabývá reálnějších (uklidňujících i hrozivějších) rozměrů.

4.3.2 Rizika spojená s působením ve výkonu vazby

a) Prostupnost informací

Jak již bylo řečeno, duchovní je ve výkonu vazby pro klienta především jednou z mála jistot. S tím však souvisí i některá nebezpečí. Je nutné uvědomit si, že se společně nacházíme v době, kdy je klient vyšetřován a právě vazba by měla pomoci ke zdárnému a spravedlivému objasnění příslušné kauzy. Je-li tomu vždy skutečně tak, ponechme bez komentáře, pro účely naší práce je taková úvaha irelevantní. Faktem zůstává, že výkon vazby má poměrně tuhý režim a jedním z jeho důvodů a také specifíků je snaha o jakousi neprostupnost informací. Duchovnímu se může (a zřejmě také čas od času stane), že bude požádán o předání nějaké zprávy nemocné mamince nebo těhotné manželce.

Bylo již řečeno, že izolace představuje pro klienta významný stresující faktor. Neméně tíživá a psychicky stejně obtížná, ne-li obtížnější, však může být nová situace, zejména ve své počáteční fázi, i pro jeho blízké. Také oni se ocitají před zcela novými problémy, jaké dosud neřešili a nezřídka ani nikdo z blízkého okolí podobnou zkušenost nemá. Zatímco o uvězněného jedince budou pečovat někteří specialisté VS, jeho rodině se nebude věnovat nikdo. I jim může být farář pomocí, ovšem

s jednou výhradou: Jakýkoli nepřipustný kontakt (zejména výměna informací, o věcech nemluvě) s vnějším světem může být kvalifikován jako nedovolený styk, případně i jako maření probíhajícího vyšetřování. Pak by to bylo nepříjemné především pro klienta, jemuž hrozí následky od možného výrazného znepríjemnění či dokonce prodloužení výkonu vazby až po obvinění z dalšího trestného činu. A zatímco bude prožívat následky farářova neuváženého konání, sám duchovní (možná se zákazem vstupu do věznice) bude klidně pokračovat v práci na své farnosti.

Jak tomu předejít? Především nepředávat žádné dopisy či předměty. Nevyřizovat doslovné vzkazy (možnost předávání kódovaných zpráv) a omezit se jen na podání obsahu sdělení. Neuděláme chybu a celé věci naopak velmi prospějeme, budeme-li v maximální míře komunikovat se zaměstnanci věznice.

b) Podléhání nezdravým iluzím

Spolupráce s odborným personálem věznice může významně pomoci i v poznání klienta samotného, který se v rámci adjustačního procesu pravděpodobně velice rychle naučí, co má duchovnímu říci, stejně jako si to osvojí ve vztahu k psychologovi, k lékaři, vychovateli i řediteli věznice – každý z nich totiž pozitivně reaguje na jiné podněty a o to jde. Nezřídka se stává, že ten kdo se u duchovního chová nejzbožněji, působí na personál právě naopak.

- **Ferdinand, 21 let, svobodný, žádal o předvedení k duchovnímu i několikrát týdně, vyrobil i růženec z chleba, ale ve věznici působil jako člověk, jemuž nebylo svaté naprosto nic a jeho kázeňské tresty ukládané mu za nejrůznější přestupky měly zhruba stejnou periodu s návštěvami faráře. Nakonec opakovaně žádal o kaplanské dobrozdání, od něhož si u soudu sliboval mírnější trest.**
- **Emanuel, 59 let, ve výkonu vazby pro pokus vraždy, jehož se dopustil po hádce v tramvaji, když vystoupil za svým protivníkem, na rušné ulici na něho několikrát vystřelil a trefil jej do břicha, což bylo doloženo celou řadou na sobě nezávislých svědeckých výpovědí. V kontaktu s externím duchovním se situoval do role nevinného slušného člověka, takže zmíněný farář byl ochoten veřejně i mediálně kritizovat soud, ačkoli uložil trest na samé dolní hranici trestní sazby. Zde dokonce duchovní podpořil jeho náhled na okolí jako na skupinu zaujatých nepřátel a vyrovnání se s vlastní vinou postavil bariéru.**

Ze strany našich svěřenců se skutečně, jak jsme již zmínili, budeme nejednou setkávat s účelovým jednáním. Nesuďme je; platí totiž, že ani při největší míře empatie nemůžeme poznat, jak je pobyt v izolaci náročný. Někdo k nám bude chodit jen proto, že se chce dostat alespoň na chvíli z cely, jiný bude chtít přinést trochu kávy, další zatouží po nějaké „záruce“ u soudu a podobných důvodů můžeme najít celou dlouhou řadu. Farář ve výkonu vazby je skutečně spíše posluchačem než kazatelem, o mnoho více penitenciářem než misionářem.

Sumarizujeme-li obsah předchozích odstavců zjistíme, že proti sobě stojí zdánlivě v opozici a že působit ve vazební věznici není jednoduché. Je tomu skutečně tak. Práce ve výkonu vazby je složitější než ve výkonu trestu odnětí svobody, o to však potřebnější a vzácnější. Vyžaduje od duchovního moudrost v mnoha ohledech jak specificky pastoračních, tak i penologických.

4.3.3 Výkon trestu odnětí svobody

a) Typy věznic

Součástí rozsudku stanoveného soudem je vedle časové výměry trestu i umístění do konkrétního typu věznice¹⁶⁰. Podle zákona¹⁶¹ zařadí soud do nejmírnější věznice s dohledem zpravidla dosud netrestaného odsouzeného za nedbalostní trestný čin a do věznice s dozorem již trestaného ods. za nedbalostní trestný čin nebo za neúmyslný trestný čin do dvou let výkonu trestu. Tyto dva mírnější typy nemají žádné stavebně-technické prostředky zabraňující vězňům v útěku. Odsouzení se mohou volně pohybovat po zařízení a zákon počítá s tím, že ve speciálních případech mohou na různě dlouhou dobu věznici opustit například za prací, s návštěvou nebo na různé akce věznicí organizované. Ve věznici s dohledem to lze i bez účasti zaměstnance VS. Věznice s ostrahou již znamená uzavření odsouzených na odděleních, mimo zdi se mohou dostat jen na základě mimořádné kázeňské odměny udělené ředitelem. Patří sem většina odsouzených včetně recidivistů a pachatelů závažnějších deliktů. Ti nejnebezpečnější delikventi jsou zařazeni do věznice se zvýšenou ostrahou, kde jsou uzamykáni na celách. Většinou jde o tresty za nejzávažnější majetkovou a násilnou

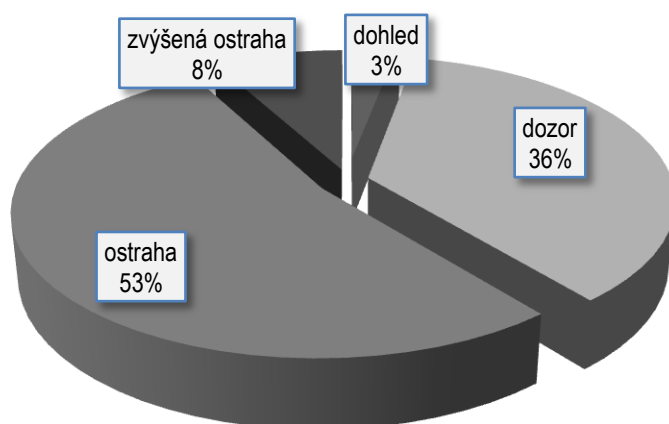
¹⁶⁰ současná legislativně-penologická diskuse směřuje k tomu, aby odsouzení do konkrétního typu věznice zařazovala na základě jejich znalostí a odborných vyšetření sama vězeňská služba.

¹⁶¹ Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon v platném znění, § 39a

trestnou činností a rovněž o všechny odsouzené k výjimečným a doživotním trestům odnětí svobody.

Zákon stanoví i podmínky pro přechod odsouzených mezi jednotlivými typy věznic v obou směrech, rozhoduje o tom ovšem rovněž soud. V případě negativních poznatků může věznice požádat o přeřazení ods. do přísnějšího typu. Naopak on sám může po odpykání nejméně jedné třetiny trestu požádat soud o přeřazení do mírnějšího typu. Ten si přitom zpravidla vyžádá od věznice zprávu o chování přístupu k výkonu trestu.

Graf 6: Podíl odsouzených v jednotlivých typech věznic k 1. 3. 2009

b) Nástup do výkonu trestu

Do výkonu trestu se klient dostane buď přímo z vazby, nebo ze svobody. V tom případě je odsouzený obelán přípisem s vyznačením data a místa nástupu trestu. Po příchodu je podroben důkladné osobní prohlídce zahrnující kontrolu osobních věcí i těla a je zařazen na příjímácké oddělení. Absolvuje lékařská a psychologická vyšetření, pohovor se sociální pracovníky i speciálním pedagogem a psychologem. Poté je zpravidla eskortován do věznice, kde bude trest vykonávat. Na nástupním oddělení se seznámí s vnitřním řádem věznice, je mu stanoven individuálně vytvořený program zacházení, přesně specifikující, co všechno bude ve věznici plnit a podle čeho bude později hodnocen. Jeho pobyt na oddělení končí ve chvíli, kdy jej zvláštní komise ubytuje na konkrétní oddíl (má-li velké štěstí tak i na konkrétní pracoviště) a svěří jej do péče konkrétnímu vychovateli.

Zatímco na nástupním oddělení je ještě relativní klid, setká se na svém oddíle člověk velice brzy se všemi negativy, jež pobyt ve věznici

přináší. Jsou především dvě a ta ostatní z nich vyplývají: systém ubytování a nedostatek zaměstnání. Většina českých věznic vychází z tzv. ubytování sovětského typu, který počítal s všemocným vlivem kolektivu. Tato filozofie je možná hezká (vždyť i církev nebo sbor má působit na jedince), zapomíná však bohužel, že kolektiv odsouzených a tedy kriminálně závadových osob není právě nejlepším vychovatelem. Adjustace popsaná u výkonu vazby zde bude téměř životně nutná. Je to podobné jako na vojně: tam se však dá uniknout buď do zaměstnání, nebo na vycházku. Ale kam uniknout v kriminále, když pro téměř polovinu vězňů dnes žádné zaměstnání není?

c) *Průběh krize z uvěznění*

Sochůrek¹⁶² předkládá pět stádií prožívání krize z uvěznění. Od počátečního propuknutí, v němž je vězeň zmaten z konfrontace s neznámým prostředím (kde se jej ujímají především spoluvězni a předávají mu první informace), což se projevuje buď protesty – hysterií nebo naopak apatií, přechází k popírání krize. V této fázi se ocitá částečně mimo realitu. Propadá malomyslnosti a depresím, nebo se naopak stylizuje do role siláka. Zvláště mladí vězni se snaží zvýšit svůj význam před ostatními nepravdivým zveličováním trestné činnosti. Dalším možným projevem je v této fázi i drzost nebo agrese vůči personálu.

Dalším stadiem je zjetí krizí. U vězněného postupně nahrazují prvotní vtíravé až obsedantní negativní myšlenky psychické adaptační mechanismy, vedoucí k postupnému vyrovnání se s krizí, tedy pokusům přijmout novou situaci a najít prostor k naplňování základních potřeb. Sochůrek v této souvislosti upozorňuje na počátek prizonizace či vznik nepravého konformizmu a konstatuje, že „*nápadně rychlá, tzv. pozitivní a bezproblémová adaptace na vězeňské prostředí nebývá vždy nejlepším signálem pro budoucnost vězněného jedince*“.

Poslední fází je odeznění krize. Podle Sochůrka usuzujeme na „*vyrovnání se s krizí tehdy, když vězeň dokáže myslet na situaci svého uvěznění, ve které žije tak, aby ho to neničilo (nedeprimovalo) a zároveň, aby se mu nevtírala do vědomí proti jeho vůli (dokáže myslet i na něco jiného)*“.

¹⁶² SOCHŮREK, Jan. *Nástin vybraných problémů forenzní psychologie I.* 2002, s. 67 – 70

d) Adaptace

Sochůrek dále zmiňuje tři faktory, na nichž je závislá míra schopnosti odsouzeného adaptovat se na podmínky výkonu trestu: osobnost odsouzeného (schopnost reakce na zátěžové situace, introspekce, ochota změnit svůj životní styl apod.), podmínky výkonu trestu (typ věznice nebo sociální klima) a novost situace.

Čepelák¹⁶³ uvádí pět základních typů adaptace na podmínky VTOS:

- realistické přizpůsobení – sociálně zralý jedinec orientující se k podmíněnému propuštění, je motivován k hlubšímu poznání sebe sama.
- agresivně nepřátelské přizpůsobení – postoj „proti všem“, tedy proti personálu i spoluvězňům, přináší výrazné obtíže ve výchovné práci s nutností důkladného rozboru příčin takového chování.
- nepřiměřená kompenzace – odsouzený se vychloubá dosavadní trestnou činností i plány na kriminální činy po propuštění, většinou si však není jistý sám sebou a pouze přehlušuje obvyklé reakce na výkon trestu.
- nepřiměřená projekce – s pocitem viny se vyrovnává tak, že obviňuje někoho jiného a vyhýbá se odpovědnosti za trestný čin. Přizpůsobení se únikem do denního snění, drog nebo alkoholu, což vede ve většině k dalšímu ilegálnímu jednání ve snaze tento nepovolený artikl získat.

4.4 ZMĚNY V HIERARCHII HODNOT A INTERPERSONÁLNÍCH VZTAZÍCH.

4.4.1 Účelové chování vězňů

O účelovém jednání ve výkonu trestu platí to, co již bylo řečeno na vazbě – netřeba to mít klientům za zlé, je to pro ně přirozené a někdy snad i nutné pro vyrovnání se s nepřátelským prostředím. Penitenciární duchovní by však sebou neměl dát manipulovat.

Rozhodně tím nechceme říci, aby penitenciární profesionálové klientům primárně nevěřili. Případnou naivitou a podlehnutím jejich manipulaci bychom však mohli lehce devalvovat autoritu svoji i své práce

¹⁶³ ČEPELÁK, Jiří. *Penitenciární psychologie*. 1982, s. 56n

jako celku. Nebudou pro ně pak autoritami ale hloupoučkými figurkami vhodnými k využití pro jakýkoli cíl.

4.4.2 Formální a neformální vězeňská hierarchie

Jak jsme až dosud naznačili, setkávají se duchovenští pracovníci za zdmi věznic s klienty naprosto odlišnými od všech jiných známých skupin adresátů jejich snažení. Je tedy zřejmé, že kumulace psychosociálně problematických jedinců na malém prostoru bez možnosti jeho opuštění a s omezeným potenciálem odfiltrování tenze, bude mít důsledky i ve skupinové dynamice kolektivů odsouzených i obviněných. Jak píše Sochůrek¹⁶⁴, „bez dobré znalosti těchto vztahů je celé naše snažení často problematické, jelikož přijde nazmar díky neznalosti vnitřních vazeb uvnitř kriminální subkultury“.

a) Formální skupiny

Za formální skupinu lze v podmínkách věznění považovat především kolektiv odsouzených na jedné cele či na jednom oddělení. Podle bývalého zákona o výkonu trestu jej zastupovala samospráva odsouzených, jmenovaná odbornými zaměstnanci věznice. V roce 2002 nový zákon tento institut zrušil, ze zkušeností však víme, že je ve věznicích často nahrazován jinými formami, z nichž se ujala zejména pozice tzv. „mluvčích oddílů“¹⁶⁵. Nejde přitom o vytváření jakési prodloužené ruky vychovatele vybavené pravomocemi nad spoluvězni. Dobrou volbou lze optimalizovat především oboustranné využití existujících neformálních komunikačních kanálů a nutné informace předávat každému jedinci z kolektivu, aniž by bylo potřebné svolávat formální setkání. Odborný zaměstnanec věznice pak má možnost využívat inverzního směru toku informací a čerpat poznatky jak o jednotlivcích, tak o celkové atmosféře ve svěřené skupině.

Velmi důležitou pak ovšem zůstává otázka výběru vhodných mluvčích. Měl by jím optimálně být osobnostně silný jedinec, příliš nepodléhající vlivům vězeňské subkultury, disponující však její důvěrou a schopný do jisté míry žádoucím způsobem korigovat její názory. Neměl by být potenciálním pachatelem násilí a neměl by být ani ekonomicky závislý na jiných věznicích. Podstatná je i jeho loajalita a schopnost akceptovat

¹⁶⁴ SOCHŮREK, Jan. *Problémy „druhého života“ odsouzených*. 1982

¹⁶⁵ Na Slovensku naproti tomu institut samosprávy neopustili ani v současnosti – podle platných norem se tam samospráva odsouzených podílí na organizaci života vězňených zejména v polootevřených věznicích I. a II. nápravné skupiny.

autoritu vězeňských zaměstnanců. Nezbytným je také systematické kontrolování jeho činnosti tak, aby své pozice nezneužíval.

- *V roce 2005 došlo na jednom z oddílů nejmenované věznice k výměně mluvčích oddílů. Z původního padesátiletého prvovězněného pachatele závažné organizované trestné činnosti spojené s distribucí drog se jím díky nevhodné volbě speciálního pedagoga a vychovatele stal osmatřicetiletý odsouzený za násilnou a majetkovou trestnou činnost, dosud sedmkrát ve výkonu trestu odnětí svobody, který měl opakované drobné kázeňské problémy, jevil se však jako dostatečně silný jedinec, o němž se vychovatel zřejmě domníval, že mu zjednoduší práci. Zhruba měsíc po jeho nástupu se na oddělení začaly projevovat ve zvýšené míře kázeňské problémy, značně klesla i úroveň udržování pořádku. Odsouzení z tohoto oddělení přestali jevit zájem o spolupráci se sociální pracovníci a dalšími specialisty OVVaT – ukázalo se, že jsou skupinou, shromážděnou kolem „mluvčího“ podezírání z vynášení nežádoucích informací o chodu oddílu. V tomto případě neformální hierarchie nežádoucím způsobem zcela splynula s formální a situaci bylo třeba řešit výměnou speciálního pedagoga a posléze i vychovatele.*

b) Neformální skupiny a hierarchie

Odsouzení mají velmi často snahu vytvářet vlastní neformální skupiny se zvláštní sociální dynamikou, negativními škálami hodnot či sankcí a trestů, rigidní hierarchií s pravidly chování, právy a povinnostmi. V čele obvykle stojí „kápo“ či „king“, tedy vězeň, který je dostatečně fyzicky a často i intelektuálně zdatný, zpravidla hmotně zabezpečený. Ten ovládá oddíl někdy vlastní silou, zpravidla však prostřednictvím tzv. „koňů“ či „vojáků“, zpravidla fyzicky silných, ovšem mentálně méně vybavených vězňů, kteří plní jeho příkazy a starají se o exekuci sankcí, čímž si zajišťují dobré postavení ve srovnání s dalšími vězni. Relativně nedotknutelní jsou „sluhové“, které mají vůdcové skupiny k ruce pro zajištění praní, úklidu a často i sexuálních služeb. Poměrně stranou stojí „starej mukl“, tedy vězeň, který si své postavení vydobyl četnými tresty absolvovanými v nejpřísnějších věznicích. Řadoví členové skupiny tvoří její početně největší část, na samém konci stojí outsideři, kteří se stávají obětí šikany celé skupiny, pakliže neslouží jejím vůdcům nebo jiným silným členům.

Sochůrek¹⁶⁶ popisuje škálu faktorů, které mají zásadní vliv na postavení ve skupině. Odsouzení pozitivně vnímají a dominantní postavení mezi nimi zajišťuje (v následujícím pořadí): bohatá kriminální zkušenost; pachatel násilných trestných činů (vyjma těch, jejichž obětí jsou ženy a děti)¹⁶⁷; posloupnost výkonu trestu – preferovány jsou těžší věznice (v Česku v pořadí zhruba Valdice, Mírov, Plzeň-Bory, na Slovensku pak Leopoldov, Ilava); dobré verbální schopnosti; provázanost na zaměstnance (kontakty z místa bydliště, školy apod.); fyzická zdatnost či ovládnutí bojových umění; solventnost; postavení „ochránců chudých“ – vyznají se v právu, jsou schopni a ochotni pomoci s formulováním žádostí a úřední korespondence; v minulosti vydařený pokus o útěk z věznice

Negativně pak odsouzení vnímají a submisivní postavení přiznávají odsouzeným: slabým; zvláštním (obtěžujícím tiky, záškuby, neurotickými projevy apod.¹⁶⁸); pachatelům mravnostních deliktů (se zvláštním zřetelem k pachatelům pohlavního zneužití na dětech, tzv. „prcačkářům“, oblíbeni však nejsou ani pachatelé běžného znásilnění; nezkušeným, prvovězněným; toxikomanům (pro jejich obtížnost z hlediska nedodržování hygieny a neurotických příznaků); mladistvým; Romům na oddílech, kde nejsou v převaze.

Dalšími významnými skupinami mezi odsouzenými jsou tzv. „kolchozy“. V jejich čele stojí většinou silní jedinci, disponující nejen finančními prostředky, ale i dalšími možnostmi. Ti využívají většinou nemajetných spoluvězňů a nechávají si na jejich adresu posílat potravinové balíky, na něž jinak mají ze zákona jen omezený nárok. Známé jsou i tzv. „odběry“ – v podstatě krádeže zboží z nákupů nebo již zmíněných balíčků. Další zájmovou skupinou jsou věci získané nepovolenou činností: do věznice propašované drogy či mobilní telefony (fungující pak mezi vězni jako „telefonní budky“, v nichž zájemce zaplatí mnohonásobně předražené hovorné), ale i farmaka získaná u lékaře nebo dokonce poštovní známky či káva a čaj přinesená externími duchovenskými nebo sociálními pracovníky. S takto získanými komoditami se pak ve věznici dále spekuluje a směňují se za jiné zboží i služby včetně posluhování či služeb homosexuálních,

¹⁶⁶ SOCHŮREK, Jan. *Negativní vlivy ve vězení a jejich vliv na reintegraci vězňů*. 2005

¹⁶⁷ Ambivalentní vztah ovšem vězni mají k pachatelům násilí na policistech, zaměstnancích VS ČR nebo veřejně známých osobách (běžný názor, že jim to zajistí popularitu není správný – vězni vnímají obtíže spojené s takovými pachateli – jsou u nich realizovány častější kontroly nepříjemné pro celý oddíl, nikdo s nimi proto nechce sdílet celu apod.)

¹⁶⁸ Takto byl vnímán odsouzený se skleněným okem, který své okolí obtěžoval tím, že si je denně vyjímal.

prodávají se však i za neoprávněně držené finanční prostředky s cenou několikanásobně předraženou¹⁶⁹.

4.4.3 Takzvaný „Druhý život“ vězňů

Tento pojem můžeme jen stěží označit za odborný terminus technicus, v českém i slovenském penitenciárním prostředí je však dostatečně zaužívaný. Nejčastěji je vykládán jako nedovolená činnost vězňů v době, kdy nejsou pod přímou kontrolou vězeňských pracovníků, zpravidla tedy v nočních hodinách. Velmi výrazně se na něm podílí vězeňská architektura s hromadným způsobem ubytování odsouzených na ložnicích i oddílech. Nejrozumnější autoři článků v penologických časopisech sem zahrnují násilí motivované hmotně i sexuálně, snahou o posun ve vězeňské hierarchii, projevy homosexuálního chování, hazardní hry apod. Skutečností je, že tyto formy druhého života jsou přítomné téměř ve všech věznicích a při současném systému ubytování vězňů a vězeňské architektuře jim lze čelit jen obtížně

Velmi často jsou spojeny s přímým násilím ať primárním (tedy snahou o přímý hmotný i nehmotný zisk) motivovaným např. ve formě manifestace moci nad jinými vězni, či cílem přímo získat nepovoleně drženou finanční hotovost a materiál pro směnný obchod (psychofarmaka, kávu, čaj, tabákové výrobky a další komodity), tak sekundárním, jímž se řeší důsledky, např. dluhy z hazardních her realizovaných o zboží, ale často i o „virtuální peníze“, tedy dluhy, které vězni vznikají mimo věznici a mnohdy bývají nuceni platit je jeho blízcí na svobodě.

Současné vedení VS ČR v čele s generálem Kulou jde bohužel cestou nejmenšího odporu a investuje finanční prostředky do oprav bývalých vojenských objektů, kde budou odsouzení ubytováni rovněž hromadným způsobem a kde zároveň nebude vytvořen ani dostatečný prostor pro aktivity. To je případ nově vznikající Věznice Rapotice a také rekonstruovaných ubytoven ve Věznici Kynšperk, kde jsou kulturní místnosti situovány zcela mimo ubytovací prostory a odsouzení jsou nuceni přivolávat dozorce, chtějí-li se jít dívat na televizi a chtějí-li odejít.

¹⁶⁹ V roce 1998 se takto projevoval odsouzený, který navštěvoval všechna duchovenská setkání, s jejichž organizátory si tykal a udržoval velmi dobré vztahy. Pravidelně od nich dostával balíky s kávou, čajem, známkami a dalšími žádanými komoditami, s jejichž obsahem čile obchodoval a vytvořil si dokonce skupinu dlužníků, z nichž pak saldo fyzicky vymáhal nebo je využíval k různým osobním úsluhám. Jeho přítomnost na bohoslužbách se pak stala přímou překážkou účasti celé řady dalších vězňů, které kaplan navštěvoval individuálně na odděleních.

Toto jsou ovšem pouze projevy na první pohled markantní. Sochůrek¹⁷⁰ však vychází ze zkušeností z práce mezi pachateli závažné trestné činnosti a doplňuje pojem „druhý život“ o činnost, jejímž cílem je zpříjemnit a zjednodušit si pobyt ve vězení. Zajímavým způsobem akcentuje pojem rituálu, spojeného s organizováním hazardních her a večerních dýchánek připomínajících prostředí hostinců velmi nízkých cenových skupin, což lze pozorovat zejména u silně kriminálně infikovaných jedinců. V této souvislosti Sochůrek zdůrazňuje, že si odsouzení hledají náhradní způsob saturování nejvíce chybějících životních podmínek. Podle toho může odborný zaměstnanec věznice usuzovat, nakolik se jeho klient odpoutal od prostředí, které bylo jednou z významných příčin jeho trestné činnosti, stanovovat prognózu jeho dalšího vývoje a upravovat projekt další práce s konkrétním vězněm.

- *S příchodem na jeden z oddílů Vazební věznice Liberec, kde jsou umisťováni odsouzení zpravidla opakovaně trestaní a obtížně pracovní zařaditelní, jsme pravidelně zaznamenávali totožnou jen velmi málo se obměňující skupinu odsouzených shromážděných kolem stolu v rohu chodby s nezbytnými hrnkami silného čaje či kávy a hráčskými rekvizitami, připomínající stůl štamgastů venkovského hostince. Jeho obsazení tvoří vícekrát trestaní odsouzení za majetkové a násilné trestné činy, představující na oddělení špičku neformální hierarchie.*

Duchovenská práce je v této oblasti značně obtížná – naráží na propracovanou organizaci skupin, využívající dobré znalosti zaměstnanců i externích spolupracovníků věznic získané na základě dlouhodobého pozorování a využívání slabostí či nedostatků. Druhou překážkou je samozřejmě vězeňská pseudosolidarita a významná je i skutečnost, že některým vykonavatelům služeb silnějším spoluvězňům tento status vyhovuje a nechtějí jej měnit.

Proniknout do struktury tzv. „druhého“ života vězněných osob se podaří jen cílevědomou usilovnou kolektivní prací. Nutným předpokladem je konstruktivní komunikace a spolupráce všech zainteresovaných zaměstnanců vězeňské služby i působících dobrovolníků.

¹⁷⁰ SOCHŮREK, Jan. *Problémy „druhého života“ odsouzených*. 1982

4.4.4 Specifické vzorce chování vězňů

Hála¹⁷¹ zmiňuje model zahrnující osm primárních kognitivních charakteristik delikventů. Vychází přitom z výzkumu amerických psychologů Walterse a Whita mezi jedinci vyznávajícími kriminální způsob života.

a) Zmírňování

Delikvent se snaží hledat omluvu pro své jednání, což může znamenat nejrůznější formy. Zřejmě nejzávažnější je vytváření si vlastního bludného světa založeného na přesvědčování sebe sama o vlastní nevině. Běžné pak je bagatelizování viny poukazem na špatnou práci policie či soudů nebo i chování oběti.

- *Osvald, 25 let: dopustil se loupeže v obchodě s pistolí v ruce. Jedna z prodavaček ve snaze bránit se jej začala tlouci, z pistole vyšla rána a usmrtila druhou zaměstnankyni – její sestru. Klient trval na tom, že třináctiletý trest je příliš vysoký – on zabíjet nechtěl a prodavačka měla znát a zohlednit riziko, bude-li se bránit proti pistoli – za smrt své sestry tedy mohla sama.*

Takový postoj je nepřijatelný zejména proto, že má-li klient reflektovat svoji vinu a pak se odrazit k novému životu, musí to udělat absolutně a plně.

b) Blokování

Zatímco každý z nás měl někdy chuť spáchat něco nedovoleného a odradily jej možné následky (mezi křesťany lze mluvit ve směru ke hříchu například o strachu z reakce společenství, Božího hněvu, optimálně však skutečnost, že nám v tom brání Boží láska sklánějící se k nám), v kriminální subkultuře je to jinak. Klienti tyto mechanismy často dokáží blokovat a tedy je překročit. Hála zmiňuje, že tento proces mají zcela pod kognitivní kontrolou, mohou se tedy rozhodnout, použijí-li jej. Podle našich zkušeností často použití blokování v jedné oblasti vede k oblasti další, většinou závažnější. Kriminální kariéra jedince má tak co do závažnosti či nebezpečnosti začasť vzestupnou tendenci: začne drobnými krádežemi, pokračuje se vzrůstající škodou, zjistí, jak účinná je pohružka použití zbraně, jak lehce se mačká kohoutek pistole a z drobného zloděje se

¹⁷¹ HÁLA, Jaroslav. *Teorie a praxe vězeňství II. Optimalizace výkonu trestu odnětí svobody*. 1999, s. 64 – 68

stane vrah. Typické představitele najdeme mezi českými vězni odsouzenými na doživotí.

- *František, 52 let; více než desetkrát soudně trestaný, začínal s trestnou činností už jako mladistvý někdy kolem roku 1968 krádežemi, k nimž brzy přidal násilí a změnil je na loupeže orientované později na starší slabé lidi. Ve výkonu trestu na doživotí je nyní za loupežnou vraždu stařenky a invalidy.*
- *Štefan (Rom), 58 let; negramotný; také on začal poměrně záhy většinou krádežemi ve skupině. Na doživotí je odsouzen za sérii loupeží, jejichž brutalita se stupňovala a byla dovršena trojnásobnou vraždou.*

c) Oprávnění

Mnozí delikventi se považují za privilegované – obyčejní lidé musejí dodržovat zákony, oni jsou však něco více. Nemusejí respektovat žádné normy, okolní svět existuje jen pro jejich prospěch. Hála o nich konstatuje, že „*dospívají k všezahrnujícímu postoji být oprávněn k tomu, vzít si od kohokoli cokoli*“.

d) Orientace na moc

Věznění se mezi sebou dělí na silné a slabé a každý z nich se snaží zařadit samozřejmě mezi silné. Mezi ty, kteří ovládají druhé, mají nad nimi moc. Ten kdo je slabý pak ztrácí jakoukoli důstojnost i právo na ni, je vnímán jako snadný objekt manipulace. U delikventní populace přitom jde o jakýsi oploštělý sociální pseudostatus demonstrováný i navenek okázalostí, velkými slovy, stylem oblékání i doplňky: nákladnými šperky, hodinkami, značkovou obuví či sportovním oblečením apod. Tím vším vězeň sleduje zejména zařazení mezi silné.

Pro duchovenské pracovníky to má dva praktické významy: jednak jsou-li zařazení mezi slabé, ztrácí v očích většiny klientů de facto možnost seriózně působit. To je významné například pro volbu celkového směřování externí duchovenské služby ve věznicích – ten, kdo bez nutnosti vynaložení zvláštního úsilí poskytne zboží za mřížemi tak žádané jako známky, kávu, tabák apod. (a již jsme naznačili, že v drtivé většině je klient nemá pro svoji potřebu), říká si o zařazení do příslušné škatulky sám.

Vězni však až příliš často vnímají jako slabé i své souputníky, kteří z důvodu vnitřního přesvědčení nebudou podporovat jejich zakázané, ovšem ve vězení zcela běžné, jednání. I prosociálně orientovaní klienti se tedy musejí v prostředí tohoto zákona džungle pohybovat.

e) Sentimentalita

Někteří klienti klamou sami sebe právě proklamovanou něžností a sklonem ke krásným věcem, umění a podobně. Snaží se uvěřit, že navzdory svým bezohledným činům jsou v podstatě dobří. Mnozí pečují o zvířata (kočky, rybičky apod.), mají sklon i k charitativním činům, proto třeba pomáhají mladším nebo slabším spoluvězňům.

Pozor tedy na falešné projevy vnitřní proměny. Již jsme zmínili, že nebezpečí sklouznutí kupříkladu k falešnému náboženství je ve věznici snad nebezpečnější než na svobodě a věznění k němu i z tohoto důvodu mají za zdmi větší sklon.

f) Superoptimismus

Dal by se vyjádřit postojem „já jsem nejlepší, mně se nemůže nic stát“ a vztahuje se k páchání čehokoli nedovoleného. Je tak silný, že trumfuje obavy z prozrazení i potrestání. Dovoluje klientům žít mimo realitu, na základě vlastních představ nebo přání. Hála zde vidí výchozí bod poradenského a psychologického přístupu.

g) Kognitivní indolence

Většina vězňů je podle Hály líná jak v myšlení, tak v činnosti. Jejich uvažování se ubírá cestou nejmenšího odporu ne proto, že by nic jiného neuměli, ale protože postrádají potřebné úsilí. Jejich životní styl je konzumní: nedokáží se zabývat ani snahou po tvůrčí činnosti, touží po rychlém zbohatnutí. Jsou schopni maximálně přijmout nabízený program, ale už ne podílet se na jeho přípravě

h) Diskontinuita

Známe ji dobře z biblického textu Ř 7,15-19. Mnozí odsouzení mají touhu změnit svůj životní styl, ale podléhají svodům prostředí. Promítají se v něm i výsledky výchovy a je o to hlubší, čím akceptovatelnější jsou pro klienta negativní následky včetně možného uvěznění. Za mřížemi je tento proces rychlejší a klientovu volbu značně ztěžuje množství negativních vlivů, takže velmi často z možných variant řešení volí delikvenci i poté co třeba kladně zareagoval na konfrontaci s křesťanskou zvěstí.

4.5 PORUCHY OSOBNOSTI A PENITENCIÁRNÍ DUCHOVNÍ PORADENSTVÍ

Zde je i odpověď na problematiku práce se sociálně deviantními klienty a vězni s disociální poruchou osobnosti, jichž je podle různých výzkumů ve věznicích v závislosti na jejich typu 30 – 80 %. Blatníková¹⁷² dokonce uvádí mezi recidivisty 70 – 100 %, zatímco v běžné populaci pouhé 1 %.

Jelikož jedním z důvodů kriminálního jednání je sociální maladaptivita, která je současně jedním z projevů poruch osobnosti, je reálné, že také penitenciární klientela bude tyto znaky vykazovat. Nejčastěji půjde o disociální (dříve psychopatickou, dnes také sociopatickou či dissociální) poruchu osobnosti, ostatní typy se ve vězení vyskytují limitně méně. Kašparů¹⁷³ se domnívá, že v běžné populaci má 10 – 18 % lidí problémy vzhledem k disharmonické struktuře své osobnosti.

4.5.1 Disociální porucha osobnosti

Bývá označována jako relativně trvalá porucha osobnosti, některé běžné osobnostní složky, běžné u normální populace, zde chybí (např. vyšší city). Čepelák¹⁷⁴ vnímá příčiny psychopatie jako souhrn působení biologických a sociálních determinantů. Praško ji charakterizuje jako „*dlouhodobý vzorec sociálně anetického chování, které odráží nezáměr o práva druhých osob*“¹⁷⁵. To se zcela pochopitelně projevuje jednáním odlišným od sociální normality. Lidé s touto poruchou osobnosti bývají emočně nezralí, labilní, snadno se vzruší a jednají afektivně. Své cíle sledují bez ohledu na druhé, nejsou schopni empatie, mají slabě rozvinuté svědomí a proto je nijak netrápí ani utrpení oběti. Nejsou schopni adekvátního sebehodnocení ani přizpůsobení se sociálním normám ani svému okolí. Naopak – velmi často vyžadují, aby okolí vyhovovalo jejich subjektivním potřebám. Své zájmy naplňují bezprostředně, nejsou ochotni nic odkládat a ovládat proto své chování. Neuvažují o budoucnosti a minulost interpretují tak, jak jim vyhovuje – to je podstatné zejména při získávání anamnestických údajů a plánování další práce s klientem: Vše je třeba ověřit. Disociální klienti mají sklon manipulovat s okolím, provokovat

¹⁷² BLATNÍKOVÁ, Šárka: *Psychologické aspekty uvěznění*. 2004

¹⁷³ KAŠPARŮ, Max. *Základy psychiatrie pro zповědníky*. 2002, s. 104

¹⁷⁴ ČEPELÁK, Jiří. *Pachatelé s psychopatickou osobností ve výkonu trestu odnětí svobody*. 1979

¹⁷⁵ PRAŠKO, Ján. *Poruchy osobnosti*. 2003, s. 227

a využívat je, s čímž se penitenciární pracovníci zhusta setkávají. Častější je u nich abúzus psychotropních a psychoaktivních látek, jak poznamenávají například Vágnerová¹⁷⁶ a Čírtková¹⁷⁷, a to i ve vězení, kde jsou schopni pro jejich opatření téměř čehokoli.

Disociální porucha se u klientů v penitenciárním prostředí vyskytuje nejčastěji, odborná literatura hovoří až o 75 % vězeňské populace. Je třeba však říci, že toto číslo bude značně odlišné podle typů věznic. Od relativně nízkého procenta v polootevřených nejmírnějších typech až k cca 90 % v zařízeních s ostrahou nejvyšší.

- *Michal, 30 let byl dosud třikrát soudně trestán, z toho dvakrát nepodmíněným trestem odnětí svobody. V jeho kriminální anamnéze jsou násilné trestné činy – loupež a vydírání. Aktuálně je odsouzen k 7,5 roku odnětí svobody za to, že na ulici zbil neznámého muže a vzal mu mobilní telefon – „potřeboval jsem si zavolat, měl mi ho normálně dát a nebyl by žádný problém“. V jeho anamnéze je výrazný abúzus alkoholu i drog (nitrožilní aplikace pervitinu). Ve výkonu vazby vykazoval kázeňské problémy, zpravidla když zaměstnanec či příslušník nevyhověl včas jeho požadavkům, stejně se choval i na nástupním oddělení, proto byl vytipován jako možný pachatel násilí. Zaměstnanci zaznamenali i signály o jeho šikanování spoluvězňů, které se však nepodařilo prokázat. Aktuálně (září 2008) se u něho neprojevují zásadní problémy s chováním – byl zařazen na oddělení pracujících odsouzených s některými výhodami proti standardním oddílům, vychovatel mu přesně vymezil hranice tím, že v případě kázeňských přestupků bude zařazen na oddělení s celovým uspořádáním.*
- *Obviněný Josef, 26 let, ve výkonu vazby za krádež a distribuci drog píše rodičům: „Neska sem byl u zástupce ředitele, aby zrušil to vymrdaný sklo, ale poslal mě do píči¹⁷⁸. Takže na návštěvu seru. ... Akorát mi pošlete věci na ten tejden co bi měla bejt ta návštěva. ... Když mě teď toho 29. pustěj tak první co udělám bude že toho buzeranta co mě tudyto zařídil¹⁷⁹ nechám sejmut protože já se s takovým špinavcem špinit*

¹⁷⁶ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 2004, s. 521

¹⁷⁷ ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Forenzní psychologie*. 2004, s. 82

¹⁷⁸ Ředitel vazební věznice u něho z bezpečnostních důvodů nařídil návštěvu za skleněnou dělicí přepážkou, pokusil se totiž do věznice propašovat drogy.

¹⁷⁹ Vrchního dozorce Oddělení výkonu vazby a trestu, který pokus odhalil.

nebudu, když mě odpálkujou tak to udělám já tady a pak si to hodím seru na to mám se tady scvoknout nebo bejt mrtvej to radši to druhý“¹⁸⁰.

Kašparů¹⁸¹ má za to, že vzhledem k nízké úrovni svědomí tito klienti nebudou příliš často vyhledávat pomoc duchovních. Je však třeba znovu důrazně varovat před možným cíleným zneužíváním z jejich strany. Pokud dojde vlivem pastoračního působení k reflektování personálních chyb a selhávání, doporučuje Kašparů výrazně individuální pastorační přístup.

Vzhledem k tomu, že jde o poměrně trvalou poruchu, je práce s nimi velmi obtížná a její výsledky značně nejisté. Sociální učení je obecně velmi nesnadné, přesto už Čepelák¹⁸² odmítá fatalistické názory popírající jeho možnost vůbec. Klient je schopen měnit své vzorce chování pouze za předpokladu, že v tom vidí svůj osobní prospěch. Mimo účinku je klasický systém dlouhodobé motivace prostřednictvím sociálních sankcí jak negativních, tak pozitivních. Praško¹⁸³ vidí určitý úspěch v kognitivně-behaviorální terapii a popisuje (na modelu sexuálního života pacienta) nácvik zvládnání situací a změnu zaužívaných a v životě ověřených vzorců chování, k čemuž navrhuje tři stupně. V aplikaci na práci v penitenciárním prostředí by mohl vypadat asi takto:

- přemýšlí jen v intencích svých zájmů orientovaných na dosažení bezprostřední odměny nebo vyhnutí se bezprostřednímu trestu – teď to udělám, abych neměl problém, ale jinak je mi to jedno
- uvědomuje si důsledky svého chování, začíná chápat emoce, postoje a chování druhých, které vyvolal zaměřením na své zájmy a je schopen uvažovat tak, aby přes porozumění druhým mohl zvýšit své dlouhodobé zisky, nikoli jen krátkodobé potřeby – když budu nějakou dobu vyšlapovat, povede se mi dostat se s vychovatelem na vycházku
- člověk si je vědom důsledků svého chování a jde mu o ně víc než o krátkodobé uspokojení.

Penitenciárnímu působení na osoby s disociální poruchou osobnosti (psychopaty) se věnoval podrobně Čepelák¹⁸⁴, který podporuje myšlenku

¹⁸⁰ Faksimile tohoto dopisu obsahuje Příloha 1

¹⁸¹ KAŠPARŮ, Max: *Základy pastorální psychiatrie pro zpovědníky*. s. 107

¹⁸² ČEPELÁK, Jiří. *Pachatelé s psychopatickou osobností ve výkonu trestu odnětí svobody*. 1979

¹⁸³ PRAŠKO, Ján. *Poruchy osobnosti*, s. 240

¹⁸⁴ ČEPELÁK. *Pachatelé s psychopatickou osobností*.

metody speciálně vytvořené skupinové psychoterapie. Běžné terapeutické techniky narážejí u disociálů často na jejich nízkou motivovanost, pro poruchy v citové oblasti též jen nesnadno vytvářejí vztah k terapeutovi.

Pro penitenciární kaplany a sociální pracovníky z toho vyplývá nutnost reflektovat četnou existenci těchto klientů v běžné kriminální populaci a přizpůsobit tomu složení svých skupin. Klient s disociální poruchou osobnosti může jen těžko akceptovat liturgii klasické vězeňské bohoslužby, jako vhodné se pro ně jeví úzké kroužky například biblického studia s přizpůsobeným složením i programem a způsobem vyučování. Jen obtížně budou pozitivně reagovat na klasický katechetický model hřích – vina – Kristova oběť – odpuštění – láska k Bohu a lidem.

Čepelák¹⁸⁵ zdůrazňuje nutnost jednotného působení celého odborného týmu. Nemá zde tedy místo individuální působení vězeňských duchovních ani sociálních pracovníků bez konzultací s ostatními kolegy specialisty. Nutnou podmínkou zacházení s nimi je pevný a promyšlený režim, který se má stát prostředkem jejich reedukace k ukázněnosti a sebeovládání. Z hlediska práce s klientem je třeba mít na jedné straně neustále na paměti jejich schopnost manipulovat a také výraznou tendenci vnímat mírný až přátelský přístup jako projev slabosti, jíž je třeba využít¹⁸⁶. Na druhé straně je však dobré nepřistupovat k tomuto typu klientů apriori odmítavě a vyhnout se planému moralizování. Přístup k nim by měl být, jak píše Čepelák, rozhodný a důsledný, energický (nepromíjející neodpovědné chování, neakceptující jeho ospravedlnování, odolávající nevhodným požadavkům), ovšem zároveň s pochopením pro jeho další život. Bez akceptování osobnosti klienta by poradce neměl šanci získat důvěru a tak by ztratil vyhlídky na další spolupráci.

4.5.2 Emočně nestabilní porucha osobnosti

Charakteristická je neschopnost ovládat vlastní jednání vlivem psychické nestability. Podle vnějších projevů jsou rozlišovány dva typy:

¹⁸⁵ Op. cit.

¹⁸⁶ V roce 2002 se jeden z klientů ve věznicí se zvýšenou ostrahou, odsouzený na 23 let odnětí svobody za vraždu svého obchodního partnera a jeho milenky, začal živě zajímat o elektrotechniku a živě o tom diskutoval se svým vychovatelem a kaplanem, který mu nejprve obstaral starší čísla odborných časopisů a později se souhlasem vychovatele i několik drobných elektrotechnických součástek, aby podpořil jeho zájem. O rok později objevili dozorcí na cele velmi důmyslně vyrobenou nabíječku na mobilní telefon vyrobenou z dodaných komponentů a ukrytou v tradičním prvku vězeňské lidové tvořivosti – krabičce na tabák zhotovené ze špejlí.

impulzivní (výbušný, nestálý) a hraniční (nevyhraněný a instabilní v sebepojetí, s narušeným emočním prožíváním i uvažováním).

a) Impulzivní typ

I tento typ je ve vězeňské subkultuře poměrně často zastoupen. V jeho případě jsou emoce klientů nápadně proměnlivé a nepředvídatelné, měnící se vlivem i nepatrného podnětu, se zvýšeným sklonem ke zlosti a afektu a tím i k agresivnímu jednání. Nejsou schopni anticipovat důsledky svého jednání, nedovedou plánovat a myslet na budoucnost, koncentrují se na přítomnost a aktuální potřeby. Své chování nejsou schopni ovládat a není možné dosáhnout toho ani jiným způsobem. Bývají nesnášenliví, s okolím mají časté konflikty. Vztahy k druhým lidem jsou často velmi povrchní – považují je za prostředek k dosažení vlastního uspokojení.

Zvýšené riziko asociálního chování je u nich dáno nezvládnutými impulzivními reakcemi, s charakteristickými výbuchy násilí. Jejich trestná činnost je zpravidla neplánovaná a dezorganizovaná.

Podle Praška¹⁸⁷ je o této poruše možné hovořit v případě zřetelné tendence k nesnášenlivému chování a ke konfliktům s ostatními a současně doprovázeným nejméně dvěma z dalších symptomů: zřetelná tendence jednat neočekávaně a bez uvážení následků, sklon k výbuchům hněvu nebo zuřivosti, obtíže se setrváním u jakékoli činnosti, která nenabízí okamžitý zisk, nestálá a nevypočitatelná nálada.

- *Filip, 32 let, potřetí ve výkonu trestu za ublížení na zdraví ve rvačce – relativně bezdůvodně napadl neznámého muže. V kriminální anamnéze je opakovaná násilná trestná činnost obdobného charakteru, včetně útoku na veřejného činitele. Ve výkonu trestu první tři měsíce relativně bez problémů, později se začala projevovat jeho zvýšená impulzivita doprovázená verbálně agresivními útoky vůči spoluodsouzeným i zaměstnancům VS ČR. V zaměstnání vydržel několik týdnů, později přestal být pečlivý a klesal jeho pracovní výkon, až musel být z práce vyřazen, když byl opakovaně přistižen s nohama na stole.*

b) Hraniční typ

Charakteristický je pro něj chronický pocit emoční prázdnoty s nestabilitou v oblasti sebepojetí a narušeným emočním prožíváním. Citová instabilita rovněž vede k náladovým výkyvům s afektivními

¹⁸⁷ PRAŠKO, Ján. *Poruchy osobnosti*, s. 245

reakcemi, které nedovedou ovládat. Nemají o sobě jasnou představu – výkyvy lze chápat i jako hledání sebe sama a to i v sexuální oblasti (není jim jasné, jsou-li orientováni homosexuálně či heterosexuálně). Cítí se nejistí a ohrožení a z toho plyne i jejich zvýšená tendence vyhýbat se jakémukoli (byť imaginárnímu) nebezpečí. Jejich uvažování je dichotomické – černobílé.

Impulzivní jednání je reakcí na pocity nudy a prázdnoty. Vztahy s okolím bývají nestálé a neuspokojivé, vytvářejí si nepřiměřeně intenzivní vazby. Nejsou schopni přiměřených reakcí – buď milují, nebo nenávidí. Obtížně snášejí samotu, ovšem vzhledem k nevyjasnění identity je pro ně obtížné realizovat trvalejší vztah. Agresi často obracejí vůči sobě (abúzus alkoholu či drog, sexuální excesy), mívají i suicidiální tendence. Ve vězení jsou tito lidé často možnými oběťmi násilí a cílem zneužívání ze strany spoluvězňů.

Praško¹⁸⁸ konstatuje, že tento typ poruchy osobnosti se vyznačuje narušenou a nejistou představou o sobě samém, cílech a vnitřních preferencích (včetně sexuálních), sklonem k zaplétání se do intenzivních a nestálých vztahů, které často vedou k emočním krizím, přehnanou snahou vyhnout se odmítnutí, opakovaným nebezpečím nebo realizací sebepoškození, chronickým pocitem prázdnoty.

- *Za příklad nám může sloužit Valentýn, 19 let, který byl odsouzen za pokus o vraždu. V jeho anamnéze se objevila instabilní rodina, byl fixován na babičku. Přijetí našel mezi příznivci hnutí skinheads („nuž jsem u sebe nosil na obranu proti cikánům“), přesto měl homosexuální zkušenosti, které tato komunita neakceptuje. Byla u něj indikována počínající alkoholová závislost. Trávil celý den s neznámým mužem a večer vyhověl jeho pozvání k homosexuálnímu pohlavnímu styku. Když zjistil, že jej onen muž okradl, bodl jej dvakrát do zad. Poté mu pomohl k automobilu a odešel.*

4.5.3 Schizoidní porucha osobnosti

Ve vězeňské subkultuře se tento defekt vyskytuje poměrně vzácně a často v kombinaci s jinými. Podle Vágnerové je pro něj typická „nápadná introvertovanost, zploštělost citového prožívání a nezájem o okolní svět, především o kontakt s lidmi¹⁸⁹“. Nápadná je změna emočního prožívání a

¹⁸⁸ Op. cit., s. 245

¹⁸⁹ VÁGNEROVÁ. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, s. 520

snížená citlivost až chladnost, působící neschopnost projevit jakékoli city. Takoví lidé žijí ve svém vnitřním světě bez zájmu o realitu. Soustředí se především na své vlastní úvahy, které je někdy obtížné chápat, používají vlastní logiku. K názorům druhých jsou lhostejní, nezáleží jim na tom, jak je okolí vnímá. Druzí lidé jsou pro ně nesrozumitelní, podivní a obtěžující, proto své sociální kontakty v zásadě minimalizují, schopnost navazování vztahů je u nich vysoce defektní. Mívají letargické a mdlé pohyby, typickou monotónní řeč. Podle Čepeláka¹⁹⁰ se lidé s tímto typem poruchy osobnosti mohou dopouštět závažné trestné činnosti. Zdůrazňuje, že jsou sice plaší a nejistí, ale také podezíraví až nepřátelští a potlačovanou agresivitu mohou někdy projevit nečekaně násilným činem.

- *Jaromír, 30 let zavraždil a poté sexuálně zneužil svoji partnerku poté, co mu oznámila, že se s ním rozchází (způsob vraždy byl typicky dezorganizační a neplánovaný). Ve výkonu trestu s ním zprvu nebyly zaznamenány žádné problémy. Byl ubytován v malé skupině odsouzených, jichž se stranil. Působil na ně jako podivín – málokdy se usmál, ve vzájemném kontaktu obtížně komunikoval a díval se jinam, dlouhé hodiny strávil u okna pozorováním lesa. Po řadu měsíců byla tato situace všemi akceptována, až jeho chování začalo obtěžovat tři spoluodsouzené. Napětí mezi nimi eskalovalo a brzy se přeneslo na celý kolektiv, takže muselo být řešeno přemístěním několika odsouzených na jiné oddělení.*

Ve vězeňské subkultuře jsou často vnímáni jako podivíni, ovšem spoluvězňům zpravidla příliš nevadí, pokud je jejich chování přímo neobtěžuje buď na společné cele, nebo na oddělení. Obtíž v práci s těmito klienty spočívá v jejich obavě z nadměrné závislosti na pomáhajícím člověku, proto jsou ke kontaktu s penitenciárním duchovním ambivalentní a větší přiblížení prožívají jako ztrátu autonomie, což může i na zkušeného terapeuta působit poměrně negativně. Přístup k nim by měl být orientován na povzbuzení k odvaze být mezi lidmi. Kašparů¹⁹¹ však upozorňuje na obtíže spojené s vžitím se do názorového světa schizoidních klientů. Míru vlastního selhání a hříšnost jsou schopni akceptovat pouze převedou-li si křesťanské principy do světa vlastních hodnot. Správný pastorační přístup může vyžadovat i určitou přiměřenou korekci běžných měřítek s tím, že ambice na trvalou změnu osobnosti jsou relativně malé. Kašparů je pro

¹⁹⁰ ČEPELÁK. *Pachatelé s psychopatickou osobností*. 1979

¹⁹¹ KAŠPARŮ. *Základy pastorální psychiatrie*, s. 106

individuální psychoterapii podporovanou i medikamentózní léčbou, která je však zásadně doménou lékaře.

4.5.4 Paranoidní porucha osobnosti

Typickým znakem paranoidních klientů je podle Vágnerové jejich nadměrná přecitlivělost na reakce okolí a nepřiměřená obecná nedůvěra k jiným lidem¹⁹². Z toho následně vyplývá jejich negativní naladění a omezení schopnosti adekvátně reagovat či hodnotit konkrétní situace. Neustále u druhých hledají skryté motivy a očekávají od nich jen unfair jednání. Mají sklon k nadměrnému přeceňování své osoby a jsou citliví k jakémukoli negativnímu hodnocení. Potíže a neúspěchy interpretují jako důsledek nepřátelských aktivit okolí, zdůrazňují svá práva a domáhají se jejich naplnění.

Ve vztahu k okolí dominuje hostilita motivovaná tendencí chápat i vstřícné či neutrální jednání jako apriorně nepřátelské, což se projevuje sklonem k patologické žárlivosti či podezírání ze spiknutí nebo na druhé straně k nadměrnému vyvyšování vlastní významnosti a sebechvále. Nejsou příliš schopni poučit se ze zkušenosti, změnit názor či odpouštět. Jejich mezilidské vztahy bývají obvykle narušené – od lidí se buď zcela distancují, nebo nejsou schopni udržet jakékoli trvalé vztahy.

Ve vězení se paranoidní jedinci projevují značně maladaptivně: jejich vztahy ke skupině spoluvězňů jsou výrazně ambivalentní – obávají se jejich reakcí a jsou nadměrně podezíraví. Subkomunita sama je pro změnu odmítá akceptovat pro jejich „divné chování“ a často jim dává nálepku „práskačů“, což prakticky znemožňuje jejich reálné zapojení mezi ostatní. Pak může jít o začarovaný kruh: paranoidní jedinec vnímá aktivity, které ještě více posilují jeho obavy, takže činí kroky podle subjektivního názoru nezbytné pro svoji ochranu (včetně komunikace se zaměstnanci věznice či konkrétních stížností) a tím znovu posiluje negativní vnímání své osoby okolím.

- *Vlastimil, 53 let, ve výkonu trestu poprvé, za zprostředkovávání prodeje kradených automobilů. Typické byly jeho výpovědi týkající se „podrazu“ od společníků, „nevěřím ani manželce, kdo ví, co bude venku dělat“. V nestandardizovaném anamnestickém dotazníku vyznačil ve vztahu ke spoluodsouzeným nedůvěru – „nemám o ně zájem, jsou to kriminálníci, já si to tady chci odsedět a nestarat se o ně“. Po ubytování na běžné*

¹⁹² VÁGNEROVÁ. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, s. 519

oddělení začaly být zaznamenávány reakce spoluvězňů: „my ho tady nechceme, on je divnej, je to práskač a donáší i na vychovatele“. Vlastimil se začal spoluodsouzených zcela stranit a vyhledával spíše rozhovory se zaměstnanci věznice, v nichž opakovaně zdůrazňoval, že je ve vězení nevinně a ostatní jej chtějí jen vyštípat z práce i oddělení. Situace začala hrozit jeho napadením ze strany spoluvězňů a musela být řešena jeho přemístěním do jiné věznice.

Práce s takto orientovanými jedinci je obtížná v možnosti získat jejich důvěru, protože vztahovačnost se může promítnout i na pomáhajícího odborníka. Jednání s ním tedy musí být vždy jednoznačné, otevřené a bez náznaků humorných narážek, jak doporučuje Praško¹⁹³. Kašparů¹⁹⁴ varuje zpovědníky před penitentovým ospravedlňováním vlastních hříchů a jejich trvalým sváděním na jiné. Nutné je pečlivé zvažování argumentace i následné formulace doporučení. Je dobré minimálně vstupovat do jejich myšlení, případně se omezit pouze na základní postupy a podle povahy spirituální tradice případně vysluhování svátostí. Vhodný je přátelsky laděný kontakt bez žoviálního přístupu a intimností.

4.5.5 Histriónská porucha osobnosti

Vágnerová vidí jako typické znaky této poruchy osobnosti *„egocentrismus a specifické narušení emočního prožívání spojené s nápadnostmi v sebepojetí i k druhým lidem“*¹⁹⁵. Důležitým znakem je nerovnováha mezi citovým prožíváním a jeho vnějšími projevy s rysy teatrálnosti a dramatičnosti, které jsou v rozporu s povrchností v citovém prožívání a přetrvávajícími pocity neuspokojení. Typická je nápadnost v oblékání, mimořádná pozornost věnovaná vlastní kráse a sklon k flirtování. Tito lidé mají narušený vztah k sobě samému (charakteristický je u nich důraz na vlastní osobu a potřeba být středem pozornosti). Bývají snadno ovlivnitelní s výkyvy názorů. Myšlení je značně pod vlivem emocí a přizpůsobené aktuálnímu naladění – nepřesně interpretují realitu, mají tendenci k manipulaci s fakty až sklon k bájně lhavosti¹⁹⁶. Chování je

¹⁹³ PRAŠKO. *Poruchy osobnosti*, s. 207

¹⁹⁴ KAŠPARŮ. *Základy pastorální psychiatrie*, s. 104

¹⁹⁵ VÁGNEROVÁ. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, s. 528

¹⁹⁶ Proti pětadvacetileté ženě bylo zahájeno kázeňské řízení pro hrubé urážky, jichž se dopustila vůči příslušníkům VS ČR, kteří chtěli zabránit ničení malby cely, kterého se dopouštěla. Hájila se tím, že příslušníky obvinila z fyzického napadení – faksimile záznamu o kázeňském přestupku s vyjádřením klientky najdete v Příloze 3.

zaměřené na okamžité dosažení uspokojení, častá je nesystematičnost v činnosti, nedostatek vytrvalosti, špatné snášení nudy.

Na první pohled se tito klienti mohou jevit jako zábavní a okouzující společníci, při delším kontaktu však bývají obtížní a to se projevuje i na jejich vztahu se spoluodsouzenými. Jejich personální interakce s okolím bývají velmi napjaté, konfliktní a nestabilní. Pocity druhých lidí jsou jim přitom lhostejné, jsou pro ně zajímaví pouze pro vlastní uspokojení. Z penitenciárního hlediska je významná jejich schopnost i potřeba se svým okolím manipulovat. Smyšlenými historkami a pomluvami (jejichž vliv vězeňského prostředí nebývale umocňuje a kriminální populace jejich význam přeceňuje) dokáží ve skupině způsobit napětí, které může vést až k násilnému jednání.

Pro histriónskou osobnost je typické neustálé vyhledávání pozornosti, nevhodné sexuální svádění (před nímž by se měli mít na pozoru zejména vězeňští duchovní) motivované však spíše touhou po obdivu než intimním kontaktu. Je dobré vyhnout se příliš chladnému přístupu, ale také přílišné vstřícnosti a mesiášskému naladění, o nějž by je rádi klienti vmanipulovali. Kašparů¹⁹⁷ doporučuje v pastoraaci maximálně omezit prostor pro přehnanou prezentaci klientovy osoby a dbát zvýšené opatrnosti na manipulaci. Varuje duchovenské pracovníky před poskytováním terapeutických služeb na osamělém místě, také před příliš otevřeným přístupem ke klientovi a před přílišnými důvěrnostmi v pastýřském vztahu jako je například tykání nebo pověřování úkoly ve farnosti.

4.5.6 Závislá porucha osobnosti

Pro tuto poruchu osobnosti je typická nápadná potřeba závislosti na druhém člověku a naprosté podřízení se mu. Z toho vyplývá extrémně nízké sebevědomí a sebehodnocení s pocity neschopnosti a nedostačivosti, provázené obavou, že budou svými partnery opuštěni. Pocity vlastní neschopnosti jsou často příčinou impotentnosti zahajovat konkrétní činnosti, což značně limituje chování, typické nekritickým přijímáním názorů okolí, abulií a slabou volní složkou osobnosti. Tito klienti jsou velmi nerozhodní a neschopní se prosadit. V partnerských vztazích jsou často odmítáni nebo manipulováni.

Ve vězení se mohou ocitnout jako společníci silnějších partnerů, s nimiž v rámci své závislosti páchali trestnou činnost. Čas od času se

¹⁹⁷ KAŠPARŮ. *Základy pastorální psychiatrie*, s. 110

objevují ženy, které byly vmanipulovány do prostituce či distribuce drog, aniž by takové chování bylo pro jejich osobnost charakteristické.

Pastorační přístup je zde zřejmý: povzbuzení klienta a akcentování jeho významu v soteriologickém slova smyslu. Je třeba ovšem vyvarovat se vzniku citové závislosti z penitentovy strany.

4.5.7 Narcisistická porucha osobnosti

Porucha sebehodnocení u tohoto typu klientů spočívá v jejich přehnaném sebevědomí, výrazném egocentrismu spojeném s necitlivostí k ostatním. Jsou přecitlivělí a zranitelní, mají nízkou odolnost vůči frustraci, jsou citliví na hodnocení okolí. Přeceňují vlastní význam, jsou přesvědčeni o své jedinečnosti či privilegovanosti, spojené s fantazijními představami o své kráse či intelektu. Terapeut může získat dojem, že si má pokládat za čest klientovo rozhodnutí navštívit jej. Oscilují však mezi nepřiměřeně vysokým sebehodnocením na jedné straně a neadekvátním sebedoceňováním na straně druhé. Bývají rigidní ve schopnosti akceptovat názory druhých, neumějí přijmout kritiku a jejich obranné reakce nepřipouštějí možnost chyby či selhání. Z toho vyplývají jejich narušené vztahy s okolím, doprovázené silnou potřebou neustálé pozornosti. Narcisistické projevy mohou být spojeny s histriónskými či disociálními rysy a zde se dostávají na pokraj ohrožení sklony k delikventnímu jednání.

Z diagnostického hlediska jmenuje Praško¹⁹⁸ následující symptomy velikášská představa o vlastní důležitosti (přeceňování dosažených úspěchů, talentu apod.), zaujetí fantazijními představami o sobě samém, víra ve vlastní jedinečnost (může být pochopen jen ve spojení s jedinečnými lidmi nebo institucemi), potřeba nekonečného obdivu, představa o vlastní privilegovanosti a neoprávněné očekávání splnění jeho přání, využívání interpersonálních vztahů ve svůj prospěch tak, že se přiživuje výsledků práce jiných osob k dosažení vlastních cílů, absence empatie, častá závist druhým nebo víra, že druzí závidí jemu, arogantní a zpupné chování nebo přístupy.

Podle Kašparů¹⁹⁹ narcisové křesťanské principy nejprve konfrontují se svým myšlenkovým světem a pokud vůbec nějaké hříchy shledají, jde o nepodstatné maličkosti, za které většinou může stejně někdo jiný. Pro

¹⁹⁸ PRAŠKO. *Poruchy osobnosti*, s. 323

¹⁹⁹ KAŠPARŮ. *Základy pastorální psychiatrie*. s. 112

zpovědníka je dobrá naprostá přímost a jednoznačnost, která se nedá zviklat klientovou osobností a postoji.

Ve vězeňské komunitě se objevují jen zřídka, většinou jako pachatelé majetkových trestných činů v čele s podvody. Existuje však podezření, že jejich kumulace je o něco vyšší ve vrcholném managementu, stejně jako v politice.

5. DESKRIPTOR PENITENCIÁRNÍHO PROSTŘEDÍ

5.1 SYSTÉM VĚZEŇSKÉ SLUŽBY ČR A DUCHOVNÍ SLUŽBA

5.1.1 Organizace VS ČR

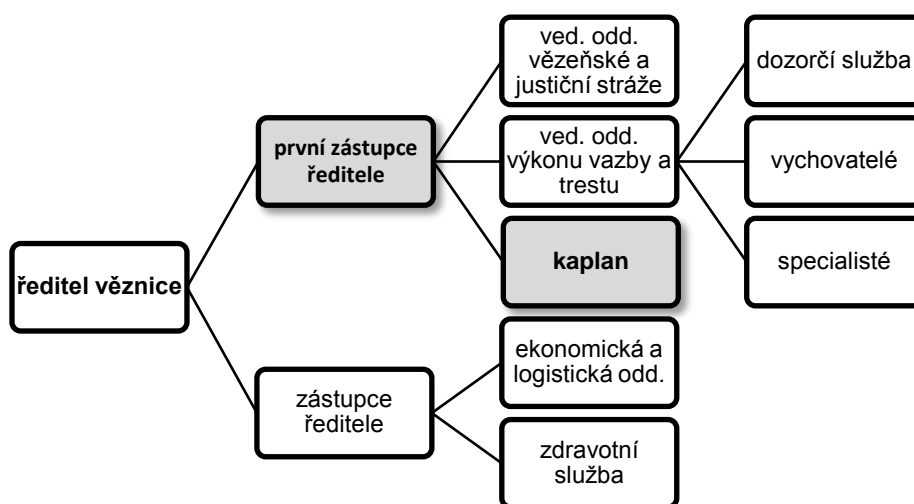
Vězeňská služba ČR má ze zákona²⁰⁰ postavení ozbrojeného sboru a je členěna na dvě složky příslušníků ve služebním poměru: vězeňskou stráž (zabezpečující ostrahu objektů, předvádění a dozor nad vězni uvnitř věznic nebo eskorty mimo střežené areály) a justiční stráž (zabezpečuje ostrahu soudů či státních zastupitelství a výkon vybraných soudních rozhodnutí). Třetí složkou VS ČR je správní služba s civilními zaměstnanci, kam vedle jiných patří i kaplani.

V čele VS ČR stojí generální ředitel (aktuálně genmjr. PhDr. Luděk Kula), jehož jmenuje a odvolává ministr spravedlnosti ČR. Řídí organizační jednotky, jimiž jsou věznice pro výkon trestu odnětí svobody a vazební věznice pro výkon vazby.

5.1.2 Hierarchické uspořádání organizační jednotky

Věznice mají zpravidla následující strukturu:

Obrázek 3: Organizační schéma věznice

První zástupce ředitele věznice (v menších zařízeních služební zástupce ředitele) zpravidla řídí výkonné složky ostrahy a zacházení s vězni i kaplana. Tento fakt vyplývá z historické souvislosti a zaručuje

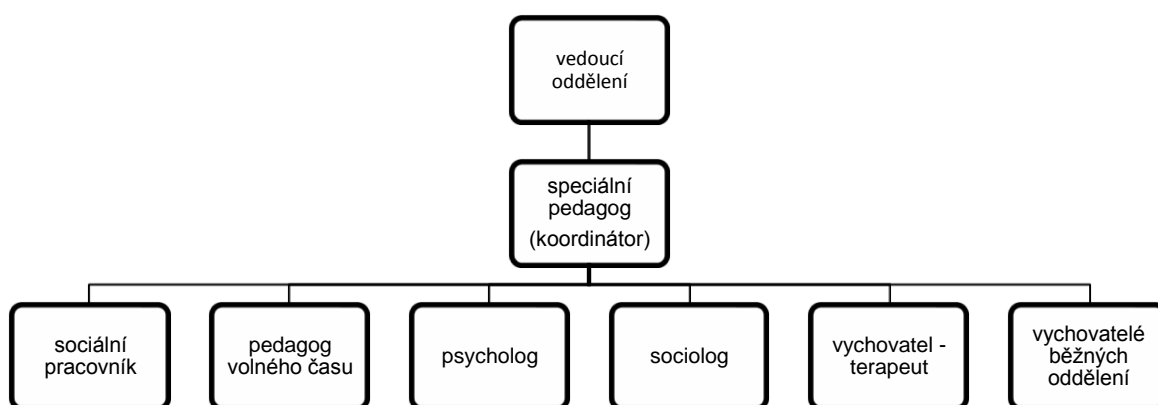
²⁰⁰ Zákon č. 555/1992 Sb. o vězeňské službě ve znění pozdějších předpisů

profesionálním duchovním míru svobody pro výkon funkce, nicméně současně staví minimálně pomyslnou hráz mezi kaplana a další odborníky v přímé práci s vězni.

Pro účely naší práce nejsou podstatná ekonomická a logistická oddělení, řízená až dosud zástupci ředitelů, zabývejme se tedy rankem prvních zástupců ředitelů: Oddělení vězeňské a justiční stráže má na starosti vnější bezpečnost objektů, tedy lapidárně řečeno aby se nikdo nepovolaný nedostal dovnitř ani ven.

Oddělení výkonu vazby a trestu pak zabezpečuje vnitřní chod věznice, zahrnující od 1. 10. 2004 i výkon dozorčí služby, tzn. předvádění vězňů a bezpečnost uvnitř věznice. Dále toto oddělení řídí činnost vychovatelů i tzv. specialistů, což je pojem zahrnující ve VS psychologa, speciálního pedagoga se zodpovědností za koordinaci volnočasových i speciálně-výchovných postupů, sociálního pracovníka, lektora-instruktora realizujícího volnočasové aktivity vězňů a sociologa.

Obrázek 4: Organizační schéma výchovného týmu

5.2 VČLENĚNÍ DOBROVOLNÉ DUCHOVNÍ SLUŽBY DO VS ČR

5.2.1 Volné působení

Podle zákona 3/2002 Sb. o církvích a náboženských společnostech mohou církve „pověřit osoby vykonávající duchovenskou činnost k výkonu duchovenské služby v ozbrojených silách České republiky, v místech, kde se vykonává vazba, trest odnětí svobody, ochranné léčení a ochranná

výchova“²⁰¹. Tato práva se předně týkají pouze církví s registrací tzv. druhého typu, tedy již etablovaných nebo splňujících zvláštní podmínky zákona. Pro nás je podstatné zejména právo poskytovat duchovní služby těm kdo o ni požádají, přičemž musejí být dodržena všechna zákonná ustanovení a nesmí být narušen běžný chod věznice.

Na to navazují ZVT a ZVV v platném znění, když stanoví konkrétní podmínky pro výkon duchovních a sociálních služeb²⁰². Církev se mohou podílet na naplňování účelů výkonu vazby a trestu zejména „*konáním bohoslužeb pro zájemce, individuálními rozhovory, pastoračními návštěvami a umožněním individuálního přístupu k náboženským úkonům, vedením studijních hodin k výkladu náboženských textů, zajišťováním duchovní a náboženské literatury a zpěvníků, pořádáním přednášek a besed, zejména s etickou tematikou, popřípadě koncertů hudebních skupin a jednotlivců, při přípravě odsouzených k jejich propuštění, nebo dalšími vhodnými formami přispívajícími k dosažení účelu výkonu vazby trestu*“. Velmi podobné je také ustanovení nového zákona o zabezpečovací detenci, který rovněž počítá se spoluprací duchovenské služby. Věznice, vazební věznice i detenční ústavy většinou zajistí řádné poučení svých externích spolupracovníků a určí zaměstnance zodpovědného za koordinaci působení církví a náboženských společností, jímž je dnes zpravidla kaplan, který mívá na starosti organizaci harmonogramu jejich působení, vyřizování žádostí vězňů o rozhovor s nimi a přípravu vhodných prostor.

Oba zákony shodně stanoví, že „*věznice je oprávněna odepřít možnost výkonu duchovní služby osobám, které se dopustily porušení povinností vyplývajících z právních předpisů pro výkon trestu nebo vnitřního řádu věznice*“. To je však současně téměř jediná páka v rukou vedení věznice, jíž může korigovat nevhodné působení zástupců jednotlivých církví, přičemž skutečně musí počkat až na konkrétní důkazy o spáchání přestupku.

Dlužno říci, že aktuálně tímto způsobem nevstupuje do věznic mnoho zástupců tradičních církví (v roce 2003 to například bylo pouze 1,6 % všech duchovenských návštěv). V maximální míře jej však využívají členové Náboženské společnosti Svědkové Jehovovi. Nekřesťanské církve, jako například zástupci Federace židovských obcí nebo muslimové, dosud

²⁰¹ § 7, písm b)

²⁰² § 15 ZVV a § 20 ZVT

nemohou být členy VDP, proto mohou do věznic docházet pouze na tomto základě.

ŘVT a ŘVV dosud pouze uvádějí, že „*pověřenou osobou vykonávající duchovenskou činnost se rozumí kvalifikovaný duchovní, který je k vykonávání této činnosti pověřen vedením příslušné církve nebo náboženské společnosti, a s jeho pověřením vyslovil ředitel věznice souhlas.*“²⁰³ Tato forma není nejvhodnější, protože neposkytuje řediteli ani dalším odpovědným pracovníkům možnost zabránit negativnímu nebo nedostatečně profesionálnímu působení některých zástupců církví. Zkušenosti však ukazují, že právě oni jsou ve vyžadování svých někdy pouze domnělých práv nekřesťansky agresivní. Stojí také zcela mimo systém vzdělávání a předávání informací nutných k profesnímu růstu. Navíc se zdá, že samotné církve jsou v koordinaci svých pověřenců často velmi nepružné.

- *V roce 2004 se dožadoval vstupu do konkrétní věznice a rozhovoru s konkrétním obviněným z organizované trestné činnosti farář jisté církve, u nějž důvodné podezření ukazovalo na propojení s organizací řízené oním obviněným. Poté co mu ředitel věznice vstup neumožnil, musel reagovat na obvinění z porušování lidských a náboženských práv adresované oním farářem na nejružnější místa zabývající se lidskými právy v ČR i v Evropě a na Úřad vlády ČR i Ministerstvo spravedlnosti ČR.*

5.2.2 Členové Vězeňské duchovenské péče

Pružnější je v reakci na působení svých členů Vězeňská duchovenská péče. Již jsme se zabývali otázkami vzniku tohoto občanského sdružení (kapitola 3.3.9), nyní se pokusíme nastínit smysl její činnosti a přednosti ve spolupráci s VS ČR i jednotlivými věznicemi.

a) Smysl existence a způsob práce občanského sdružení

VDP podle svých stanov sdružuje „zejména pověřené osoby konající na základě zákonných podmínek službu vězňům, jejich rodinám i personálu VS ČR a obětem trestných činů“²⁰⁴.

Vedle úzké spolupráce s VS ČR VDP organizuje vzdělávání svých členů na pravidelných seminářích organizovaných jedenkrát ročně v některé věznici. V roce 2004 se v Institutu vzdělávání VS ČR uskutečnilo po

²⁰³ § 1 ŘVV a § 3 ŘVT

²⁰⁴ Stanovy VDP, část B, odst. IV.

dvanácti letech první týdenní školení nováčků obsahující vybrané kapitoly z praktické penologie. Další běhy by již měly následovat cca jedenkrát do roka. V roce 2007 jsme pro nově přijímané členy VDP publikovali příručku zahrnující zhuštěné základy z penologie, teorie výkonu vazby a trestu, výtahy z právních norem, vybrané kapitoly z forenzní psychologie, teorie sociální práce a další praktické informace včetně kazuistiky.

VDP si vytkla za úkol také prohlubovat dobré vztahy s odborníky z VS ČR. K tomu slouží pravidelné semináře organizované zpravidla na počátku léta v některé ze zotavoven vězeňské služby. Jejich náplní je vedle společné diskuse duchovních a profánních zaměstnanců VS ČR nad daným tématem podpořeným přednáškami penologických a mimovězeňských odborníků i příležitost strávit společně několik dní a navázat i neformální, pro společnou službu prospěšné vztahy.

Ačkoli je značný důraz kladen na působení jednotlivých členů v mateřských sborech a farnostech, je vítáno společné duchovní a meditační obecenství katolíků i protestantů působících ve věznicích pěstováno na tzv. meditačních setkáních VDP, organizovaných zpravidla dvakrát do roka střídavě v Čechách a na Moravě.

b) Způsob vzniku členství, jeho podmínky a vlastní působení

Nezbytným předpokladem pro zahájení jednání o členství ve Vězeňské duchovenské péči je doporučení vedení mateřské církve, která by konkrétního duchovního měla nejlépe znát a v případě doporučení postupovat zodpovědně. Uchazeč je poté pozván ke vstupnímu pohovoru na zasedání Výkonného výboru VDP, kde je posuzována vnitřní motivace, osobnostní předpoklady, ale i podpora rodiny a mateřského sboru. O přijetí nového člena rozhodují řádní členové výboru hlasováním. Není však zcela výjimečná situace, kdy je za člena VDP přijímán duchovní, který do věznic již nějakou dobu docházel, což svědčí o vnímání významu smyslu členství ve VDP i mezi služebníky v praxi.

Po přijetí za člena je uchazeč hlavním kaplanem uveden do služby v konkrétní věznici a je mu přidělen tzv. kmotr, zpravidla z opačného pólu církevního společenství (katolíkově nekatolík a naopak). Smyslem tohoto opatření je jednak pomoci kolegovi s orientací v prostředí věznic a také seznámit jej s ekumenickými zásadami služby i s formou praxe jiných církví. VV VDP po přijetí za člena také stanoví zkušební dobu (zpravidla ½ roku až rok), po jejímž uplynutí se jeho službou výbor znovu zabývá a rozhoduje o dalším členství. Dlužno dodat, že v praxi toto ustanovení

dosud nebylo příliš praktikováno, v poslední době se však situace zlepšuje. Není však znám případ, kdy by nedošlo ke zrušení členství po zkušební době.

Takto složitá procedura se ukázala být zcela nezbytnou, protože VDP je vůči VS ČR v roli jakéhosi garanta profesionality svých členů, což spíše než z legislativních ustanovení vyplynulo z praxe a dobrých vzájemných vztahů. Pro zachování tohoto stavu je nutné reflektovat i selhání jednotlivých členů a řešit je, což je znovu realizováno pohovorem na VV VDP a následným doporučením buď směrem k vedení věznice, k managementu VS ČR nebo dokonce k mateřské církvi.

- *Kazatel jedné z menších církví, který bez vědomí zaměstnanců věznice vynesl odsouzenému k opravě rádio a znovu je do věznice přinesl i s novým přijímačem, což už strážným neušlo. Ředitel věznice si vyžádal stanovisko vedení VDP a akceptoval jeho doporučení zákazu vstupu do věznice na půl roku.*
- *Ve složitější kauze šlo o nevhodné působení extrémně charismatické skupiny složené jednak ze zástupců etablované církve, za druhé však také z příslušníků svobodného entuziastického sboru. V jejich praxi se vyskytly případy z ekumenického pohledu nevhodného překřtívání, po nedlouhých rozhovorech také pokřtili vězně, aniž se zajímali o fakt, že kolega působící ve věznici soustavněji jej k přijetí svátosti několik měsíců systematicky připravoval. Vzniklo též podezření z nastartování schizofrenních projevů vlivem preakcentovaného učení o duchovních darech. Tento případ řešil VV VDP s vedoucím oné skupiny i s mateřskou církví a došlo k omezení pověření již působících osob a jeho nevydání novým žadatelům z téže skupiny.*
- *V lednu 2007 relativně seriózní Mladá fronta DNES přinesla článek nazvaný „Mám mezi vrahy kamarády“, který se týkal spolupráce kaplana jedné z menších církví s lidmi obviněnými z několikanásobných vražd. Těžko říci jak probíhal rozhovor žurnalisty s duchovním a nakolik článek přepisoval jeho skutečné výroky, mít mezi klienty kamarády však lze považovat za nadmíru neprofesionální a v důsledku dehonestující nejen v očích veřejnosti, ale i zaměstnanců věznic. V článku se objevily i konkrétní poznatky z pastoračního kontaktu s oněmi lidmi, což již hraničilo s dodržením zpovědního tajemství, ale i s přestoupením zákonných norem, které vynášení informací z věznice přímo zakazují. V tomto konkrétním případě vedení věznice jednalo s hlavním kaplanem o možnosti zákazu vstupu duchovního do věznice, který nakonec dotyčnému*

duchovnímu nevyslovil ředitel, ale Výkonný výbor VDP. Po několika měsících se v témže periodiku objevil další rozhovor, kde si tentýž duchovní stěžoval na šikanu ze strany VDP a znovu obsahoval informace z jeho pastorační praxe ve věznici. Na to již výkonný výbor VDP reagoval kontaktováním vedení mateřské církve, které po prošetření celé kauzy odebralo tomuto duchovnímu souhlas s působením ve vězení.

5.3 SLOŽENÍ KLIENTELY VĚZEŇSKÝCH DUCHOVNÍCH

V této části vycházíme ze sedmiletého sledování klientely a sumarizace dat v letech 1999 – 2007 v rámci působení ve Vazební věznici Liberec.

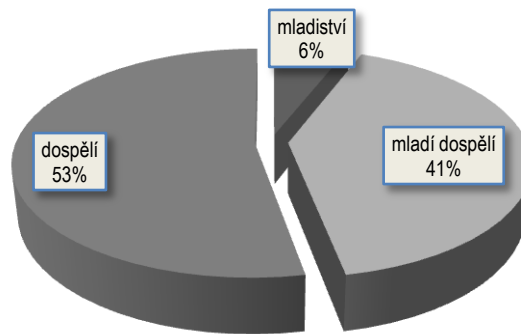
Průměrnému klientovi docházejícímu k dnes kaplanovi Církve bratrské ve středních letech bylo v období 1999 – 2007 28,5 roku, byl již jedenkrát soudně trestán, a kaplana navštívil za půl roku 4,8x. Klientovi externího duchovního Církve bratrské v důchodovém věku bylo 43,8 roku, byl 2,8x soudně trestán a v šesti měsících jej navštívil 3,2x. Zdá se tedy, že věk duchovního může být jedním z rozhodovacích mechanismů. Pro širší komparaci a klidnějším závěrům bychom však potřebovali mít k dispozici údaje srovnávající také různé tradice, ty však dosud nebyly publikovány, a pokud je nám známo, nejsou ani aktuálně sledovány.

5.3.1 Obecné sociologicko-demografické údaje

Vězeňská služba sleduje dlouhodobě tyto věkové skupiny: mladiství – tedy od 15 do 18 let (ve Vazební věznici Liberec jich je dlouhodobě kolem 7 %), mladé dospělé: 18 – 26 let (ve VV Liberec dlouhodobě kolem 50 %) a dospělé. Toto rozdělení není ideální a mělo by více akceptovat tradiční poznatky vývojové pedagogiky či psychologie. Zde však narážíme na neschopnost vedení vězeňské služby přijmout odborné přístupy a rigidního trvání pouze na splnění požadavků zákona, který kategorii odsouzených do 26 let co do forem a metod přístupu akcentuje hned po skupině mladistvých vězňů. Proto jsou bez obtíží přístupné pouze údaje o těchto třech skupinách.

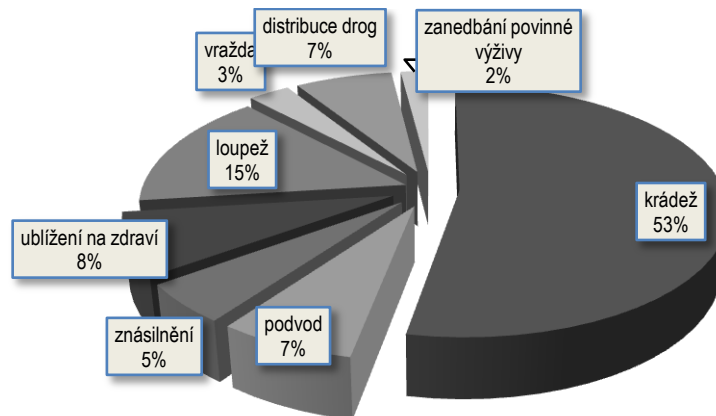
I tak je vidět velké zastoupení skupiny tzv. „mladých dospělých“. Když bychom k nim připočítali ještě vězně do 30 let věku, dostali bychom se u této skupiny daleko pře 50 %. Pro vězeňské duchovní to znamená, že bez ohledu na svůj věk musí být schopni věnovat se právě této skupině vězňů.

Graf 7: Věkové složení klientely

5.3.2 Kriminogenní aspekty

Graf 8: Klienti podle spáchané trestné činnosti

Za sedm let sledování skupiny klientely se poměr ustálil na údajích uvedených v grafu a v půlročních komparacích měnil hodnoty jen nepatrně. Je třeba ovšem upozornit na skutečnost, že ačkoli v tomto grafu vykazuje trestnou činnost spojenou s distribucí drog pouze 7 % klientely, ve skutečnosti se počet obviněných s problémem abúzu návykových látek pohybuje kolem 80 % všech obviněných. Jde např. o téměř všechny pachatele krádeží a loupeží.

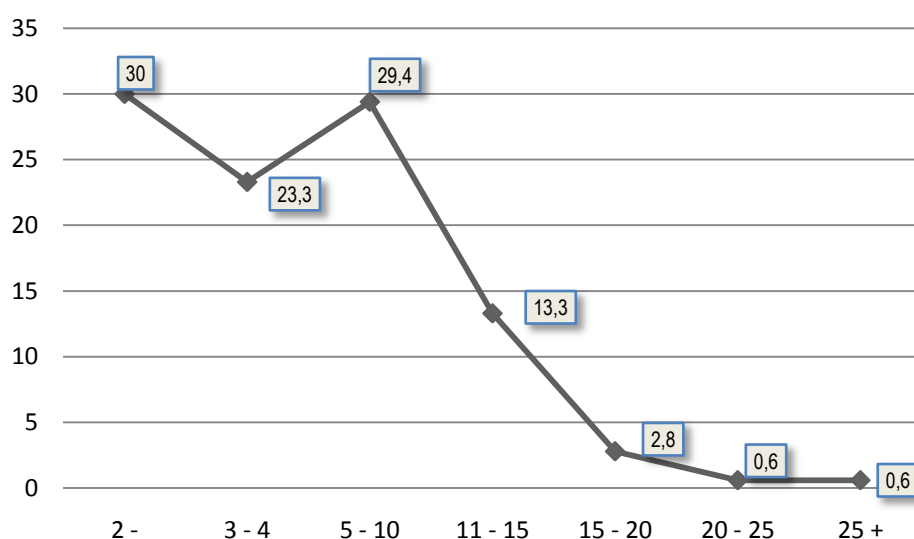
Ve srovnání s obecnou delikventní komunitou mají tendenci duchovního vyhledávat ve větší míře pachatelé násilné trestné činnosti, jejichž poměr je ve srovnání s obecnými údaji větší, opačný je tento stav u pachatelů podvodů a další majetkové trestné činnosti.

5.3.3 Poimenické faktory

a) Klienti podle počtu návštěv

V průběhu sedmiletého sledování služby ve Vazební věznici Liberec mělo o službu kaplana zájem 8 – 27 % obviněných, přičemž toto číslo stoupalo postupně s přibývajícím pracovním úvazkem a prohlubujícím se etablováním služby. Přesto však v každém z průběžných půlročních vyhodnocení výzkumu bylo vždy kolem 25 – 30 % klientů (v roce 1999 to bylo 52 %), kteří duchovního osobně nebo některou z jeho aktivit navštívili pouze 1-2x. Následující graf poskytuje přehled o počtu návštěv během šesti měsíců.

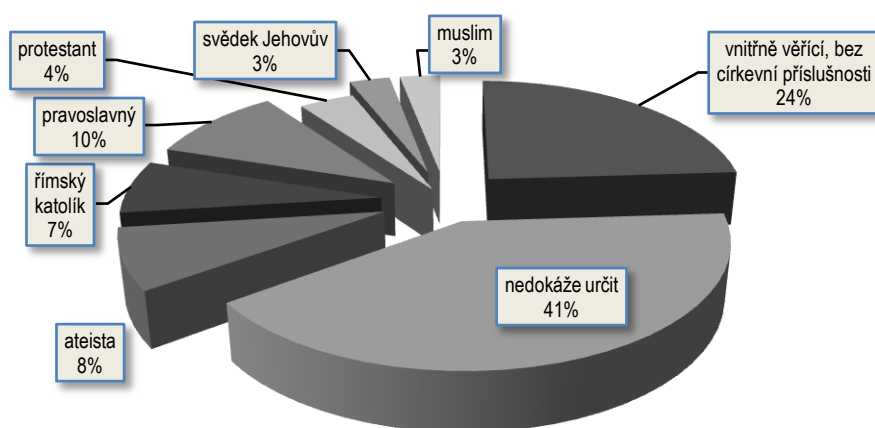
Graf 9: Klienti podle počtu návštěv

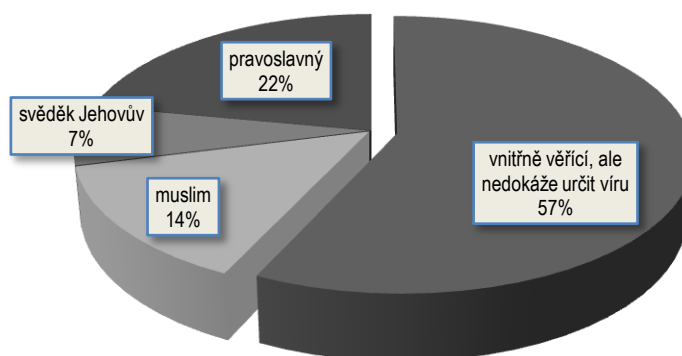
b) Religiozita vězňů

V této oblasti máme k dispozici dva údaje. Jednak sedmileté sledování klientely duchovních ve Vazební věznici Liberec (A) a za druhé výsledky výzkumu realizovaného v roce 2007, který však byl primárně zaměřen na jiné oblasti (B), proto byly v prvním případě sledovány jemnější odstíny, v průzkumu B například chyběla možnost „ateista“.

Graf 10: Religiozita klientů A

Graf 11: Religiozita klientů B

Pomineme-li méně podstatné odchylky, jak je chybějící římský katolík v případě B (A = 7 %) a protestant (A = 4 %), korelují oba grafy vysokým počtem „hledajících se klientů“, oscilující kolem 60 %.

Ukazuje se, že vězeňský duchovní nemůže být orientovaný jednostranně jen na svůj mateřský způsob zbožnosti. Měl by být schopen sloužit odpovídajícím způsobem nejen křesťanům, ale i příslušníkům okrajových náboženských skupin, ateistům a dokonce muslimům, jejichž zastoupení v českých věznicích může mít stoupající tendenci, zejména díky příslušníkům ruskojazyčných organizovaných skupin a také s rostoucí popularitou islámu v majoritní společnosti.

5.4 SPIRITUALITA VE VĚZEŇSKÉ SUBKULTUŘE

5.4.1 Některé možnosti konfrontace se spiritualitou

Vězeňský duchovní bude častěji v běžné praxi konfrontován se spiritualitou svého klienta či s její absencí a je třeba se připravit i na situace, kdy bude jeho protějšek svou víru pouze účelově předstírat až proklamovat.

Čierná a Mamula²⁰⁵ popisují čtyři situace, v nichž se kříží víra u poradce a klienta. Vynecháme-li pro naše téma nadbytečné setkání zahrnující nevěřícího poradce, zbývá vtať věřícího poradce a věřícím klientem a věřícího poradce s klientem nevěřícím.

První případ se může zdát nejschůdnější, ale nemusí tomu tak vždy být. Nejpravděpodobněji se jej dočkáme ve chvíli, kdy vězněný prožije hlubokou vnitřní konverzi, prožije vyznání viny a pokání. Pak se práce s penitentem nebude nijak významně lišit od běžné komunikace s penitentem či standardního pastoračního poradenství.

Protože je však vězení plné sociálně-deviantních jevů i osob, je také jejich spiritualita velmi často patologická.

- *Dezider (Rom) 35 let, ve výkonu výjimečného trestu odnětí svobody za vraždu, liturgicky velmi aktivní, dokázal reprodukovat pasáže z Písma i dogmatické pučky různých církví. S duchovními mluvil o útocích od vychovatele, nepřátelských spoluvězních a jejich intrikách, přitom si tajně brousil přiborový nůž do tenkého šídla a vyhrožoval spoluodsouzeným přímou fyzickou likvidací. Před duchovními však působil zcela věrohodně a často se odvolával na hloubku své víry. Věděl ovšem přesně co a jak komu říci a kterého z externích duchovních může požádat o kávu nebo známky. Obracel se i na některé farnosti, jimž adresoval dopisy se sugestivními popisy spirituálního života, přičemž projevil až neuvěřitelný rozhled po církevním spektru. V časopise Apoštolské církve uveřejnili jeho „svědectví“ popisující zkušenost uzdravení a glossolálie, v měsíčníku katolické diecéze zase vyšel téměř ve stejné době jeho text o vztahu k Panně Marii a zážitcích při modlitbě k ní. Zajímavé je, že zástupci obou církví to popisovali jako úspěch svého misijního působení.*

²⁰⁵ ČIERNÁ, Jarmila – MAMULA, Jan. *Duchovní témata a krize*. 2002, s. 315nn

To je skutečně extrémní případ, ovšem podobné pokusy o ovlivnění duchovních jsou poměrně časté, rozhodně daleko častější než setkání se skutečně spirituálně zaměřeným klientem, i na ně je však třeba umět přijatelně reagovat.

V těchto případech lze doporučit pouze jasné a korektní vystupování a pojmenování konkrétních možností a forem pomoci včetně pokud možno co nejpřehlednější formulace cílů, k nimž bude možné vracet se vždy, když se spolupráce s klientem ocitne v slepé uličce nebo když se obě strany názorově rozjedou, což není nijak neobvyklé. V tom případě je lepší spolupráci ukončit nebo alespoň na čas přerušit.

V případě návštěvy nevěřícího klienta u kaplana je třeba respektovat jeho aktuální stav a nevnucovat mu náboženské pravdy direktivně. I takovému člověku je možné nabídnout modlitbu, je však dobré požádat jej po vysvětlení souvislostí o souhlas.

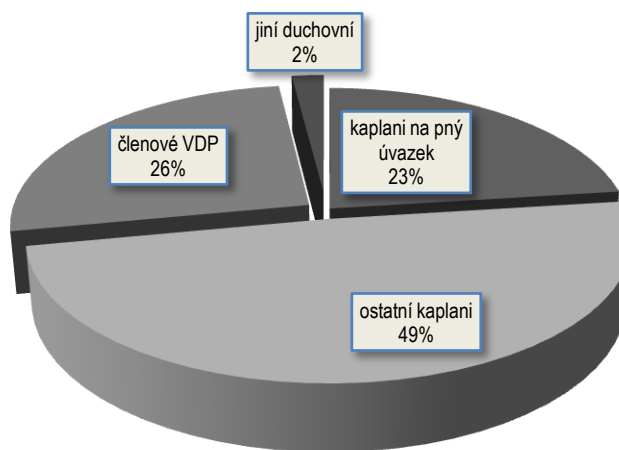
6. SOUČASNÁ PENOLOGICKÁ POIMENIKA

Již nejednou jsme upozorňovali na specifika penitenciárního prostředí i zvláštnosti klientely, s níž se penitenciární poimenika setkává. Je zřejmé, že nevystačíme s běžně užívanými formami a metodami pastýřské péče a budeme muset hledat nové, které pomohou celou službu zefektivnit a nabídnou účinné nástroje pro duchovenskou práci, které bude konečně možné aplikovat i v dalších oblastech externí, ale i interní pastorálky.

Vycházet budeme vedle vlastních zkušeností i z průzkumu realizovaného v letech 2003 a 2004 hlavním kaplanem VS ČR Bohdanem Pivoňkou a ze dvou vlastních dotazníkových průzkumů mezi externími duchovními v roce 2007 a mezi profesionálními kaplany z roku 2008.

VS ČR vykazovala ke konci roku 2003 stav 17.277 vězňů²⁰⁶. Podle Pivoňkova průzkumu se ve stejném roce do styku s duchovními dostalo 4.896 z nich, to znamená 28 %. Z nich bylo 72 % klientů kaplanů, včetně tzv. humanistických, tedy těch, kteří duchovního vyhledali k rozhovoru bez zájmu o specifickou církevní službu, 26% pak obstarali dobrovolníci z řad VDP i církví.

Graf 12: Podíl skupin duchovních na návštěvách klientů

²⁰⁶ Výchovní zpráva Vězeňské služby ČR za rok 2003, str. 39

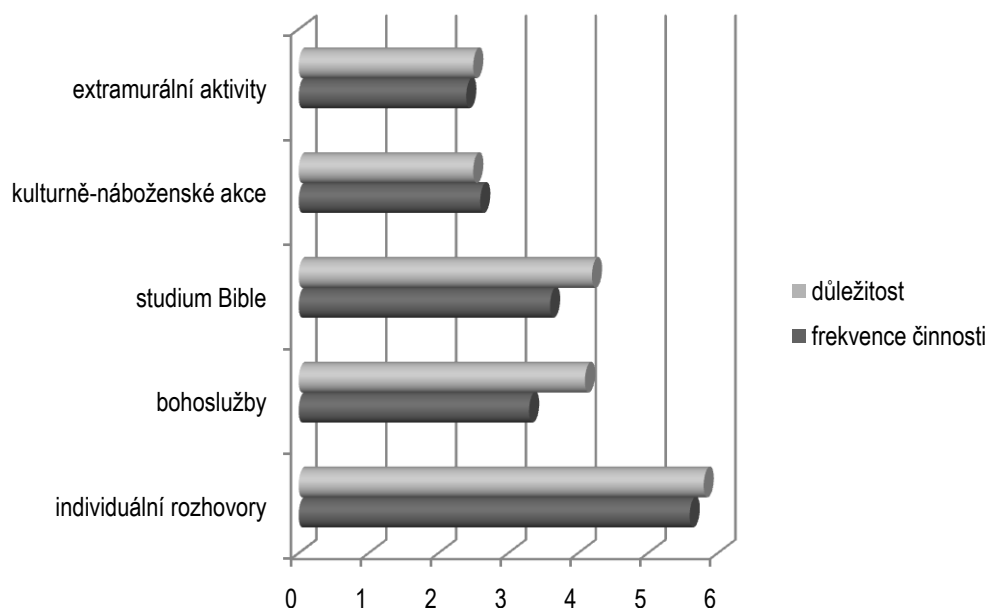
Zkušenosti ukázaly, že současná penitenciární poimenika se vyznačuje jistou živelností a v podstatě nezná plánování, o poradenských kontraktech jak je známe například ze sociální práce nemluvě. Tento přístup by snad byl akceptovatelný pro dobrovolníky organizující ve spolupráci s penitenciárními profesionály jednou za čas bohoslužebné nebo kulturní akce. Z několika důvodů je však zcela nepřijatelný pro profesionálního kaplana.

Ten je zodpovědný za svou práci i za dodržování zákona a naplňování účelu výkonu vazby i trestu odnětí svobody. S ohledem na to musí ve vazbě plánovat jakoukoli skupinovou práci, protože složení účastníků musí být v souladu se zákonem o výkonu vazby, který přesně určuje kdo se s kým nesmí setkávat, přičemž jde zejména o společníky ve stejné trestní kauze. Ani ve výkonu trestu si nesmí kaplan dovolit skládat skupiny živelně, protože je třeba respektovat sociální klima aktuálně panující, stejně jako vztahy a animozity mezi jednotlivými odsouzenými, které se ovšem velmi často mění. V opačném případě riskuje minimálně zmaření bohoslužby či společné akce, v horším případě se vystavuje nebezpečí, že bude muset řešit vzájemné osočování nebo dokonce fyzické napadení mezi členy skupiny.

Plánování je pak samozřejmou součástí také individuální práce. Po vstupním rozhovoru by měla v případě oboustranného zájmu o spolupráci následovat diagnostika, formulace cílů, kontrakt o poskytování duchovní péče s vyslovením podmínek jejího ukončení a teprve potom volba formy a realizace vlastní intervence. Tento postup povede ke zpřehlednění práce vězeňského duchovního a zároveň si činí ambice na zvýšení její efektivity jednak určením mety, které chceme a jsme schopni v interakci s klientem dosáhnout a za druhé minimalizací zbytečných a bezobsažných setkání s těmi, kteří kontaktu s penitenciárním pastýřem zneužívají.

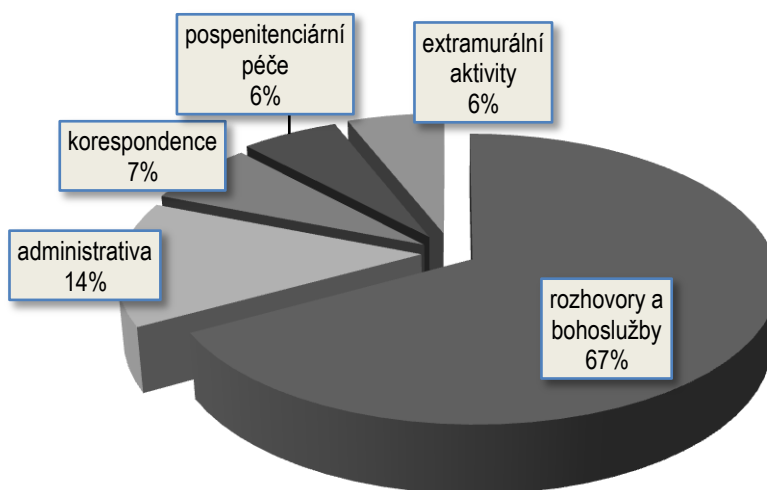
Z hlediska významu jednotlivých částí duchovenské práce ve vězení organizoval hlavní kaplan v roce 2004 průzkum mezi všemi profesionálními kaplany. Ti měli za úkol obodovat jednotlivé aktivity ve škále 0 – 5 (5 je nejvyšší) podle toho, kolik času jim v rámci své práce věnují a jak vnímají jejich důležitost. Největší skóre měly individuální rozhovory, následované studiem Bible a bohoslužbami.

Graf 13: Důležitost a frekvence duchovenských aktivit (2004)

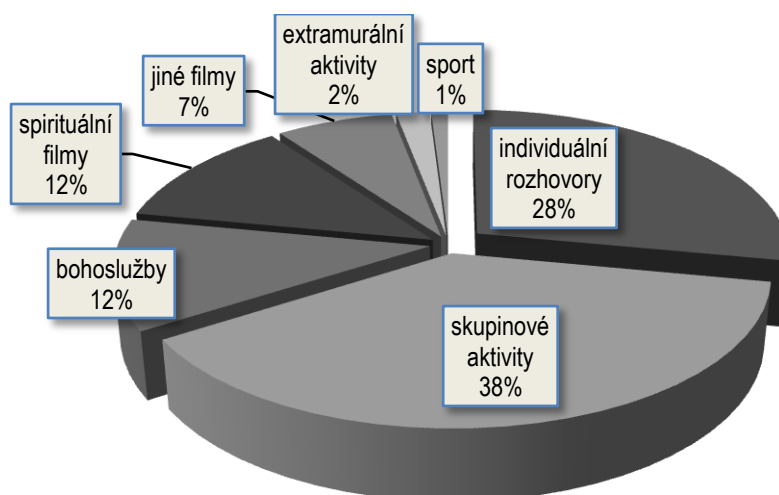
Z hlediska rozložení aktivit v rámci pracovní doby pak Pivoňka zaznamenal následující výsledek:

Graf 14: Rozložení pracovní doby kaplanů (2004)

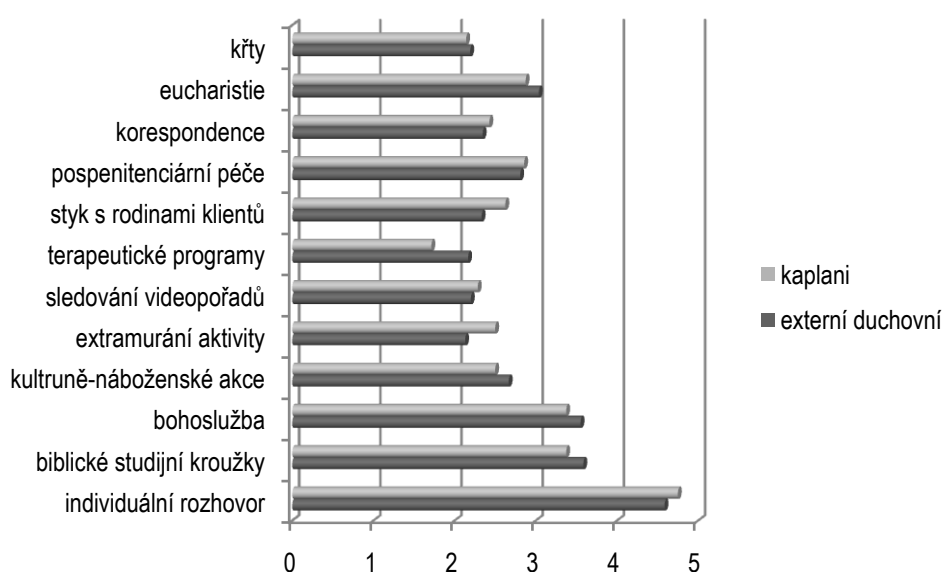
Pro srovnání uvádíme rozložení pracovní doby kaplana, který obsahuje vedle sledovaných aspektů také rekreační aktivity (zejména sledování videoprogramů) a také sportovní aktivity realizované se záměrem posílení interpersonálních vztahů.

Graf 15: Rozdělení pracovní doby kaplana VV Liberec

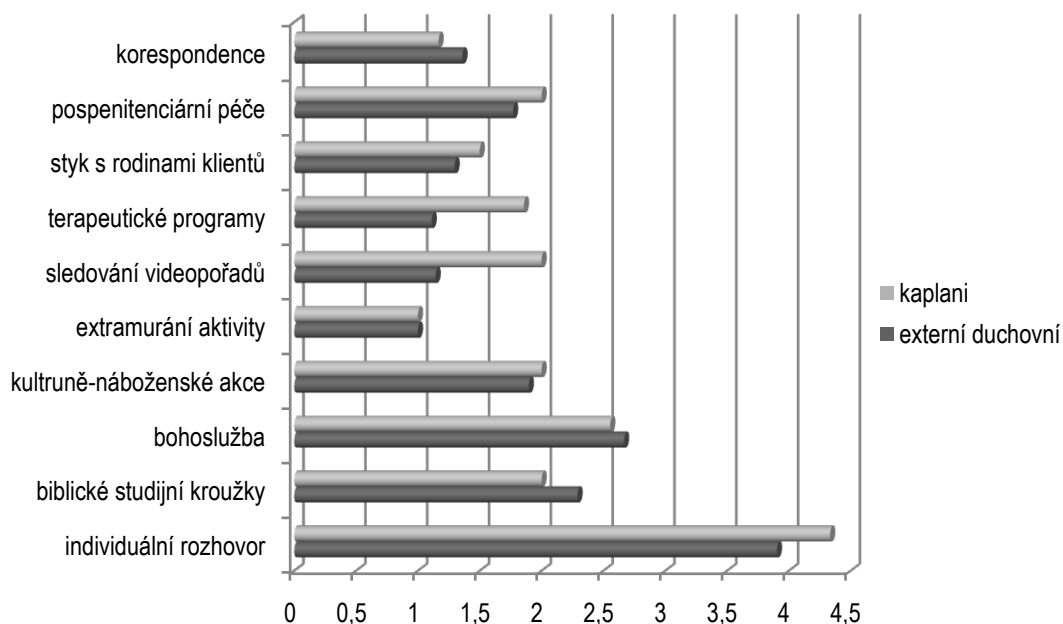

V roce 2007 jsme pak realizovali dotazníkové šetření mezi externími duchovními (n=45) a o rok později mezi profesionálními kaplany (n=15), přičemž jsme použili stejnou škálu hodnocení jako Pivoňka. Jejich výsledky se překvapivě lišily jen minimálně a stejně jako v předcházejícím průzkumu také zde dosáhly nejvyššího hodnocení individuální rozhovory a studium Bible s bohoslužbami. Vysoké skóre mělo překvapivě i vysluhování eucharistie s pospenitenciární péčí, nejhůře na tom byly terapeutické programy.

Graf 16: Význam aktivit podle duchovních

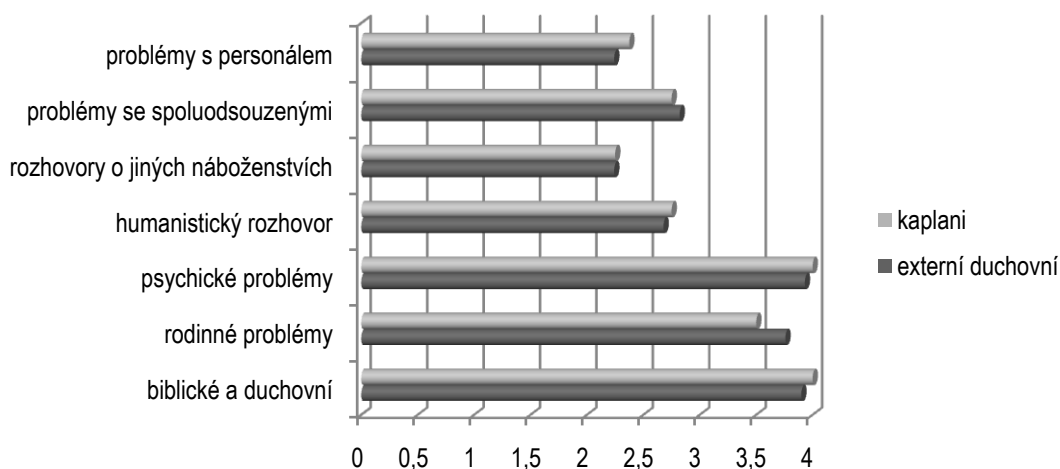
Ve druhé fázi měli duchovní určit, kolik času v jejich práci tyto aktivity skutečně zaberou:

Komparujeme-li oba grafy, zjistíme, že vnímání významu i časová dotace jednotlivých aktivit zhruba koreluje, jen ve skutečnosti stráví duchovní delší dobu individuálními rozhovory. Profesionální kaplani také více se svými svěřenci sledují videoprogramy, ale také se věnují terapeutickým programům i pospenitenciární péči.

Duchovní měli rovněž určit, s jakými žádostmi se na ně klienti nejčastěji obracejí. Došli jsme k následujícím výsledkům:

Graf 17: Problémy, s nimiž se klienti obracejí na duchovní

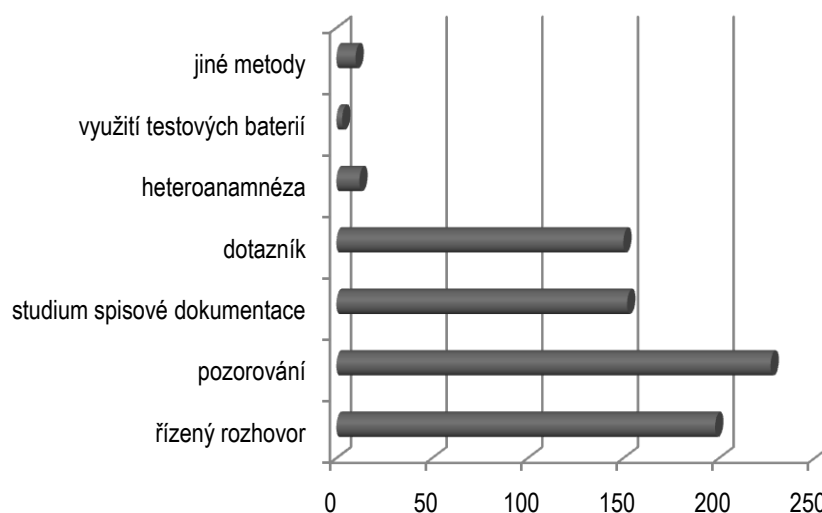

6.1 DIAGNOSTIKA A PROGNOSTIKA V PRÁCI VĚZEŇSKÉHO DUCHOVNÍHO

Ve standardním popisu práce vězeňského kaplana sice chybí, je však nesmírně důležitá. Vedle solidního plánování má význam v případech krizových stavů klientů, sebepoškozování a jiných patických projevů, kde bude důležité provést rozbor příčin a motivů takového jednání. Diagnostická činnost by měla pokračovat po celou dobu výkonu trestu a měla by reflektovat změny projevů chování i prožívání odsouzeného vlivem působení procesu prizonizace. To všechno je třeba nazírat zejména z hlediska kompetence sociálního pracovníka či duchovního a realizovat v kooperaci týmu zahrnujícího mimo tyto dvě odbornosti i psychologa a penitenciárního pedagoga.

V letech 2004 – 2007 jsme ve Vazební věznici Liberec studiem sociálních posouzení v osobní dokumentaci skupiny 272 odsouzených, kteří prošli i jinými vězeňskými zařízeními, zjistili následující využití sociálně-diagnostických metod:

Graf 18: Využití diagnostických metod sociálními pracovníky

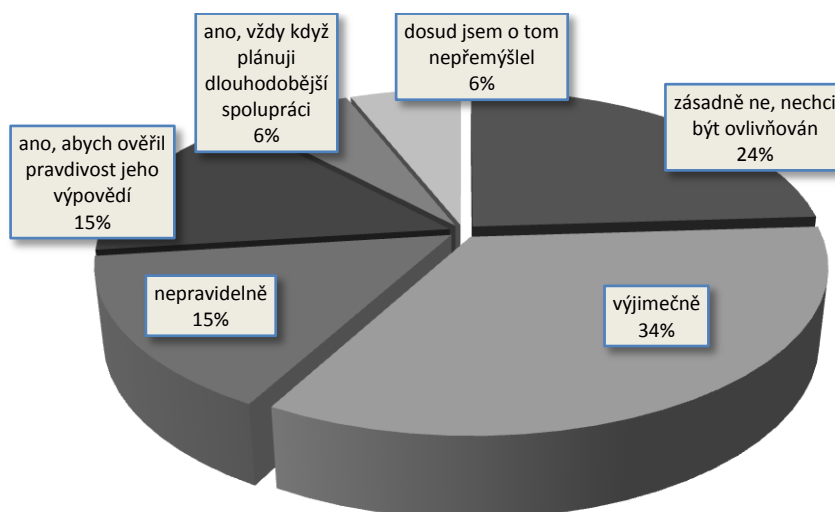
Z grafu vyplývá poměrně omezené využití diagnostických metod, orientované především na čtyři typy, aplikované v mnoha případech ve vzájemném souběhu, což připisujeme poměrně nízké speciální odbornosti v této oblasti.

Vězeňští duchovní nejsou v podmínkách VS ČR povinni zpracovávat písemné posudky a jejich závěry tak nejsou běžně k dispozici. Vzhledem k osobním zkušenostem se domníváme, že diagnostická činnost

penitenciárních duchovních je spíše intuitivní a její výsledky nejsou nikde zaznamenávány, což je však vzhledem k výrazné specifičnosti subkomunity adeptů jejich služeb minimálně důvod ke zvážení zmíněného statusu a pokusu o nápravu, např. zařazením studia diagnostiky na program porad či programu celoživotního vzdělávání vězeňských kaplanů. Pokud můžeme usuzovat ze zkušenosti a studia dostupných materiálů, není situace jiná ani ve slovenském vězeňském systému.

Poprvé jsme jejich přístup zkoumali v roce 2005, když jsme se penitenciárních spirituálů ptali, zda studují spisovou dokumentaci svých klientů a došli jsme k následujícím výsledkům:

Graf 19: Studium spisové dokumentace duchovními

Uvážíme-li o jak speciálním prostředí je řeč, jsou výsledky poměrně zarážející – většina duchovních (68 %) se do spisů svých svěřenců nedívá nebo jen výjimečně a pouze 21 % to vnímá jako běžnou součást své práce.

Ve výzkumech v roce 2007 a 2008 již ovšem byly výsledky o poznání lepší. Pouze 8 % z nich (včetně dvou profesionálních kaplanů) diagnostiku nevyužívá, zbylí převážně označili pozorování a řízený rozhovor, 52 % však také minimálně příležitostně studium dokumentace.

6.1.1 Studium dokumentace

Podle našeho názoru by mělo být prvotní fází diagnostického procesu, protože zpravidla poskytuje nejobektivnější informace o odsouzeném a jeho trestné činnosti. Přesto je více než polovinou profesionálních duchovních podceňována s ohledem na její relativní časovou náročnost a některými dokonce zcela odmítána s tím, že ke

klientovi chtějí přistupovat bez předsudků. Tento názor je však podle našeho názoru nutné odmítnout. S ohledem na výjimečné složení vězeňské klientely a jejímu častému sklonu k fabulacím je totiž třeba najít reálný základ pro stanovení dalšího projektu účinné pastorální pomoci. V průzkumu realizovaném mezi 34 profesionálními vězeňskými duchovními v roce 2004 jsme dostali na otázku „*Zabýváte se studiem spisového materiálu klienta v rámci své práce s ním*“ následující odpovědi:

Čepelák²⁰⁷ řadí studium dostupných dokumentů geneticky na první místo diagnostického procesu. Lze z něho čerpat informace pro stanovení komplexní sociální anamnézy, ale zejména o klientově kriminální historii, čímž je myšlen charakter, okolnosti a motiv aktuální trestné činnosti, její modus operandi, dosavadní delikventní kariéru, ale i zprávu o chování ve vazbě nebo na nástupním oddělení věznice. K dispozici je zpravidla osobní spis odsouzeného, obsahující obligatorně rozsudek s odůvodněním, výpis z trestního rejstříku s daty, charakterem deliktů a délkou trestů, osobní dotazník vyplněný odsouzeným a řadu dalších poznatků. Čepelák současně upozorňuje na několik pozoruhodných údajů, jichž je třeba si povšimnout:

Z hlediska spáchání deliktu je podstatné, byl-li realizován samostatně, ve dvojici, ve skupině. Charakter skupiny je posuzován podle toho, zda byla speciálně vytvořená k páčání trestné činnosti nebo se sešla náhodně pro spáchání jednoho skutku anebo šlo o sociálně-patologickou partu, u níž byla trestná činnost jen jakýmsi „vedlejším produktem. K osobnosti odsouzeného poskytne informace jeho skupinová role. Mohl být iniciátorem, organizátorem, vykonavatelem, podílníkem, pomocníkem nebo jen nečinně přihlížejícím. Cenné výstupy poskytne i forma přípravy zločinu (bez předchozí přípravy, s předběžnou přípravou, s vysokým stupněm organizace), situační charakter (výjimečná, s níž se setkal poprvé, již se v podobných ocital dříve, jsou pro něj běžné) a jeho příčiny (provokující, umožňující, znesnadňující, překážející apod.). Podstatná je i míra klientovy interakce, pohybující se od podrobení se přes využití existující situace (liduprázdné místo pro přepadení) nebo jejího vyhledávání (vytipování poškozeného) až po vytvoření příznivé situace (opatření nástrojů pro spáchání deliktu) a překonání překážející situace, která většinou zabezpečí iniciátor delikventní skupiny. Rozhodující jsou samozřejmě motivy (finanční tíseň, osobnost pachatele) a vztah k poškozeným (členové rodiny, známí, neznámí, úřední činitelé apod.). Již

²⁰⁷ ČEPELÁK, Jiří. *Penitenciární psychologie*. 1982, s.

jsme naznačili, že poměrně zásadními informacemi jsou také údaje o klientovi do spáchání aktuálního deliktu – byl bezúhonný, narušoval běžné sociální normy, dopustil se drobných krádeží anebo má za sebou závažnou kriminalitu. Významný je i charakter předcházející trestné činnosti: násilná, loupeže, krádeže, trestné činy z nedbalosti, mravnostní kriminalita.

Druhým zásadním spisovým materiálem je osobní karta odsouzeného. Ta do jisté míry kopíruje základní údaje ze spisu, ale nadto do jejích částí zaznamenávají údaje monitorující pobyt klienta ve věznici i další odborní zaměstnanci. Všechny tyto údaje nám mohou pomoci určit typ pachatele a podle toho volit účinnou intervenci.

6.1.2 Diagnostický rozhovor, pozorování a dotazník

a) Diagnostický rozhovor

Jde o nejužívanější diagnostickou metodu s cílem doplnit poznatky získané studiem spisové dokumentace, zjistit penzum informací potřebných pro další práci s klientem, týkajících se zejména vývoje jeho osobnosti, postojů, zájmů, potřeb a dalších charakterových rysů. Je však třeba mít na paměti i další rozměr prvotního diagnostického interview – tedy motivaci k další spolupráci jak diagnostické, tak poradenské.

Čepelák²⁰⁸ se touto metodou zabývá velmi podrobně. Akcentuje význam prvotní fáze, jejímž cílem je získání odsouzeného ke spolupráci formou volného rozhovoru. Poté by však měl následovat rozhovor řízený s pevnou taktikou a strategií, přesto by klient neměl získat dojem, že jde jen o jinou formu vyšetřování, které byl podroben v rámci trestního řízení. Podle Čepeláka je nejvhodnější formou částečně standardizovaný (zejména při vyšetřování anamnézy) nebo volný rozhovor. V něm je dána oblast dotazování, ovšem samotné otázky nejsou fixovány do ustáleného schématu. Ne vždy je vhodné používání přímých otázek, je třeba kombinovat je s dotazy nepřímými i projektivními (*co se vám vybaví, když ...*).

Svoboda²⁰⁹ rozlišuje v rámci diagnostického interview tři základní fáze: v úvodní jde o navození optimální atmosféry a naladění na klientovu komunikační úroveň (varuje však před hranou bodrosti či užíváním

²⁰⁸ ČEPELÁK. *Penitenciární psychologie*

²⁰⁹ SVOBODA, Mojmir. *Psychologická diagnostika dospělých*. 1999., s.233

primitivismů – v penitenciární prostředí je třeba vystříhat se používání výrazových prostředků vězeňského slangu a argotu). V jádru rozhovoru získává jeho vedoucí diagnostické informace, přičemž postupuje od obecnějších problémů ke konkrétním údajům, vychází z jednotlivostí a respondenta vede k obecnějším výpovědím a diagnosticky relevantní otázky prokládá obecnějšími dotazy, na něž může klient reagovat bez rozpaků (tzv. maskovací technika).

Na diagnostický rozhovor je třeba se předem připravit studiem dostupné dokumentace včetně existujících závěrů dalších členů odborného týmu (vychovatel, psycholog, pedagog, ale i dozorcí a další) a promyslet oblasti dotazování i strategii kladení otázek či tématických okruhů rozhovoru. Optimálně by měla jeho délka oscilovat kolem 30 – 45 minut, výjimečně může být i delší. Významné je i prostředí, které by mělo evokovat vhodnou atmosféru.

Záznam diagnostického rozhovoru by měl být zachycen buď v oficiální dokumentaci nebo alespoň v osobním archivu tak, aby bylo možné se k němu v případě potřeby vrátit. Lze doporučit pořizování velmi stručných průběžných poznámek a z nich zpracovat co nejdříve podrobný záznam (pořizování podrobnějších poznámek v průběhu explorační fáze působí rušivě, naproti tomu záznam bez nich a po delší době bývá značně zkreslený – podle Svobody²¹⁰ zachytí jen 40 % obsahu a z toho je 25 % údajů nepravdivých nebo zkreslených). V této oblasti se mohou vězeňští duchovní od svých kolegů v mnohém poučit. Podle našeho průzkumu realizovaného v roce 2004 na poradě vězeňských kaplanů si obdobné záznamy nevedou téměř vůbec.

Při objektivizaci informací získaných diagnostickým rozhovorem je třeba brát ohled na vlastnosti vyšetřované osoby (věk, inteligence, schopnost sebezpouzení, ochotu sdělovat pravdu apod.), výsledek je však závislý i na zkušenosti a odbornosti examinátora a konečně také na kvalitě jeho záznamů. Čepelák²¹¹ upozorňuje v této souvislosti na dva faktory. Prvním je obecně známá sociální obratnost odsouzených, kteří většinou dobře vědí, co jim může u sociálního pracovníka či duchovního prospět a snaží se tomu přizpůsobit své výpovědi, často i ve spolupráci se

²¹⁰ Op.cit.

²¹¹ ČEPELÁK, *Penitenciární psychologie*, s. 97

spoluvězni²¹². Druhým faktorem ovlivňujícím objektivitu výstupů je odbornost přístupu tazatele a míra jeho profesionálních chyb, mezi něž Čepelák řadí předsudky a apriorní názory na jistý typ vězňů, očekávání odpovědí určitého druhu (zejména na základě dřívějších zkušeností, což může vést k jednostranně vedeným nestandardizovaným dotazům nebo nevěnování dostatečné pozornosti neočekávaným výpovědím). Významné jsou také osobní a sociální znaky tazatele vnímané respondentem (pohlaví – důvěrnější věci obvykle sděluje tazateli stejného pohlaví, věkové rozdíly apod.).

b) Pozorování

Pozorování je jednou z nejvýznamnějších diagnostických metod, zpravidla totiž nebývá klientem kontrolováno do takové míry jako rozhovor či dotazník, což je zejména v penitenciárním prostředí významná skutečnost, takže poskytuje pozorovateli přesnější diagnostický materiál.

Je v zásadě dvojího druhu volné (bezděčné, náhodné, bez systematických pravidel a přesně vymezeného konkrétního předmětu – např. chování odsouzeného ve skupině při náhodné návštěvě oddílu) a zaměřené (systematické, kontrolované). Z hlediska času jde o krátkodobé (např. během pohovoru v kanceláři sociálního pracovníka či duchovního) a dlouhodobé (při opakovaných kontaktech, při návštěvách bohoslužby či skupinové aktivity apod.).

Jako diagnostickou metodu pro penitenciární sociální pracovníky a duchovní je uvádíme v této kapitole, protože je v drtivé většině používají spolu s jinými metodami, nejčastěji v průběhu rozhovoru. Je vhodné zaměřit se zejména na:

- mimiku – projevy emocí v klientově obličeji, oční kontakt apod., agresivita tváře a gest,
- pantomimiku – pohyby a držení těla, koordinace pohybů (uvádí se, že o charakteru emocí informuje mimika, o jejich intenzitě pantomimika) – pohyby plynulé, ovládané, neohrabané, nemotorné,
- gestikulaci – pohyby rukou a paží doprovázející jednání i verbální projev – rozvážná, stabilní, utlumený, inertní, lhostejný,

²¹² V srpnu 2006 jeden odsouzený sdělil speciálnímu pedagogovi: „*Když jsem šel k psychologovi, řekli mi, že mi pomůže když se trochu rozpláču a budu litovat toho co jsem udělal, prej to má rád. A taky mi ukázali jak mu mám nakreslit ten strom*“ (myšlen přístup k BAUM-testu).

- řeč – množství rychlost, formální úroveň (spisovná řeč, slang – může informovat o míře aklimatizace ve vězení), bohatost vyjadřovacích prostředků, zvuková stránka apod.,
- projevy emocí – zblednutí, pocení apod., intenzita emocí a jejich ovládnutí, dominující nálada – veselý, optimistický / depresivní, melancholický, vyspělý, vážný / nevyspělý, infantilní, vzrušivý a dráždivý / klidný a vyrovnaný / chladný, flegmatický,
- sociální chování – převládající charakter interpersonálních vztahů (podceňování druhých, vyvyšování se, pocity vlastní insuficience, prosociální chování, tendence k soupeření apod.),
- vztah k objektům – pečlivost, opatrnost, nepořádnost apod.,
- vztah k sobě – úroveň sebevědomí, aspirační úroveň, sebehodnocení apod.,
- aktivita – podrážděný / klidný, ochotný spolupracovat s tazatelem, naučené odpovědi apod.,
- neurotické projevy – tiky, okusování nehtů, pohrávání si s věcmi apod.

Vedle toho by se měl penitenciární duchovní věnovat klientovu zevnějšku, který mu rovněž může poskytnout cenný diagnostický materiál:

- osobní vzezření a vzhled – olečení (čisté, upravené / neupravené, odpovídající normám VTOS), doplňky a používání propriet signalizujících různý sociální status (nápadné zlaté ozdoby, oděvní doplňky apod.)
- nápadné znaky – různé typy tetováže prozrazující zkušenému pozorovateli trestnou činnost, věznic v nichž odpykával trest apod. Zvláštní význam jsme v této oblasti podtrhli u ruskojazyčných delikventů.

6.1.3 Anamnéza

Anamnéza je další fází diagnózy a přípravy spolupráce s klientem, reflektující výsledky jiných metod, v penitenciárních podmínkách tedy především studia dostupné spisové dokumentace, pozorování a diagnostického rozhovoru. Umožňuje zejména charakterizovat profil odsouzeného, predikovat vzorce jeho chování v rámci vězeňské subkultury a účinně stanovovat další plán pastorační práce.

Nejčastější anamnestickou technikou je ve vězeňském prostředí jednoznačně biografická autoanamnéza, vycházející ze sociálního vyšetření komparujícího výsledky shora uvedených metod, zejména diagnostického interview, dotazníku, pozorování a studia spisové dokumentace. Solidním vodítkem může být i autobiografie, kterou odsouzený zpracovává při přijetí do výkonu trestu, a která bývá uložena v jeho osobním spisu.

Málo frekventovaná (respektive zaznamenávaná) je heteroanamnéza, ačkoli jejím prostřednictvím lze ověřit validitu dostupných informací, která v tomto vždy nese určitý otazník. Lze doporučit zejména tři až čtyři oblasti možných zdrojů informací:

- rodinní příslušníci, přátelé a známí – mohou zejména v případě prvovězněných mladých delikventů s validním sociálním zázemím poskytnout význačné údaje pro stanovení plánu další sociální práce,
- informace odborníků z mimovězeňského prostředí – sociální pracovníci a kurátoři, ale i duchovní, kteří s klientem spolupracovali na svobodě²¹³,
- informace od vězeňských zaměstnanců, přicházejících s odsouzeným do styku – dozorci, vychovatelé apod.,
- výjimečně i informace získané nepřímým způsobem od spoludsouzených, dokreslujících sociální fungování vyšetřovaného klienta ve vazbě či na přijímacím oddělení – zde je nutné upozornit na naprostou nevhodnost snažit se tyto poznatky získat přímým dotazováním, které ohrozí důvěryhodnost dotazujícího a bude velmi determinovat případný další terapeutický proces nejen u konkrétního vězně, ale u celé skupiny.

Čepelák²¹⁴ zdůrazňuje ve vězeňství nutnost zabývat se i parciální anamnézou, sledující oblasti do běžné biografické anamnézy nespádající. Ve sbírání údajů je vhodné zaměřit se na jeho nukleární rodinu a výchovné

²¹³ V praxi jsme se v roce 2002 setkali s již zmiňovaným třicetiletým mužem obviněným ze znásilnění vlastní manželky, který byl členem svobodného křesťanského sboru letničního typu, který nebyl schopen akceptovat nezákonnost svého počínání a vysvětloval je tak, že „podle Bible je muž doma pánem a manželka jej musí v každém případě poslouchat“, což jsme zjistili studiem protokolu z jednání o uvalení vazby. Tento názor vyplýval z přeakcentovaného nebiblického důrazu na učení o rodině. Bylo třeba v následné péči tento postoj reflektovat a požádat o spolupráci externího duchovního, jehož byl vzhledem k věku i osobnostním předpokladům schopen akceptovat a pokusit se pracovat na změně jeho postojů. V tomto případě jsme v rámci heteroanamnézy využili poznatků z rozhovoru s jeho manželkou, rodinnými přáteli a duchovním onoho letničního sboru.

²¹⁴ ČEPELÁK. *Penitenciární psychologie*, s. 94

prostředí, emocionální a intelektuální vývoj, vzdělání a pracovní historii – průběh zaměstnávání, fluktuaci nebo reálnost plánů v této oblasti, vývoj sociálních vztahů (přátelé, sociální skupiny – party a klientova role v nich), vývoj a aktuální status socializačního procesu (predelikvantání jednání v dětství a dospívání, kriminální historii, způsob a charakter předchozí i aktuální trestné činnosti – majetkový, násilný, nedbalostní, samotářský či skupinový apod.), životní styl (zneužívání návykových látek, případné latentní či otevřené bezdomovectví, identifikace s delikventní populací atd.).

c) Dotazník

Rozhovor může být doplněn i vhodně zvoleným dotazníkem, který nejen pomůže získat potřebné anamnestické údaje, ale zprostředkovává také informace o intelektuální úrovni odsouzeného. V podmínkách českého vězeňství vyplňuje odsouzený standardizovaný dotazník se základními údaji již krátce po přijetí do výkonu trestu a je uložen v jeho osobním spisu. Příloha 3 prezentuje standardizovaný dotazník, vyplněný při nástupu do věznice mentálně insuficientním klientem.

Domníváme se ovšem, že pro práci penitenciárního duchovního je diagnóza pomocí dotazníku nadbytečná.

6.1.4 Možnosti interpretace a aplikace výsledků diagnostického procesu

Nastínili jsme některé diagnostické metody i výsledky, jichž se můžeme dobat. Ukažme si nyní jak je využít v plánování i přímé práci s klientem. Způsob spáchání trestného činu může i duchovnímu mnohé napovědět o pachatelově osobnosti a tím i významně napomoci k projektování další práce. Validní informace lze získat studiem spisové dokumentace, zejména odůvodnění rozsudku. Pro ilustraci vyjdeme z rozdělení pachatelů u homicidií, jak je publikoval Heretik²¹⁵:

a) Organizovaný pachatel

Svůj čin připravuje a plánuje, pozoruje oběť, zanechává po sobě relativně málo stop a pořádek, většinou má poměrně vyšší nebo průměrný IQ, je sociálně a sexuálně kompetentní – často žije s partnerem, jeho anamnéza neobsahuje sociálně-patologické jevy. Zaznamenáváme u něj spíše benevolentní výchovu, z místa činu si odnáší suvenýry, často sleduje

²¹⁵ HERETIK. *Forenzná psychologie*. 2004

reakce médií. Neomezíme se však jen na vrahy, typickými zástupci této skupiny jsou v současnosti mj. organizátoři obchodů se ženami nebo drogami.

Z hlediska života ve věznici bude mít pravděpodobně sklony přiklánět se ke kriminální subkultuře a přijímat nepsaná pravidla jejího života, včetně nedovoleného jednání. Zpravidla nebude mít problémy s adaptací na prostředí věznice, často půjde o možné pachatele násilí. Pro duchovní existuje reálné riziko předem připraveného účelového vzorce komunikace s cílem minimálně zpříjemnit si život ve vězení, ne-li připravovat si podmínky k útěku. Prevencí je důkladná znalost klienta, která umožní oddělit fabulace od skutečných sociálních problémů, což bez dobré diagnostiky prostě není možné.

- *Za příklad můžeme vzít Balkánce (40), odsouzeného za organizaci prostituce v severozápadních Čechách, což nikdy nepopíral. Ve věznici se choval konformně, dodržoval vnitřní řád a neprojevovaly se ani žádné interpersonální konflikty. Začal komunikovat se sociální pracovníci a žádal o pomoc ve vztazích se svou matkou (také ve výkonu trestu) a družkou, pravidelně docházel i na bohoslužby a postupně i kaplana zasvětil do svých osobních problémů a požádal jej o pomoc se zajištěním bydlení jeho mladé manželky, což kaplan řešil ubytováním na prázdné faře. Po čase byl v rámci nejpřísnějšího typu věznice ubytován na otevřeném oddělení, byla mu povolena vlastní televize na cele i svatba ve věznici. Za několik měsíců mu však bylo prokázáno, že nepovoleně držným mobilním telefonem spolupracoval s organizátory prostituce, oddíl ovládal skrze „koně“ a jeho manželka na poloprázdné faře nafotografovala sérii erotických snímků a pravděpodobně tam podle jeho pokynů provozovala i prostituci.*

b) Dezorganizovaný pachatel

Jeho skutek nevykazuje známky plánování, jednání je často náhodné, nesystematické a impulzivní. Nepokouší se svůj čin ani nijak důkladně zamaskovat. Jde zhusta o lidi sociálně izolované, s nižším IQ a společenským statutem. Profesně jde často o nekvalifikované dělníky či fluktuanty nebo dlouhodobě nezaměstnané. V jejich anamnéze se často objevuje disharmonická rodina. V praxi sem neřadíme jen pachatele „náhodných“ trestných činů, ale např. i předem neplánované pokračující krádeže.

U celé řady zástupců této skupiny se projevuje úzkostné prožívání, spojené s adaptačními problémy ve výkonu vazby a trestu, lze u nich predikovat i automutilační či suicidiální pokusy. Práce s ním bude často vyžadovat prvky krizové intervence s následnou péčí. V dobrém pracovním týmu je takový klient (zejména prvovězněný) příležitostí k účinné spolupráci psychologa, sociálního pracovníka a duchovního: Psycholog poskytne primární intervenci a o následnou péči se rozdělí sociální pracovník a duchovní.

Lze však i sledovat další typy pachatelů, u nichž se bude přístup s ohledem na jejich osobnost měnit.

c) Socializovaný typ

Trestná činnost má, mimo nedbalostní delikty, charakter jednorázové epizody vybočující z pachatelova běžného životního rámce. Jeho osobnost, chování a prožívání odpovídá obecné normě, stejně jako reakce na spáchaný skutek, plynoucí nejčastěji ze silných situačních tlaků nebo nízkého právního rozpoznání možné trestnosti jednání.

Jednání s takovýmto odsouzeným není nijak problematické – snadno se s ním navazuje kontakt, sociální prognóza je u něj zpravidla velmi pozitivní. Jako východiska sociální práce je možné uvést podporu pozitivních vazeb mimo věznic (rodina, přátelé, spolupracovníci) a stimulaci kladných osobnostních vlastností. Spolupráci s duchovním vnímá spíše jako objekt intelektuálního zájmu.

d) Neurotický typ

Jde o emocionálně nestálého delikventa, často s neurotickými poruchy, nevyřešené emocionální konflikty jsou často příčinou jeho trestné činnosti, zpravidla dezorganizovaného charakteru. Podle Čírtkové²¹⁶ jsou jeho skutky motivovány spíše jako protest proti jeho vlastní rodině než proti společnosti. Vyplývat mohou z pocitů viny (vnitřně strádá výčitkami svědomí a dopustí se nekalého jednání – uleví se mu, je-li dopaden) nebo z nedostatečně saturované potřeby uznání (může provést i závažný trestný čin, aby dosáhl dlouho odepírané pozornosti).

Ve vězení bude takový člověk značně maladaptivní, bude patřit spíše k outsiderům až možným obětem zneužívání či přímého násilí, monitorování jeho života v rámci kolektivu odsouzených je tedy třeba

²¹⁶ ČÍRTKOVÁ. *Forezní psychologie*. 2004, s. 65

věnovat zvýšenou pozornost a citlivě reagovat na každou změnu jeho chování.

Z hlediska poimeniky se jeví jako vhodný edukační přístup přijetí s naznačením, že chápeme jeho chybu, i když ji neakceptujeme. Za příhodné považujeme zařazení do terapeutických a poradenských skupin. Duchovní má příležitost spolupracovat s ním v rámci křesťanských kroužků, podtrhujících význam křesťanství jako přijímajícího náboženství a saturujícího jeho emocionální potřeby. Je však třeba počítat i s jeho morálním omezením, které mu nezabránilo v překročení zákonných a společenských norem.

Čepelák²¹⁷ sem řadí i pachatele s antisociálními povahovými rysy vznikajícími v dětství zejména v důsledku benevolentní nebo naopak příliš represivní výchovy.

e) Mentálně inusficientní pachatel

Mentální úroveň tohoto pachatele je pod populačním průměrem a lze jej do značné míry označit jako „primitivní osobnost“, což se projevuje i na charakteru jeho trestné činnosti, zpravidla nepromyšlené, jednoduché a přímočaré. Podle Čírtkové²¹⁸ se „často dopouští násilné trestné činnosti, bývá pachatelem sexuálních útoků proti inadekvátním objektům (děti, zvířata) a při skupinové trestné činnosti bývá spíše vykonavatelem nápadů a iniciativy druhých“.

Pokud jde o procentuální zastoupení této kategorie ve vězeňské populaci, je poměrně obtížné stanovit přesná čísla, protože snížený intelekt lze zaznamenat rovněž u pachatelů z jiných typologických skupin. Gromová²¹⁹) zmiňuje výsledky výzkumu, podle nichž bylo zaznamenáno ve zkoumané skupině odsouzených 4,5 % případů s intelektem v pásmu debility a 39,5 % v pásmu subnormy.

To je významné i pro monitorování jeho způsobu adaptace na podmínky vězení. Mentálně silnější a dominantní odsouzení jej budou velmi pravděpodobně zneužívat buď k různým úsluhám nebo k vykonávání jejich vůle směřující k ovládnutí jiných vězňů. Podle fyzických dispozic může být buď objektem nebo subjektem násilného jednání.

²¹⁷ ČEPELÁK. *Penitenciární psychologie*, s. 99

²¹⁸ ČÍRTKOVÁ. *Forezní psychologie*. 2004, s. 68

²¹⁹ GROMOVÁ, Katarína. *Problematika odsouzených mentálně retardovaných*. 1983

- *Jaroslav, 20 let – nemanželské dítě, zprvu vyrůstal jako nejmladší ze 4 sourozenců s matkou, která si v jeho 10 letech našla nového partnera. Nemá ukončeno základní vzdělání a ve zvláštní škole měl problémy se záškoláctvím. Matka na jeho výchovu nestačila, proto byl od 13 do 15 let umístěn ve výchovném ústavu pro mládež, od cca 15 let začal abúzus drog, později závislý na injekčně aplikovaném pervitinu. Při diagnostickém pohovoru byla zaznamenána inteligence výrazně pod populačním průměrem, projevující se mj. malou slovní zásobou, nepřiléhavým projevem téměř v holých větách a mezerami v časové orientaci. Poprvé ve výkonu trestu za loupež – spolu s kamarádem zastavil a oslovil staršího muže, udeřil jej a ukradl peněženku. Ve výkonu trestu požádal o přemístění na celu k odsouzeným platícím za neformální autority oddílu: Při jednom z terapeutických rozhovorů přiznal, že jim pere osobní prádlo, ovšem s tím, že mu tento status vyhovuje, protože je ochráněn před jinými vězni: »voni se mě zastanou a nikdo si na mě pak nic nedovolí a navíc dostanu nějaký cigáro a kafe«.*

Intelekt mentálně isuficientního pachatele bude determinovat i přístupy a metody duchovenské práce. Vězeňský farář nebude mít příliš úspěchů s vyučovacími projekty orientovanými na dospělé, ve vhodně zvolené skupině podobných odsouzených však může dobře aplikovat vhodně upravené katechetické programy.

f) Psychotický pachatel

Do této skupiny lze zařadit pachatele trpící některou z forem psychóz. Podle Čírtkové²²⁰ je jejich trestná činnost charakterizována svojí bizarností a nepochopitelností. Jejich podíl na vězeňské populaci není příliš velký (také díky časté nepřičetnosti, pro niž jsou zbaveni trestní odpovědnosti), a protože jde o pachatele vyžadující odbornou psychiatrickou péči, nebudeme se touto skupinou v naší práci zabývat. Konstatujme pouze, že takoví pachatelé ve věznicích čas od čas bývají a je nutné předat je do péče odborníků. Navíc např. u schizofreniků mohou nevhodně zvolené duchovenské aktivity způsobit rozvinutí jejich nemoci, proto je třeba jednat s nimi maximálně uvážlivě!

²²⁰ ČÍRTKOVÁ. *Forezní psychologie*, s. 66

g) *Chronický pachatel - recidivista*

Jde o pachatele většinou periodicky se opakující majetkové (méně často i násilné) trestné činnosti, za niž inkasují většinou relativně krátké tresty v řádu měsíců či jejich desítek až několika let, takže stačil za svůj život nasbírat i více než 15 – 20 nepodmíněných trestů odnětí svobody. Kriminální vzorce jeho chování jsou již tak pevně fixovány, že jakákoli snaha o nápravu a změnu životního stylu je takřka zbytečná. Mimo věznici u nich prakticky absentují relevantní sociální vazby, žijí bezdomoveckým způsobem života a střídají nejrůznější charitativní ubytovny nebo žijí na ulici.

Ve výkonu trestu s nimi zpravidla nebývají závažnější problémy, žijí stranou vězeňské komunity, která je většinou akceptuje. Věznice se stává jejich druhým domovem, znají přesně svá práva a povinnosti, jimž dokážou beze zbytku dostát, motivem však není respekt k normám, ale snaha relativně pohodlně přežít výkon trestu. Ve věznici jsou nezřídka schopni i kvalitní práce, jíž by se bez problémů dokázali uživit.

- *Stanislav, 52 let – posedmé ve výkonu trestu, vždy za majetkovou trestnou činnost (vykrádání rekreačních chat), ačkoli kolem sebe záměrně šířil gloriolu odsouzeného za padělání obrazů. V době aktuálního výkonu trestu proti němu byla vedena další dvě trestní řízení, vždy za sérii krádeží. Ve věznici maloval obrazy a podílel se na chodu keramické dílny tak, že byl dokonce schopen učit jiné vězně práci na hrnčířském kruhu. Přesto nepřerušil kontakty se svými spolupachateli a brzy po propuštění na svobodu byl znovu vzat do vazby za obdobnou trestnou činnost.*

Velmi často lze budoucí recidivu trestné činnosti predikovat již u nezletilých a mladistvých delikventů, kteří jsou již od předškolního a mladšího školního věku nápadní pro své neovladatelné chování, na něž nezabírají běžné odměny a tresty. Již mezi 6. – 12. rokem jsou poprvé konfrontováni s úřady péče o dítě, v období prepuberty začínají páchat delikty, pro něž by byli za normálních okolností trestně stíháni, roste jejich agresivita, kolem 18. roku již bývají polymorfně kriminální a dopouštějí se majetkové i násilné trestné činnosti.

- *Arpád, 17 let – se narodil jako nemanželské dítě, o jehož výchovu matka nejevila zájem, proto vyrůstal u babičky. První záznam ve spisu sociální kurátorky pro mládež měl v 8 letech, kdy se dopustil krádeže sladkostí v obchodě. Jeho další skutky měly progresivní charakter, ve 13 letech*

zbil spolužáka a odnesl si jeho mobilní telefon. Ve svých necelých 17 letech s kamarádem vykrádali byt a byli přistiženi jeho majitelem – důchodcem, kterého zbili a velmi vážně zranili. Nakonec odcizili jeho automobil a projížděli se s ním po okolí. Jako mladiství byli odsouzeni ke 4 letům odnětí svobody za pokus o vraždu.

6.2 PŘÍMÉ METODY DUCHOVENSKÉ PÉČE

6.2.1 Bohoslužby, kroužky biblického studia a svátosti

Jde o jedinečné formy práce s klientem, které žádná jiná penitenciární disciplína neaplikuje a ani aplikovat nemůže. Jakkoli některé z nich akceptují trichotomické pojetí člověka i s jeho pneumatickým rozměrem, záměrně se spiritualitou zabývají pouze duchovní.

Ti také bohoslužby kladou na jedno z nejvýznamnějších míst své služby a věnují mu také velké množství svého pracovního času. Má-li po vnitřní konverzi pokračovat transformace člověka a jeho dorůstání do Kristovy podoby, musí mít prostor pro čerpání duchovních impulzů. Salajka akcentuje vertikální rovinu bohoslužby, která podle není jen intelektuálním dialogem, ale místem, kde „*Bůh jedná a lid reaguje*“²²¹, což se projevuje i bohoslužebnou liturgií. Význam v ní mají společné zpěvy, modlitby i vyznání víry, ale také symboly vyjádřené například polohami těla. Vzhledem k častým poruchám percepce klientely by bohoslužby obecně měly být sice krátké (doporučujeme do cca 45 minut) se stručnou a jasnou homilií, neměly by však být ochuzeny právě o symbolické prvky a společnou aktivitu ve zpěvu i modlitbě.

Z hlediska biblických vzdělávacích kroužků bychom se i ve vězení (a možná právě tam) měli přidržet katechetického modelu, jak jej sumarizoval Liguš²²², tedy Písmo svaté s důrazem na Boží milosrdné jednání s člověkem a Kristovu oběť, katechismus založený na Písmu a prezentující základní církevní důrazy a deontologické principy, duchovní písně a církevní dějiny. Nejde tedy jen o výklad určitých oddílů Bible, nýbrž o křesťanství a jeho učení v širokém komplexu.

Vzhledem k metodám vyučování lze rovněž doporučit ty nejsrozumitelnější a pokud možno i co nejnázornější. Z výčtu, který nabízí

²²¹ SALAJKA, Milan. *Křesťanská bohoslužba*. 1985, s. 59

²²² LIGUŠ, Ján. *Úvod do katechetiky a metodologie náboženské výchovy*. 2003, s. 96nn

Liguš a kol.²²³, jsou velmi dobře aplikovatelné metoda narativní (vyprávěcí a přednášecí), erotematická (dialogická) a demonstrační. Jejich nespornou výhodou je mimo jiné možnost vedení bohoslužby či vyučování v interakci s posluchači.

Vysluhování svátostí pak má ve vězení svůj specifický rozměr. Podle Salajky se podstata svátosti pro církev „*ztotožňuje se skutečností, že Kristus sám v ní jedná, a že každá z nich působí ex opere operato*“²²⁴. Výzkum mezi vězeňskými duchovními prokázal, že oni sami ze svátosti přikládají zásadnější význam eucharistii (ve škále 0 – 5 skórovala průměrně 3,0 u externích duchovních a 2,9 u profesionálních kaplanů), zatímco křest byl ve vězení hodnocen jako poněkud marginálnější (2,2 / 2,1). Příčinu lze spatřovat v menší ochotě křtít provinilce ještě ve věznicí, osobně se také kloníme k přístupu udělovat tuto svátost až na svobodě, v domovské církevní obci. V každém případě ovšem doporučujeme pro vysluhování svátostí konat zvláštní bohoslužby jen pro vybraný okruh klientů, kteří jsou sto pojmout jejich význam.

6.2.2 Krizová intervence

a) Pojem krize

Krize je jedním ze základní psychosociálních problémů, s nimiž se duchovenští i sociální pracovníci ve své praxi setkávají. Matoušek a kol.²²⁵ tento jev obecně definují jako „*důsledek střetu s překážkou, kterou nejsme schopni vlastními silami, vlastními vyrovnávacími strategiemi, eventuálně za pomoci blízkých lidí zvládnout v přijatelném čase a navyklým způsobem*“. Za vnější spouštěcí mechanismy označuje Matoušek tři situační konstelace: ztrátu objektu (uvězněním člověk přichází o většinu základních sociálních jistot), volbu a změnu, za spouštěče vnitřní pak nutnost adaptace subjektu na vlastní vývoj i změny z něho pramenící a hybris – zde: kroky a strategie, které problém sice neřeší, ale v nejtěžších chvílích umožní překlenutí situace. Ty nemohou dlouhodobě obstát a stávají se problémem krizí v budoucnosti.

²²³ LIGUŠ, Ján a kol. *Náboženská výchova a výuka*. 2005. s. 106 – 117

²²⁴ SALAJKA. *Křesťanská bohoslužba*. s. 68

²²⁵ MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Metody sociální práce*. 2003, s. 120

Podle Vágnerové²²⁶ je stav krize doprovázen negativními citovými prožitky, narušením pocitu jistoty a bezpečí, silnou tenzí a úzkostí. Mění se běžné uvažování a hodnocení situace, člověk má pocit bezradnosti a neschopnosti nové okolnosti úspěšně zvládnout.

b) Krize z uvěznění

Podle klasifikace životních událostí, které se mohou stát eventuálním spouštěčem krize, zpracované v 60. letech 20. století americkými psychology Holmesem a Rahem²²⁷, je uvěznění na 4. místě za úmrtím partnera, rozvodem a rozvratem manželství. Až poté se ve škále objevují tak významné životní události jako úmrtí blízkého člena rodiny, úraz nebo onemocnění a ztráta zaměstnání. Podle způsobu manifestace a průběhu představuje detence nejčastěji akutní zjevnou krizi. Je situační (nečekaná, v níž převládají vnější spouštěče), pramenící z náhlého traumatizujícího stresu, na nějž klient nemá vytvořeny žádné vzorce chování, ocitá se ve stavu šoku a potřebuje podporu.

Sochůrek²²⁸ předkládá pět stádií prožívání krize z uvěznění. Od počátečního propuknutí, v němž je vězeň zmaten z konfrontace s neznámým prostředím (kde se jej ujímají především spoluvězni a předávají mu první informace), což se projevuje buď protesty – hysterií nebo naopak apatií, přechází k popírání krize. V této fázi se ocitá částečně mimo realitu. Propadá malomyslnosti a depresím, nebo se naopak stylizuje do role „siláka“. Fungují zde principy bagatelizace, racionalizace či naopak rezignace. Zvláště mladí vězni se snaží zvýšit svůj význam před ostatními nepravdivým zveličováním trestné činnosti. Dalším možným projevem je v této fázi i drzost nebo agrese vůči personálu. Můžeme se setkat i hledáním dočasných náhradních řešení, jakými je abúzus návykových látek či léků, které se vězni snaží nejrůznějšími způsoby opatřovat²²⁹.

Výjimečné nejsou ani projevy agrese orientované navenek (proti spoluvězňům, zaměstnancům věznice či věcem) i dovnitř – automutilační a suicidiální pokusy²³⁰.

²²⁶ VÁGNEROVÁ. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. s. 217

²²⁷ In VODÁČKOVÁ. *Krizová intervence*, s. 28

²²⁸ SOCHŮREK, Jan. *Nástin vybraných problémů forenzní psychologie – II.*, s. 47

²²⁹ Příloha 4 obsahuje dopis obviněné narkomanky, která se snaží získat drogu.

²³⁰ Tyto projevy reakce na krizi je třeba odlišit od manipulativního sebepoškozování motivovaného snahou dosáhnout sledovaného cíle.

Dalším stadiem je zjetí krizí. U vězněného postupně nahrazují prvotní vtíravé až obsedantní negativní myšlenky psychické adaptační mechanismy, vedoucí k postupnému vyrovnání se s krizí, tedy pokusům přijmout novou situaci a najít prostor k naplňování základních potřeb. Sochůrek v této souvislosti upozorňuje na počátek prizonizace či vznik nepravého konformizmu a konstatuje, že „*nápadně rychlá, tzv. pozitivní a bezproblémová adaptace na vězeňské prostředí nebývá vždy nejlepším signálem pro budoucnost vězněného jedince*“.

Poslední fází je odeznění krize. Podle Sochůrka usuzujeme na „*vyrovnání se krizí tehdy, když vězeň dokáže myslet na situaci svého uvěznění, ve které žije tak, aby ho to neničilo (nedeprimovalo) a zároveň, aby se mu nevtírala do vědomí proti jeho vůli (dokáže myslet i na něco jiného)*“.

c) Vlastní intervence

Pomoc by měla být především okamžitá a snadno dosažitelná. První intervenční zásah by tak měli být schopni realizovat vyškolení běžní zaměstnanci věznic (dozorci), přítomní ve věznici nepřetržitě, kteří jsou schopni „první pomoci“ a zajištění kontinuálního pokračování v kooperaci s odborným zaměstnancem v době jeho přítomnosti na pracovišti.

Krizová intervence nemá za cíl vyřešit všechny klientovy problémy, jak zdůrazňuje Matoušek²³¹. Má definovat základní problémy a podpořit klientovu schopnost cítit, uvažovat a hledat řešení tak, aby se co nejdříve dostala na funkční úroveň. V podmínkách věznice by tedy mělo být základním záměrem zacílení pozornosti klienta na problémy související s jeho potřebou bezpečí – pomocí získání reálného náhledu na vzniklou situaci či odstraněním některých působících stresorů např. přemístěním na jinou celu či umožněním telefonického kontaktu s blízkými, dovoluje-li to zákonná úprava. To může rovněž sloužit jako prevence zhoršení stavu.

Pomoc by měla být aktivní a, vyžaduje-li to situace, pak také direktivní, akcentující klientovu energii a schopnost jednat, neřešící problémy zástupně za něho. V podmínkách vězení bývá většinou velmi zřetelně rozpoznatelná příčina, což usnadňuje následný odhad a posouzení situace. Při formulaci hypotézy je důležité rozpoznat, která z omezení způsobených uvězněním vnímá klient nejsilněji (omezení v pohybu, odloučení od rodiny, působení dalších vězňů, strach z napadení atd.).

²³¹ MATOUŠEK. *Metody sociální práce*, s. 129

V tom nám může napomoci odpověď na dotaz, jak by situace v mezích nutných omezení vypadala, kdyby došlo k dobrému řešení (rozhovor s manželkou, přemístění na jinou celu, kontakt s obhájcem apod.). Také na tomto místě však považujeme za nutné varovat před dvěma aspekty: prvním je trvalá možnost manipulativního jednání simulováním krizového stavu a druhým stejně trvalá tendence dosáhnout nezákonných cílů (např. v podmínkách výkonu vazby kontakt se společníkem ve stejné kauze).

Intervenující odborník by měl být dostatečně empatický a schopný dát klientovi najevo, že jeho prožívání chápe. Matoušek²³² vidí za dobrou nabídku možnosti, že „*krize má svůj smysl a může přinést obrat k pozitivní změně*“.

Cílem krizové intervence není, jak jsme již naznačili, vyřešení všech psychosociálních problémů, což ostatně není v penitenciárních podmínkách možné – není nám dáno vězně propustit. Měla by směřovat k pomoci klientovi zorientovat se v realitě, přijmout svůj aktuální status, autonomně uvažovat o blízké budoucnosti nebo pomoci v kontaktu s odborníkem (psychologem či lékařem). Vhodný je další vzájemný kontakt s projevením zájmu po překonání krize.

Věznice je z hlediska krizové intervence svébytným pracovištěm, v němž se jí zabývají především psychologové, přivolání k nejakutnějším stavům s projevy autoagrese. V dalších fázích se na nich mohou podílet i zejména duchovní, nevnímání klientelou primárně jako vězeňští zaměstnanci, což jim poskytuje o něco větší prvotní důvěru a tím i lepší výchozí pozici v intervenčním procesu. Naznačili jsme (Graf 22), že této důvěře se stejně těší i sociální pracovníci. Druhou stranou téže mince však zůstává větší zranitelnost ze strany simulantů krize, která se brzy může stát obecně známou a tím paradoxně důvěru snižující.

Problematickou otázkou zůstává vyhledávání klientů v krizovém stavu, nevykazujících symptomy zřetelné na první pohled. Ti se často obávají obrátit o pomoc k odborným zaměstnancům věznice z obavy před dehonestací v očích ostatních vězněných, spojené často s intraskupinovými sankcemi, což jejich individuální prožívání krize jen prohlubuje. Zde je třeba vycházet z dobré znalosti svěřených klientů, z týmové spolupráce a citlivě reagovat na změny v jejich chování.

²³² MATOUŠEK. *Metody sociální práce*, s. 130

6.2.3 Poradenství

a) Pojem a obsah

Socioklub dělí poradenství na základní (informace o nárocích, službách a možnostech pomoci) a odborné (poskytující přímou intervenci formou konkrétní pomoci a praktického řešení obtížné sociální situace, zahrnující mj. i terapeutické postupy). První forma je v penitenciárním prostředí doménou sociálních pracovníků a podle našeho názoru tvoří větší část jejich poradenských aktivit, duchovní se zabývají převážně druhou formou poradenského procesu, více či méně zaměřenou spirituálně a více či méně reflektující klientův duchovní stav nebo intrapersonální konflikty víry.

Východiska spirituálního poradenství jsme naznačili v kapitole 1.3.2, nyní je srovnáme s poradenstvím, jak je vnímá sociální práce. Základní tezí poradenství je podle Hartla²³³ „pomoci druhým, aby si dokázali pomoci sami“. Na to je třeba pamatovat zvláště v přílišné tendenci k paternalistickému pojetí sociální i pastorační práce na jedné straně řešícímu všechny obtíže za klienta a na straně druhé direktivním vedením bez akceptování klientovy aktuální situace a jeho schopností, k čemuž mívají sklony především duchovenští pracovníci.

Odborná literatura se shoduje na několika typech pomoci druhým, vycházejících z jejich formulovaných potřeb.

- Podání jednoduchých a věcných informací – pomoc s vyplněním formulářů, kontakt na odborníka poskytujícího potřebné služby, orientace ve vězeňském řádu apod.
- Poskytování rad – nabídka odborného názoru, jak by si měl klient počínat v konkrétní situaci reflektujícího vzhled do klientova stavu, ale také biblické pozadí a odpověď evangelia.
- Pomoc prostřednictvím učení – získávání určitých dovedností pomáhajících ke zlepšení situace. V penitenciárních podmínkách to může být účast na prakticky zaměřených kroužcích biblického studia.
- Pomoc prostřednictvím psychologického náhledu – pomáhá klientovi uchopit problém, objasnit místa a příčiny vzniku třecích ploch a

²³³ HARTL, Pavel. *Poradenství*. 2003, s. 84

nasměrování ke správnému rozhodnutí. I zde se může odborně vybavený pastorální poradce dobře uplatnit.

- Pomoc prostřednictvím přímé akce – pomáhající za klienta něco vykoná nebo mu obstará něco co právě nutně potřebuje. Ve vězení to může být přímá intervence např. formou přemístění z nevhodného stresujícího kolektivu, umístěním na krizové oddělení, kontaktem s rodiči apod.
- Pomoc změnou systému – spočívá v ovlivnění nebo záměně systémů formou organizačních úprav, změny v předpisech apod. Vzhledem k tomu, že výkon vazby i trestu odnětí svobody je přísně vymezen zákonnými předpisy, je tato forma spíše výjimečná a musí vycházet z respektování všech daných norem.

Průběh poradenského procesu dělí Hartl²³⁴ do pěti oblastí: navázání vztahu, shromažďování informací (popis problému a jeho hodnocení), stanovení cílů, vlastní průběh řešení (uskutečnění intervence a smíření se s okolnostmi, které nejde ovlivnit), zpětná vazba – hodnocení procesu a jeho závěr. V poradenství je zásadní otázkou navázání vzájemného důvěryhodného vztahu, k němuž mají osobité dispozice zejména duchovenští pracovníci, jimž však často chybí odborné zázemí. Tím na druhé straně zpravidla disponují sociální pracovníci.

Intervenčními metodami může být např. modelování, hraní rolí a nácvik žádoucího chování např. ve vězeňství často užívanou formou tréninku sociální komunikace.

Jinou formou poradenství je rogersovský nedirektivní přístup zdůrazňující klientovy schopnosti řídit sebe samého. Podle této formy může přílišný důraz na diagnózu nebo problém omezit klientovu motivaci ke změně, do čehož lze zapojit i klientovu rodinu a jeho blízké.

Závěrem poradenského procesu je klientovo rozhodnutí pro účinné řešení a poradcovo podněcování v cestě ke zvolenému cíli. Kontakt s klientem není vhodné ukončit náhle bez postupného přechodu k jeho samostatnému a správnějšímu rozhodování, není však žádoucí jej ani nepřiměřeně prodlužovat. Kladný výsledek se přitom zpravidla projevuje jen zvolna. Poradce musí mít na paměti i možnost předčasného ukončení celého procesu buď propuštěním nebo přemístěním do jiné věznice. Pak je

²³⁴ Op. cit., s. 88 – 91

nutné klienta nasměrovat na jiného odborníka v jeho blízkosti (kolega v jiné věznici či profesionál v civilním sektoru).

b) Nebezpečí spojená s poradenstvím

- Manipulace – řada autorů na tento problém, typický pro nedirektivní přístupy, upozorňuje i v běžné praxi, ve věznici bude ještě závažnější, jak jsme již několikrát upozornili.
- Transfer / přenos – může být vnímán jako součást uzdravujícího procesu, přenáší-li klient své negativní zkušenosti, pocity nebo nenaplněná očekávání²³⁵. Častěji však půjde o komplikaci, když bude klient tyto věci na poradce přenášet neuvědoměle a často očekává splnění nelegitimních nadějí, což může v důsledku přinést až změnu klientových postojů na nepřátelské.
- Protipřenos – je naopak situace, kdy poradce přenáší svá očekávání na klienta nebo kdy do vztahu s ním promítá své vlastní problémy a starosti. Příčinou může být i nezdravá citová vazba poradce ke klientovi, což se stává nejčastěji slouží-li duchovní vězněnému opačného pohlaví²³⁶, zaznamenali jsme však i homosexuální problémy. V kontextu detence je třeba důrazně upozornit na fakt, že jakýkoli obdobný vztah se stává překážkou pro dosažení účelu výkonu vazby a trestu. Duchovní riskuje vážné problémy s orgány VS ČR a následné prošetřování celého vztahu, které by v případě potvrzení podezření mohlo přivodit i trestně-právní důsledky.

Toto jsou tři hlavní nebezpečí, jimž se dá bránit aplikací účinných strategií, ale zejména supervizí, která je v rámci VDP dosud v plenkách, ačkoli si její důležitost začínají sami kaplani i dobrovolní duchovní uvědomovat.

6.2.4 Skupinové a formy práce

Skupinová práce se v rámci vězeňství stále více rozvíjí – je totiž výhodnější z hlediska využití času, ale také podporuje vzájemnou interakci klientů, kteří zde mohou překonávat komunikační bariéry a takto získané schopnosti posléze přenášet i do svých dalších interpersonálních vztahů. Sociální pracovníci a duchovní se v penitenciárním prostředí orientují

²³⁵ Tak jej využívá psychoanalytická psychoterapie

²³⁶ V nedávné historii VS ČR bylo zaznamenáno několik takovýchto vztahů vězně s penitenciárním profesionálem a duchovenská služba v tom není výjimkou.

zejména na vzdělávací a podpůrné skupiny, výjimečně, mají-li potřebou kvalifikaci, i na skupiny terapeutické.

Duchovenské aktivity jsou v tomto směru zaměřovány na studium Bible a biblické dějepřavy s důrazem na etickou stránku křesťanského poselství s ohledem na kristovský vztah lásky k jiným lidem. Podpůrné skupiny mohou být ve vězeňství homogenní – například z klientů specializovaných protidrogových oddělení a zejména na odděleních výstupních, kde jsou cíleny na úspěšné sociální fungování po propuštění z vězení a na řešení problémů, s nimiž se po výstupu zpravidla setkávají. Zpravidla se však v penitenciárním prostředí setkáme se skupinami heterogenními. Zvláštní formou podpůrné skupiny bývá i ustálená skupina návštěvníků vězeňských bohoslužeb, společně s kazatelem reagující na výklad biblických perikop směrem k jejich aplikaci do praktického života. Takové skupiny pak mívají i svépomocný charakter, problémem však bývají silní jedinci z řad klientely s tendencí podávat jednoznačné a mnohdy až rigidní návody pro křesťanský životní styl. Jejich organizace se příliš neliší od běžného církevního způsobu, proto se jimi nebudeme podrobněji zabývat. V podmínkách věznic jsou realizovány v zásadě dva typy bohoslužeb: církevní podle ritu každé denominace (včetně eucharistie) a ekumenické.

Z hlediska penitenciárních sociálních pracovníků a kaplanů zpravidla nejde o skupiny terapeutické, jelikož vyškolených terapeutů je mezi nimi relativně málo. Obecně však lze říci, že skupinová práce má před sebou i ve vězeňství otevřenou budoucnost. Institut vzdělávání VS ČR v nabídce vzdělávacích programů nabízí i psychosociální a terapeutický výcvik, oba jsou otevřené i pro profesionální kaplany.

6.2.5 Extramurální aktivity

Na závěr se krátce zmíníme o formách práce spojených s opuštěním věznice pod vedením zaměstnance. Jde o společné vycházky zaměřené na harm reduction, tedy omezení vlivu a následků věznění na osobnost klienta. Výběr účastníků podléhá osobnostnímu, sociálnímu i bezpečnostnímu zkoumání každého klienta zvlášť a souhlas k němu může podle příslušných právních norem dát pouze ředitel věznice.

Formou vzdělávacích, rekreativních, sportovních či duchovenských aktivit tak může vězeňský zaměstnanec skupinu odsouzených vyvést na určený čas mimo věznici. Tyto programy mají význam z hlediska motivace pro účastníky samotné i jejich spoluvězně (je důležité vybírat klienty

motivované a s pozitivním přístupem k výkonu trestu odnětí svobody²³⁷), zmírnění vlivu prizonizace konfrontací s životem mimo věznici (např. formou společného nákupu potravin pro kroužek sebeobslužných aktivit), možnosti pozorování klienta v nezvyklé psychosociální situaci, vytvoření prostoru k prohloubení terapeutického vztahu a vzájemné důvěry a konečně i z hlediska psychosociální rekreace.

²³⁷ Ve výkonu vazby obviněný nemá možnost žádným způsobem opustit věznici (vyjma vyšetřovacích úkonů)

7. MOŽNOSTI POSPENITENCIÁTNÍ PÉČE

7.1 HISTORIE POSPENITENCIÁRNÍ PÉČE

7.1.1 Před rokem 1989

Postpenitenciární péče začala být v československých podmínkách realizována od 60. let 20. století. Byla však do jisté míry formální a omezovala se především na zajištění práce a ubytování (zejména v podnikových ubytovnách). Vedle sociálních pracovníků někdejších Oddělení nápravně-výchovné činnosti se jí zabývali sociální kurátoři působící na okresních národních výborech a také okresní komise nápravně-výchovné činnosti, jejichž členy penitenciární sociální pracovníci často bývali. V časopisech Zpravodaj SNV ČSR a Zvesti ZNV SSR se však poměrně často objevují povzdechy sociálních pracovníků SNV nad formálností spolupráce s některými kurátory i zástupci podniků.

Za jistou formu sociálního působení na bývalé vězně lze částečně považovat i tzv. ochranný dohled, ustanovený zákonem č. 44/1974 Sb., který však byl v praxi často zneužíván, zejména ke sledování politicky pronásledovaných disidentů. V podstatě však šlo o stanovené podmínky, které měl propuštěnec dodržovat: kontakt se sociálním kurátorem či národním výborem, určeným pracovníkem zaměstnavatele apod. V roce 1989 bylo připraveno vydání samostatného zákona o postpenitenciární péči, který měl stanovit několik stupňů této formy práce s propuštěným vězněm: sociálně-výchovná péče spočívající v dobrovolné spolupráci se sociálním kurátorem, sociálně-výchovný dohled na základě vypracovaného výchovného programu a ochranný dohled, realizovaný na základě soudního rozhodnutí zejména v případech zvláště nebezpečných recidivistů. K realizaci tohoto zákona však již nedošlo²³⁸.

7.1.2 Po roce 1989

V první polovině 90. let byla postpenitenciární péče závislá na kooperaci vězeňských sociálních pracovníků se vznikajícími občanskými sdruženími, v čele s Armádou spásy a Nadějí, jejichž zástupci docházeli i do vězeňských zařízení a nabízeli klientům ubytování a sociální pomoc.

²³⁸ Svou roli v tom sehrálo zejména zmíněné zneužívání ochranného dohledu v případě odsouzených za politicky motivované trestné činy, idea zákona však vycházela ze systému ověřeného několika desetiletími praxe ve Francii, kde obdobnou formu práce s propuštěnými trestanci realizují vyčlenění soudci a soudní úředníci.

Naděje v roce 1996 zveřejnila výsledky výzkumu, podle něhož cca 20 % klientů nízkoprahových zařízení pro bezdomovce tvořili čerstvě propuštění vězni²³⁹.

Práce penitenciárního sociálního pracovníka končí za branou věznice, kde klienta přebírají sociální kurátoři. Po roce 1989, kdy postupně došlo ke zrušení zákonné povinnosti pracovat, velké státní koncerny začaly mít vážnější ekonomické problémy a přišlo i rušení velkých podnikových ubytoven, se ukázala nefunkčnost státního systému sociální péče o propuštěné vězně. Bohužel se za téměř 20 let nepodařilo vytvořit žádný odpovídající systém záchytné sociální sítě. Odsouzení se tak ocitali na svobodě bez hlubší přípravy a riziko jejich opětovného selhání bylo značně vysoké.

Péči dnes zajišťují azylové domy a střediska církevních diakonických organizací. Problém však zůstává v tom, že klienti přicházející z věznic nebyli ochotni akceptovat jejich poměrně tuhý řád, v mnohém připomínající styl vězeňských zařízení.

- *Ferdinand, 30 let, podmíněně propuštěný po 8 letech trestu odnětí svobody řekl vězeňskému kaplanovi: „Nezlobte se, ale tady já zůstat nemůžu. Patrový postele, ráno budíček, kontrola pořádku – to je stejný jako v kriminále. Navíc musím ráno vypadnout a dělat, že si hledám práci a sem se vrátím až po páté. To je prostě o ničem, radši budu někde venku“.*

7.1.3 Výstupní oddělení věznic

Za základní problémy propouštěného vězně je vedle jeho motivace považován přílišný vliv prizonizace způsobující ztrátu mnoha sociálních i pracovních návyků, na jejichž obnově je třeba pracovat ještě před propuštěním. Ve všech českých věznicích jsou proto zřízena výstupní oddělení, v nichž jsou odsouzení zhruba půl roku před koncem tříletého a delšího trestu umístováni v menších kolektivech na speciálně vybavených odděleních se zvláštním programem zacházení.

Důraz práce výstupních oddělení je podle oficiálních zdrojů VS ČR kladen na zdokonalování integrační péče o odsouzené a zvýšení účinnosti realizovaných sociálně-výchovných aktivit. Jednou z priorit uvedeného programu prevence je realizace projektů přípravy odsouzených na

²³⁹ HRADECKÁ, Vlastimila – HRADECKÝ, Ilja. *Bezdomovství*. 1996, s. 29

nadcházející propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, za kterou zodpovídají ředitelé věznic a vazebních věznic.

7.2 PROPUŠTĚNÍ JAKO KRIZE

Vzhledem k tomu, že majoritní společnost dnes církev vnímá především jako charitativní instituce, přirozeně od duchovních očekává, že se budou podílet i na návratu klienta do běžného života. Předpokládá to i vězeňská služba, když kaplanům dala v tomto smyslu jeden bod do pracovní smlouvy, očekává to od nich i zákonodárce, když s účastí a zárukou církví počítá v trestním řádu i v zákoně.

Propuštění z vězení, ať si to připustíme nebo ne, představuje pro bývalého vězně další krizi a psychosociální stres. Byť by se mohlo zdát, že nadcházející konec trestu je víceméně radostnou událostí, jde o typický příklad tranzitorní krize, pramenící z očekávaných změn, jaké jsou pozorovány například v běžném vývoji jedince či rodinném cyklu, jak to popisuje například Vodáčková²⁴⁰ a jako takový si zaslouží přístup podle krizového scénáře.

Několik let byl totiž člověk zvyklý na střechu nad hlavou, byla mu předkládána tři jídla za den a najednou si začíná uvědomovat, že venku nebude nikdo, kdo jej vzbudí ke snídani, zavelí na oběd a podá večeři, což – jak jsme se již zmiňovali – je následek anulování pro nás běžných sociálních návyků. Několik let mu byla věznice jakousi pseudorodinou. Venku bude potřebovat peníze a z minulosti ví, jak obtížné bylo je sehnat. A tak s blížícím se koncem trestu paradoxně stoupá tenze, již se snaží pracovníci kolem výstupních oddělení eliminovat mimo jiné tím, že pomáhají hledat jistoty a záchytné body. Vězeňský duchovní by měl být klientům v této chvíli rovněž nablízku a měl by si udržovat optimální přehled o charitativních organizacích i azylových domech (většinou křesťansky organizovaných) ve svém okolí a tím prakticky pomoci. Nedoporučujeme odkazovat klienty na církve v místě jejich bydliště bez předchozí konkrétní dohody s příslušným farářem.

Je však třeba si znovu uvědomit, že klient prožívá nové adaptační období, které může trvat různě dlouhou dobu, podle některých autorů až dva roky. Jeho úspěšnost závisí podle Vágnerové²⁴¹ na osobnosti

²⁴⁰ VODÁČKOVÁ, Daniela a kol.: *Krizová intervence*. 2002. s. 34

²⁴¹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. s. 825

propuštěného člověka (zkušenosti, motivace, odolnost k zátěži), délce trestu i míře adaptace na vězeňské prostředí.

7.2.1 Krize první hodiny

V souvislosti s propuštěním můžeme pojmenovat krizi první hodiny (klient si bezprostředně po zaklapnutí vrat uvědomí, že spolehlivost vězení je pryč, neví, jestli dokáže dojít na autobus, koupit si jízdenku a dojet domů, přestože to většinou má od sociálního pracovníka podrobně popsáno na papíře).

- *Typickým byl případ klienta, který si po deseti letech odpykaného trestu (nastoupeného navíc před změnou společenských poměrů v roce 1989) nebyl schopen ani v doprovodu kaplana koupit kalhoty v second handu a v restauraci dlouho váhal nad výběrem jídla, až si objednal z vězení důvěrně známý guláš, který dostával jednou týdně.*

Této situaci se dá poměrně dobře předejít extramurálními programy zaměřenými právě na nácvik prvních okamžiků po propuštění, kde si projde trasu na nádraží, podívá se jak zajistit jízdenku, navštíví obchod se základním spotřebním sortimentem a podobně.

7.2.2 Krize prvního dne a týdne

Když se podaří překonat první obtíže spojené s opuštěním věznice, stojí před klientem další zásadní otázky prvního dne (kde budu spát, jak usnu v klidu bez spoluodsouzených) a posléze také prvního týdne, v němž dolehnou všechna překvapení z života na svobodě v plné tíži. Často je konfrontován s tím, že ne všechno co mu do vězení psali blízcí a kamarádi odpovídá realitě, že se zaměstnaní nedaří sehnat tak rychle jak si myslel, že přítelkyně, s níž si dopisoval a vídal se na návštěvách ve společné domácnosti přece jen působí jinak a tak dále.

Vzhledem k možné recidivě je tato krize nadmíru rizikovým faktorem, rostoucím přímo úměrně k míře prožívaného stresu, podaří-li se ji naopak pomoci utlumit, je naděje na opětovné začlenění do společnosti přece jen vyšší.

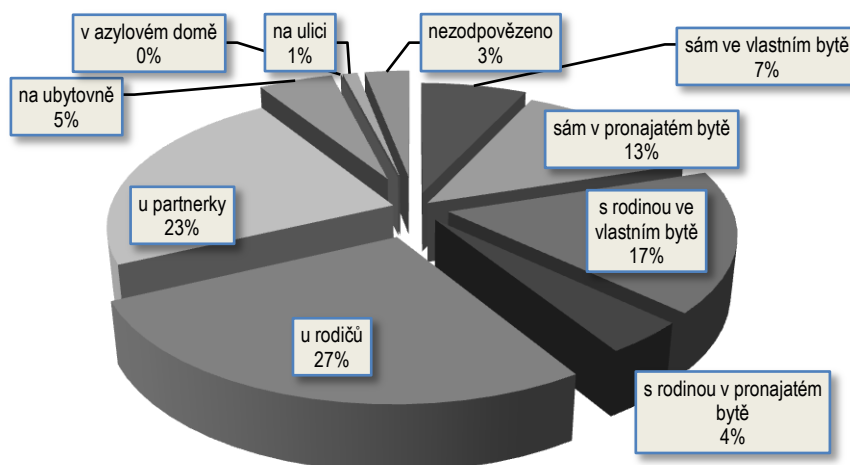
7.3 PŘÍPRAVA KLIENTA NA PROPUŠTĚNÍ

7.3.1 Bydlení jako rizikový faktor reintegrace

Příprava klienta na propuštění by měla být prostoupena celým jeho pobytem ve věznici a měla by začít stanovením sociální diagnózy a

predikce rizik spojených s jeho návratem do společnosti. Jedním z příkladů může být i prověření sociálního zázemí klienta před uvězněním, třeba prostřednictvím zjištění jeho způsobu bydlení, což může bez obtíží realizovat i duchovní. V tomto směru jsme uskutečnili šetření v rámci dotazníkového výzkumu v roce 2007 u 250 odsouzených s následujícím výsledkem:

Graf 20: Způsob bydlení před uvězněním

Stoprocentně rizikové jsou v tomto případě samozřejmě možnosti na ubytovně, v azylovém domě a na ulici. V těchto případech bude nutné hledat náhradní možnosti ubytování v přiměřeném čase před propuštěním a je třeba důrazně varovat před využitím možností církevních objektů, jako jsou fary nebo charitativní zařízení s jiným programem. Riziko je totiž neúměrné a zbytečně zatěžuje celou farnost, ačkoli v ČR je poměrně dostatek vhodných azylových zařízení, které mohou pomoci v dobách bezprostředně po propuštění.

- *Když kaplan ubytoval na opuštěné faře propuštěnou odsouzenou a s ní manželku odsouzeného pobývajícího ve výkonu trestu, po nějakém čase začaly obě přímo na faře provozovat prostituci, k níž hledali zákazníky prostřednictvím inzerátů. Tuto skutečnost se onen kaplan dozvěděl až po několika letech od jiných odsouzených s tím, že manžel druhé z žen – odpykávající si trest za organizování prostituce – o celé věci věděl a příjmy z ní pravidelně dostával.*
- *Duchovní ve věznici s nejpřísnější ostrahou propuštěné odsouzené, kteří se aktivně účastnili bohoslužeb ve věznici, ubytoval na své faře. Vydrželi tam vždy jen několik dní, než bez rozloučení odešli a většinou s sebou přibrali ještě něco z vybavení fary.*

Bez nebezpečí nejsou ani odpovědi u partnerky a u rodičů, které souborně tvoří plných 50 %. Existuje totiž reálné ohrožení, že klienta tyto blízcí buď nebudou chtít přijmout, nebo bude jejich soužití nemožné z důvodu interpersonálních konfliktů.

- *Odsouzený recidivista v předdůchodovém věku neměl po propuštění kam jít, proto se ubytoval u své šestaosmdesátileté matky. Ta mu postupně začala vyčítat neschopnost zajistit si legální zdroj obživy a jejich vzájemné rozpory vyústily ve vraždu s následným pohlavním zneužitím, čehož se klient dopustil v opilosti. V současnosti si odpykává trest odnětí svobody na doživotí, kde mu podle jeho sdělení nic nechybí.*

Rizikové jsou samozřejmě i odpovědi týkající se pronajatého či půjčeného bytu, dokonce i v případě vlastního bytu existuje možnost, že o něj klient pro dluhy na nájemném přijde. To vše by měl duchovní poradce umět odhadnout a poskytnou klientovi optimální podporu.

Pregnantně se k tomu vyjadřuje Jakubalová²⁴²: „Na druhou stranu ale vychází na svobodu dospělý a za sebe odpovědný jedinec a péče, aby byla účinná a skutečně v jeho prospěch, se nesmí omezit na řešení problémů za něho a odklizením překážek na cestě. Pro všechny doprovázející je nejvýš potřebné a citlivé odhadnout, jakou míru samostatnosti a jakou míru zátěže je dotyčný schopen v tom kterém povýstupním období nést a kdy máme vzít část řešení na sebe.“

7.3.2 Příprava ve věznicích

Prakticky však v ideálním případě řekněme půl roku před jeho výstupem začne zajímat sociální pracovníce o úplnost dokladů, o bydliště a zaměstnání, na čemž spolupracuje s místním sociálním kurátorem. Ve věznicích jsou zřizována tzv. výstupní oddělení, kam může člověk bez sociálního zázemí zejména po delším trestu přijít strávit poslední zhruba tři měsíce trestu. Trochu si odpočine od vězeňského života, protože na výstupním oddělení bývá vyšší standard ubytování než je ve věznicích zvykem a může využít i intenzivnějšího kontaktu se specialisty, jako je vedle vychovatele sociální pracovníce nebo speciální pedagog. Již byla řeč o výměně prožívané „jistoty“ za neohmatanou nejistotu a v případě výstupu z věznic to může být a nezřídka bývá podobné.

²⁴² JAKUBALOVÁ. *Doprovázení*. 2007, s. 104

7.4 MOŽNOSTI PODMÍNĚNÉHO PROPUŠTĚNÍ

Zákon však dává i jinou možnost, jak pomoci člověku v případě, že se soud rozhoduje o podmíněném propuštění z výkonu trestu. Lidově se jí stále říká společenská záruka a doporučuje se s ní šetřit. Proč? Možná to bude patrnější, nazveme-li ji jejím zákonným jménem: nabídka převzetí záruky za dovršení nápravy a upravují ji §§ 58-61 Trestního zákona a §§ 329-333 Trestního řádu. V žádném případě zde nejde o to, že se zaručujeme za skutečné obrácení klientova srdce k Bohu – to je většinou soudům, upřímně řečeno, vcelku jedno. Touto zárukou nabízíme soudu výchovné spolupůsobení na klienta v jeho dalším životě a soud bude jistě zajímat, jak to hodláme konkrétně dělat. Buďme proto opatrní a než takovou záruku podáme, rozvažme, zda na to jako církev (protože nejde o záruku jednotlivce) máme a zda je náš klient ochoten a schopen to akceptovat.

Tato možnost platí i v případě klientů na vazbě, u nichž je možné nabídnout soudu spolupráci

Je třeba varovat zde před zklamáním, s nímž je třeba vždy počítat. Spíše pravidlem než výjimkou je fakt, že klient na své závazky brzy zapomene. Ani to mu nemějme za zlé, je dobré s ním předem dohodnout postup, nastane-li takovýto případ a hlavně – buďme připraveni i my samotní. Optimální řešení nabízí písemný kontrakt po vzoru smlouvy o sociální práci.

- *Před lety ve spolupráci s jednou charitou strávil kaplan týden v rozhovorech s klientem připravujícím se na projednávání podmíněného propuštění, po třech letech trestu odpykaného za ozbrojenou loupež a pohlavní zneužití vlastní dcery. Kaplan se pokoušel stanovit jasná pravidla jeho návštěv u sociálního pracovníka i vzájemné spolupráce a přednesl je také soudkyni, která o podmíněném propuštění rozhodovala. Kolegové externí duchovní z letničního prostředí (klienta viděli maximálně pětkrát) však svoji pomoc pojali slovy záruky, že klient bude žít „ve světle Božího slova pod mocí Ježíše Krista“. Když se kaplan snažil trvat na tom, aby onen mladý muž zůstal v místě, kde měl sjednanu spolupráci s charitou, vysloužil si označení policajta. Klient za kolegy odešel do hlavního města, chvíli tam vydržel, pak zkoušel tři týdny pracovat na Floridě, vrátil se a zhruba po půl roce se kaplanovi jeho skoro s pláčem svěřoval, jak se obává, kdy se syn za mříže vrátí, protože jeho život tomu až příliš nasvědčuje. To všechno se může stát a skoro je dobré s tím spíše počítat – kolegové však o milého klienta ztratili zájem.*

Je dobré vědět, jaké možnosti poskytují charitativní organizace v regionu, zda nabízí například jen ubytování se základním sociálním programem, nebo zda jsou schopny pracovat s klientem více do hloubky, zda je možné pomoci mu s hledáním práce a celou řadu dalších praktických věcí, které jsou ovšem případ od případu jiné.

7.5 MOŽNOSTI PROJEKTŮ POMOCI PO PROPUŠTĚNÍ

Po roce 1989 se v České republice rozvinula poměrně slušná síť azylových domů a vzniklo také několik projektů zaměřených na pomoc propuštěným vězňům. Žádný z nich však neměl příliš dlouhého trvání.

V roce 2000 jsme se podíleli na realizaci společného projektu občanského sdružení Vězeňská duchovenská péče, Naděje a Vězeňské služby ČR, v jehož rámci byla vytipována bývalá ubytovna podniku vyrábějícího dřevěné hračky, který se zavázal obyvatele tohoto domu zaměstnávat. Byli osloveni sociální pracovníci 10 věznic a požádáni o spolupráci s výběrem klientů vhodných pro zapojení do tohoto projektu, u nichž byla indikována potřeba následné sociální podpory. Byl zpracován motivační videopořad, který byl prezentován odsouzeným v českých věznicích. Po roce fungování však byl celý projekt ukončen a v následném vyhodnocení se ukázaly problémy, které management nebyl schopen vyřešit:

- nevhodný výběr klientů (nízká motivace k nedelikventnímu způsobu života a špatná predikace prognózy jejich sociálního vývoje),
- nevhodný režim – příliš tuhý, připomínající vězeňské zařízení,
- nevhodná volba vedoucího projektu – příliš přísný, sociálně necitlivý, příliš akcentující svoji církev a její věroučná pravidla (zákaz kouření, striktní dodržování svátků apod.)

V současné době se v Česku nevěnuje systematické péči o propuštěné vězně žádný státní ani nestátní subjekt, zatímco na Slovensku je známá dobře fungující komunita v Želiezovcích, organizovaná římskokatolickou charitou.

Jako přidruženou ke svým hlavním činnostem mají péči o vězně křesťanské charitativní organizace Armáda spásy a Naděje či Emauzské domy, které jsou kolektivními členy VDP a jejichž zástupci do českých věznic pravidelně dojíždějí a kontaktují se s klienty již před výstupem, což je podstatné právě pro pomoc v prvotní adaptační krizi.

8. VNÍMÁNÍ DUCHOVNÍ SLUŽBY V RÁMCI VS ČR

8.1 POSTAVENÍ DUCHOVNÍCH V ČESKÝCH VĚZNICÍCH

Současná pastorační služba vězňům se potýká s přetržením kontinuity duchovenské služby ve společnosti vůbec. Ačkoli odpovědní funkcionáři VS ČR deklarují její nezbytnost a nezastupitelnost, rozhodli jsme se realizovat průzkum, který by monitoroval skutečnou pozici vězeňských kaplanů i dobrovolných služebníků.

Naším záměrem bylo zmapovat podmínky, formy a metody duchovenské služby v penitenciárním prostředí i postoje odsouzených a vězeňských zaměstnanců k duchovenské činnosti na půdě věznic.

V roce 2007 jsme s tímto záměrem realizovali dvě dotazníková šetření – jednak mezi obviněnými a odsouzenými, za druhé pak mezi zaměstnanci českých věznic.

Stanovili jsme si následující pracovní hypotézy:

1. Duchovní služba je v českých věznicích nezastupitelná.
2. Vězněné osoby se na duchovní obracejí nejčastěji v otázkách spojených s jejich spiritualitou.
3. Duchovní může nejúžeji spolupracovat s psychologem.
4. Externí duchovní se těší větší důvěře než profesionální kaplani, svázání s VS ČR pracovní-právním vztahem.

8.2 VÝZKUM MEZI ODSOUZENÝMI

8.2.1 Složení výzkumného vzorku

Do výzkumného vzorku byli zařazeni obvinění o odsouzení muži jak ze dvou vazebních věznic a jedné věznice pro výkon trestu. Skupina zahrnovala 50 obviněných, z nichž 25 se nacházelo ve věznici v Liberci a druhá skupina – 25 byla z Vazební věznice České Budějovice. Skupinu odsouzených jsme záměrně zvolili úměrně větší. Celkem se jednalo o 200 odsouzených z věznic: Liberec, Stráž pod Ralskem a Rýnovice. Tento poměr zhruba odpovídá rozložení obviněných a odsouzených v českých věznicích po roce 2000, kdy došlo k zásadní reformě trestního řádu, která měla přímý vliv na enormní úbytek vazebně stíhaných. Vzorek by tedy měl být v tomto ohledu dostatečně reprezentativní. Záměrně jsme vynechali

institut výkonu zabezpečovací detence, protože v době uzavírání této práce byl v celé republice pouze jeden chovanec.

Mezi dotazovanými jsou odsouzení zařazení do věznic s dohledem, dozorem a ostrahou, různého věku a různé délky trestu. Jelikož záměrem průzkumu bylo získat v mezích daných možností co nejobjektivnější výstupy, byl vybrán poměrně široký vzorek dotazovaných. Prakticky jde o obviněné a odsouzené bez přímých vazeb na duchovní nebo kaplany na jedné straně, ale také o ty, kteří již někdy byli v kontaktu s duchovním, nebo se účastní pravidelně či nepravidelně některých duchovních aktivit na straně druhé.

Podíl odsouzených respondentů podle délky trestu ukazuje následující tabulka.

Tabulka 1: Rozložení odsouzených podle délky trestu

	do 5 let	5 – 10 let	nad 10 let
Vazební věznice Liberec	33	22	7
Věznice Rýnovice	23	33	13
Věznice Stráž pod Ralskem	27	26	17
n = 200	82	81	37

Příprava výzkumu probíhala v roce 2007 v podmínkách Vazební věznice Liberec se skupinou odsouzených, kteří se účastnili pravidelných akcí s duchovním a speciálním pedagogem, takže bylo možné na základě poměrně otevřeného vztahu predikovat ochotu ke spolupráci a pravdivé odpovědi. Ukázalo se například, že velký význam by respondenti mohli přikládat časové náročnosti vyplňování dotazníku. Proto jsme otázky formulovali tak, aby byly snadno pochopitelné a zároveň aby jejich zodpovězení bylo časově co nejméně náročné. Správnost tohoto předpokladu potvrdil během výzkumu jeden odsouzený, který ocenil, že zvládl všechno smysluplně vyplnit během svačiny v práci.

Dalším důležitým faktorem při zjišťování ochoty podílet se na celé akci, byla naprostá anonymita, jež byla zaručena kromě jiného způsobem odevzdávání vyplněných dotazníků. Na ubytovnách odsouzených byly pro tento účel umístěny zalepené papírové krabice s otvorem, kterým se vkládal přeložený dotazník. Obvinění odpovídali na své dotazníky po skončení

jiných volnočasových aktivit mimo celu (v kulturní místnosti, v dílně, tělocvičně apod.) a odevzdávali je složené do stejné krabice, kterou však měl k dispozici přítomný zaměstnanec VS ČR.

Vzhledem k velikosti a různorodosti zkoumaného vzorku, byl vlastní výzkum realizován v průběhu dvanácti měsíců. Dotazníky byly distribuovány spolupracujícími zaměstnanci věznic a jejich návratnost byla cca 12 %. Ačkoli absolutní hodnota tohoto čísla není nikterak vysoká, je třeba reflektovat specifika sociální skladby výzkumného prostředí včetně obecně známé neochoty spolupracovat se zaměstnanci věznice. Z tohoto úhlu pohledu lze hovořit o úspěchu, byť jsme původně očekávali návrat kolem 15 %, tj. 300 vyplněných dotazníků.

K průzkumu a zmapování postojů beneficentů jsme zvolili jednoduchou formu dotazníku s uzavřenými otázkami, při kterých respondent volí z několika nabízených možných odpovědí tu, která se mu zdá nejvhodnější. To jednak usnadnilo jejich zpracování a současně představovalo nižší nároky na vyjadřovací schopnosti respondenta při současném zachování validní výpovědní hodnoty.

Tabulka 2: Věkové skupiny respondentů

Věková skupina	20 –	21 – 35	36 – 50	50 +	celkem
Počet respondentů	16	106	113	15	n = 250

Vzhledem k počtu rozdaných dotazníků jsme předpokládali, že skupina respondentů bude, co do věkového rozložení, bude blížit skupině všech vězněných, což se potvrdilo. Trvale nejpočetnější jsou odsouzení střední věkové vrstvy (mezi respondenty 44,5 %), těsně následováni vězni do 35 let (v průzkumu 42 %), další dvě věkové skupiny jsou trvale nejnižší a dohromady představují 13,5 %.

Tyto údaje zhruba kopírují rozložení věkových kategorií mezi vězněnými osobami. VS ČR dlouhodobě sleduje jejich rozložení poněkud jinak: mladiství do 18 let, mladí dospělí v rozmezí 18 – 26 let a dospělí nad 26 let. To ne zcela odpovídá úzu věkových vrstev z hlediska ontogeneze, je to však praktické z hlediska naplňování předpisů týkajících se zacházení s vězni, které vyžadují specifický přístup zejména k mladistvým, ale i ke skupině mladých dospělých. Z toho důvodu nejsou volně k dispozici údaje, které by odpovídaly námi sledovaným skupinám, ze soukromého sběru dat, který jsme realizovali v letech 1999 – 2006 ve

Vazební věznici Liberec však vyplývá, že v tomto období bylo věkové složení vězňů následující:

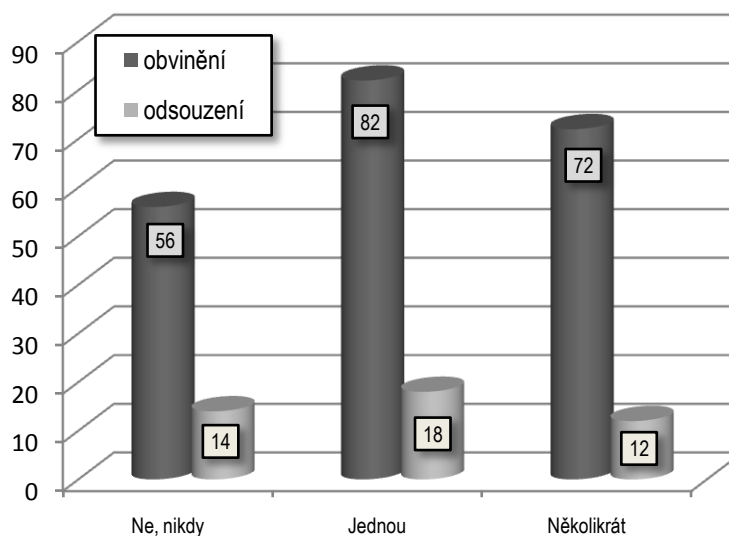
Tabulka 3: Věkové složení vězňů ve Vazební věznici Liberec 99 – 07

Věková skupina	20 –	21 – 35	36 – 50	51 +
Počet respondentů	8 %	41 %	48 %	7 %

Z porovnání obou tabulek vyplývá, že vzhledem k minimálním odchylkám lze vzorek respondentů také z hlediska věkového složení považovat za reprezentativní.

Dalším zajímavým faktorem bylo složení beneficentů podle míry kriminálního narušení, které jsme zjišťovali dotazem na počet jejich odsouzení, předcházející aktuálnímu deliktu. Odsouzením se myslí jakýkoli trest, který byl nařízen soudem. V předloženém dotazníku byly respondentům uvedeny příklady: podmíněný trest odnětí svobody, obecně prospěšné práce, náhrada škody a také výkon trestu.

Graf 21: Respondenti podle počtu předcházejících odsouzení

Také zde rozložení všech tří skupin zhruba koreluje s rozložením kompletní vězeňské populace. Je třeba přiznat, že z metodologického hlediska by pravděpodobně bylo účelnější volit zde jemnější rozvrstvení a skupinu většího počtu odsouzených ještě rozdělit (např. 2 – 3x, 3 – 5x, 5 – 10x a 10+). To by však mohlo snížit dojem respondentů o anonymitě ankety a tím i počet získaných vyplněných dotazníků. Vedle toho nebylo účelem výzkumu monitorovat vězeňskou populaci jakou takovou, nýbrž sledovat její postoje k duchovenské službě.

8.2.2 Nedůvěra a důvěra respondentů v řešení problémů

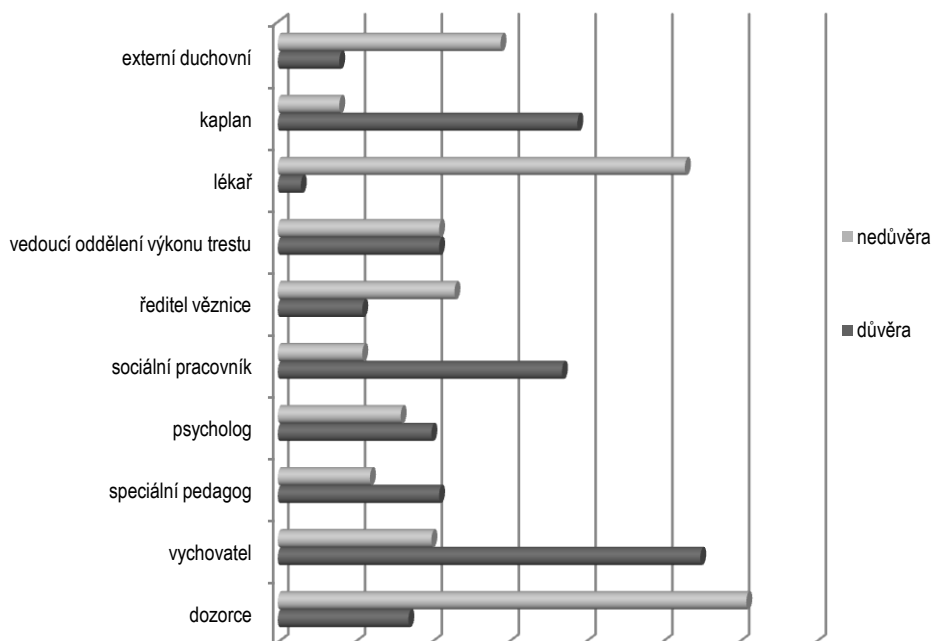
Za klíčovou jsme považovali odpověď na otázky po důvěře či nedůvěře v zaměstnance Vězeňské služby ČR a další spolupracující odborníky. Předpoklad, s nímž jsme pracovali, vycházel z údajů vězeňských duchovních a formulovali jsme jej do tvrzení: Věznění mají v duchovní větší důvěru než v profánní zaměstnance VS ČR a vyšší důvěře se budou těšit externí duchovní, nijak nepropojení s institucí.

Respondenti měli možnost označit více odpovědí v reakcích na otázku „Komu byste ve věznici důvěřoval, že je schopen poradit nebo pomoci Vám řešením osobních problémů?“ a „Komu byste ve věznici nedůvěřoval, že je schopen poradit nebo pomoci Vám řešením osobních problémů?“ Při vyhodnocování dotazníků jsme zjistili, že škála nabídnutých odpovědí byla nedostatečná, jelikož deset z námi oslovených respondentů na první otázku odpovědělo „nikomu“ (přičemž nevyznačilo ani kaplana ani externího duchovního) a titíž lidé na druhou otázku odpověděli „všem“. Jde o 10 % respondentů, což značí, že ani duchovní se netěší apriorní důvěře jen z titulu svého úřadu, a že existuje nikoli nevýznamná část klientely, odmítající jakoukoli pomoc od kteréhokoli zaměstnance věznice. Ve skutečnosti jsou uzavřeni ve vlastním světě, který je pro zaměstnance jen obtížně proniknutelný.

Tabulka 4: Nedůvěra a důvěra respondentů při řešení problémů

	externí duchovní	kaplan	lékař	vedoucí odd. VVaT	ředitel věznice	sociální pracovník	speciální pedagog	psycholog	vychovatel	dozorce
nedůvěra	58	16	106	42	46	22	24	32	40	122
důvěra	16	78	6	42	22	74	42	40	110	34

Graf 22: Nedůvěra a důvěra respondentů při řešení problémů

Největší procento respondentů připouští, že nejméně důvěryhodný je pro ně dozorce, tedy uniformovaný zaměstnanec. Dozorce je jedním ze základních článků přímé práce s vězni, realizuje kontrolní a dozorčí činnost a odpovídá za kázeň a pořádek ze strany vězňů. Plní-li bezchybně plní své úkoly a trvá na důsledném dodržování povinností vězněných osob, bývá u nich poměrně často neoblíbený. Často se zde však promítá i osobnostní hledisko, jelikož vychovatel dbá stejně jako dozorce na kázeň a pořádek u svěřeného kolektivu a nadto ještě vykonává nad odsouzenými přímou kázeňskou pravomoc včetně ukládání trestů, což jistě přispělo k poměrně vysokému skóre vyznačené nedůvěry. Ani to však nezabránilo hodnocení, které vychovatele vyhodnotilo jako nejdůvěryhodnějšího zaměstnance věznice.

Pro náš výzkum je podstatné, že 58 z celkového počtu dotazovaných by svůj osobní problém neřešilo s externím duchovním. Lze snad dovozovat, že nejde o apriorní důvěru či nedůvěru k duchovním, protože kaplan skóruje jednou z nejnižších hodnot v případě nedůvěry a jednou z nejvyšších v případě důvěry.

Nejžádanějším zaměstnancem při řešení osobních problémů je jednoznačně vychovatel, tedy člověk, jehož hlavním úkolem je výchovná, vzdělávací a preventivně-diagnostická činnost zaměřená na celkový rozvoj osobnosti a na socializaci a resocializaci. Všechny svěřené vězně zná osobně a oni znají jeho.

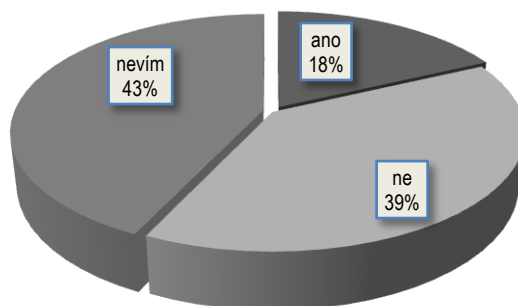
Pro účel našeho výzkumu bylo důležité zjištění, že na kaplana by se z celkového počtu dotazovaných obrátilo 78 vězněných osob, což odpovídá skóre sociálního pracovníka (74) a předstihuje psychologa a speciálního pedagoga. Ze znalosti prostředí dovozujeme, že v tomto případě jde o způsob řešení problémů. Zatímco psychology poněkud znevýhodňuje nutnost realizace psychologického vyšetření při nástupu do výkonu trestu, které není nejpříjemnějším zážitkem a v poradensko-terapeutické praxi jsou vzhledem ke svému zaměření orientováni především na intrapersonální obtíže a speciální pedagogové se zaměřují na sociální fungování v rámci věznice, mohou sociální pracovníci stejně jako kaplani intervenovat mnohem celistvěji a pomoci v řešení osobních obtíží i vztahových otázek s lidmi na svobodě.

Kdybychom měli výsledky odpovědí na obě otázky sumarizovat, zjistíme, že v jejich poměru vycházejí nejlépe kaplani (16 : 78) a sociální pracovníci (22 : 74). Vychovatele s nejvyšším výsledkem v otázce důvěry (110) poněkud omezuje poměrně vysoké skóre v otázce nedůvěry (40), které je naopak jedním z nejvyšších.

Náš shora formulovaný předpoklad se tedy nenaplnil – ukázalo se, že pro odsouzené je osobnost poradce a jeho způsob řešení problému významnější než formální příslušnost k instituci. Přesto jsou profesionální vězeňští kaplani na vrcholu žebříčku důvěry a nedůvěry.

Přestože se duchovní těší vysoké důvěře, z celkového počtu 250 vězněných odpovědělo 107 na otázku po užitečnosti duchovenské služby nevím, přesto však 9 z nich napsalo, že duchovního již někdy navštívili. Dovolujeme si tedy předpokládat, že někteří věznění navštíví kaplana i tehdy, nejsou-li přesvědčení, že je tato služba uspokojí. Na otázku, zda si respondenti myslí, že je práce duchovního ve věznicích potřebná, odpovědělo 45 dotazovaných, že ano. Dalších 107 nevědělo a 98 odpovědělo, že dle nich není potřebná.

Graf 23: Potřebnost práce duchovního

8.2.3 Aktivita ve vyhledání kaplana a její důvody

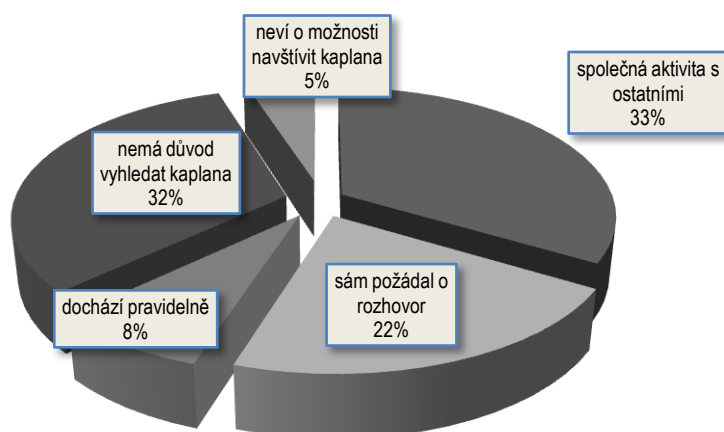
Jestliže jsme se v předchozích otázkách ptali čistě hypoteticky, zda by respondenti využili služeb duchovního k řešení svých problémů, zde se objevuje přehled skutečné návštěvnosti. Podle výsledků tohoto šetření je jasné, že na duchovního se neobracejí vězni jen při řešení svých potíží, ale k oslovení kaplana je vedou i jiné důvody.

Během rozhovorů, které jsme s vězni nezávisle na dotazníku uvedli, vznikla obava těchto respondentů o nutnosti zveřejnění konkrétních důvodů návštěvy kaplana. Někteří odsouzení deklarovali, že přestože je dotazník anonymní, obsah jejich rozmluvy s duchovním je jejich soukromou záležitostí. Tuto skutečnost jsme samozřejmě respektovali a následovala tedy obecná otázka, co bylo příčinou kontaktování duchovního respondentem.

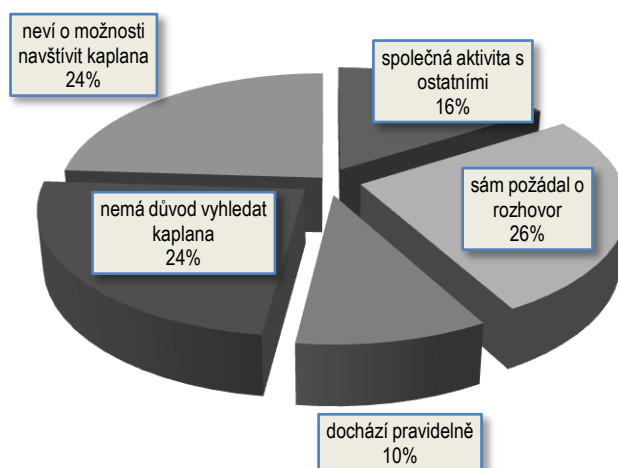
Tabulka 5: Způsob zahájení spolupráce s duchovním

	obvinění	odsouzení
společná aktivita s ostatními	8	67
sám požádal o rozhovor	13	43
dochází pravidelně	5	16
nemá důvod hovořit s duchovním	12	64
neví o možnosti hovořit s duchovním	12	10

Graf 24: Způsob kontaktování duchovního - výkon trestu

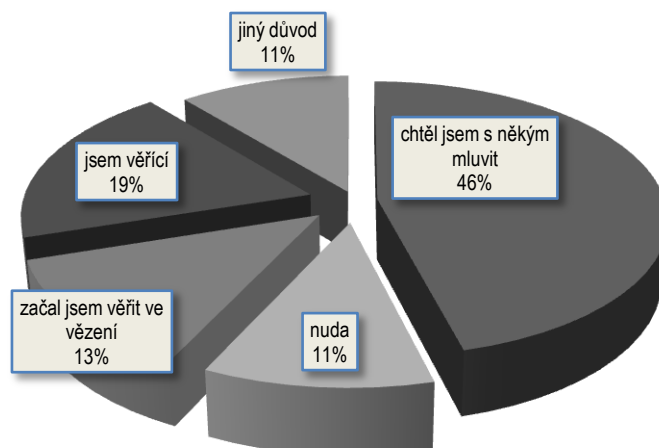

Graf 25: Způsob kontaktování duchovního – výkon vazby

Důvody k vyhledání kaplana jsou ve výkonu vazby a trestu zhruba podobné. Rozdíl je ve společné aktivitě s ostatními, což je vzhledem k odlišným možnostem práce s klienty v rámci obou institutů pochopitelné. Ve výkonu vazby jsou společné aktivity vzhledem k omezeným možnostem kontaktů mezi obviněnými sporadičtější. Skrovné možnosti komunikace obviněných jsou patrně také důvodem, proč téměř čtvrtina z nich o možnosti navštívit duchovního neví. Bylo by krátkozraké čekat na aktivitu ze strany VS a každý kaplan by si měl umět vytvořit jednoduchý systém informování o možnosti spolupráce. Mohou to být například letáky, v praxi se však nejvíce osvědčila osobní návštěva všech nově přijatých obviněných s představením a nabídkou možnosti kontaktu, která při stavu oscilujícím kolem 200 obviněných představovala časovou dotaci 1 – 2 hodiny týdně.

Graf 26: Důvody pro návštěvu duchovního

Většina klientů podle výsledků našeho výzkumu vyhledává duchovního primárně proto, aby si s někým promluvila – jde téměř o polovinu beneficentů. To znamená, že penitenciární duchovní není primárně zvěstovatelem evangelia ani pastýřem v užším pojetí tohoto pojmu, jako naslouchajícím poradcem.

Další skutečností, která vyplynula z našeho výzkumu a širší komparace jednotlivých vyplněných dotazníků je fakt, že vězeňského kaplana oslovují nejvíce středoškolsky vzdělaní vězni, kteří žijí s rodiči a od kaplana očekávají smysluplný rozhovor a pomoc při řešení osobních potíží.

Respondenti, kteří v dotazníku odpověděli, že by se v případě řešení osobního problému obrátili na duchovního, také z 87 % uvedli zároveň i psychologa jako osobu, které důvěřují. Je tedy na každém duchovním, zda požádá o spolupráci právě psychologa nebo se obrátí na některého z jiných specialistů. Srovnáme-li tuto skutečnost s výsledkem vyplývajícím ze šetření důvěry a nedůvěry v zaměstnance VS ČR, kde se nejbližší duchovnímu ocitli sociální pracovníci, můžeme konstatovat, že duchovnímu se nabízí optimální výchozí pozice pro spolupráci právě se zástupci těchto dvou profesí.

Shrnuli-li jsme výsledky dotazníku osob, které návštěvu kaplana věznice či jiného duchovního často vyhledávají, zbývá vyhodnotit i výsledky těch, kteří o tuto formu péče nestojí. Nejméně vyhledávají duchovního odsouzení a obvinění ve věku do dvaceti let, kteří mají buď základní vzdělání, nebo jsou vyučeni. Pokud se zúčastní aktivity spojené

s duchovní péčí, tak pouze v kolektivu jiných vězňů nebo v rámci programu zacházení. Většina z nich uvádí, že nemají důvod vyhledávat kaplana ani jiného duchovního a vesměs totiž beneficianti označili duchovního za nedůvěryhodnou osobu.

8.3 VÝZKUMY MEZI ZAMĚSTNANCI VS ČR

8.3.1 Dosud publikované výzkumy

Vězeňská duchovní služba se začala postupně etablovat ve druhé polovině 90. let XX. století a svou pozici ukotvila po vzniku profesionální kaplanské služby, jak jsme ji popisovali v kapitole 3.3.10.

První takový průzkum realizoval Michailidis v roce 2002²⁴³. V rámci něho položil příslušníkům ozbrojené složky VS ČR – Vězeňské stráže a občanským zaměstnancům Věznice Stráž pod Ralskem tři otázky, z nichž vyplynulo, že 36 % příslušníků a 47 % občanských zaměstnanců vnímá duchovní službu ve strukturách VS ČR jako přínosnou. Pouze 30 % a příslušníků a 43 % zaměstnanců se domnívalo, že duchovní služba napomáhá k dosahování účelu výkonu trestu. Vlastní spirituální zkušenost přitom přiznalo 8 % a 12 % členů dotázaných skupin.

Metodologicky však lze tomuto průzkumu vytknout nedostatečný odstup výzkumníka od zkoumaného vzorku. Autor byl totiž v té době vedoucím oddělení prevence a stížností, tedy oddělení, které se mimo jiné zabývá vyšetřováním nedovolené činnosti zaměstnanců věznice. Proto lze předpokládat, že validita výsledků může být ovlivněna snahou předjímat „správnost odpovědi“, tedy jakési předpokládání toho, co by tazatel „mohl chtít slyšet“.

Stejně může být ovlivněn i výsledek dalšího průzkumu, který v březnu 2004 zorganizoval v rámci diskuze o postavení profesionálních kaplanů ve VS ČR tehdejší první náměstek generální ředitelky PaedDr. Bohuslav Burkiewicz (pozdější penologický expert Rady Evropy) mezi třiceti prvními zástupci ředitelů věznic, tedy přímými nadřízenými kaplanů. Anketa ovšem byla anonymní a zúčastnilo se jí 83% všech druhých mužů českých věznic. Naproti tomu se zapojili i zástupci 12 věznic (tedy plné třetiny z celkového počtu), kde vězeňští kaplani v té době ještě nepůsobili.

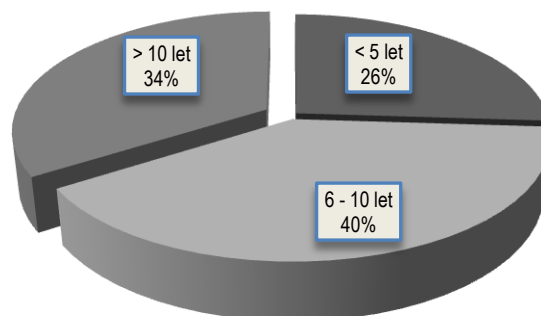
²⁴³ MICHAILIDIS. *Vězeňská duchovenská péče*.

Podle 66 % prvních zástupců ředitelů věznic a vazebních věznic vnímal vězeňský personál profesionálního duchovního jako prospěšného a 70 % se jich domnívalo, že pro zaměstnance věznic není na obtíž (nicméně podle 23 % prvních zástupců ředitelů kaplan obtížný byl). Za integrální součást věznice a spolupracovníka považovalo duchovního 54 % respondentů, z nichž 80 % se domnívalo, že spolupracuje s personálem. Zhruba půl na půl vyšly odpovědi, má-li být duchovní zaměstnancem věznice. Tyto výsledky jsme prezentovali v roce 2006 s tím, že by bylo vhodné zorganizovat adresný výzkum, z něhož by bylo patrné, jak jsou vnímání kaplanů z věznic, kde působí na plný a na menší pracovní úvazek, potažmo tam, kde dosud profesionální duchovenská péče chybí. To se nám částečně podařilo v rámci nejnovějšího výzkumu v roce 2007.

8.3.2 Výzkum mezi zaměstnanci v roce 2007

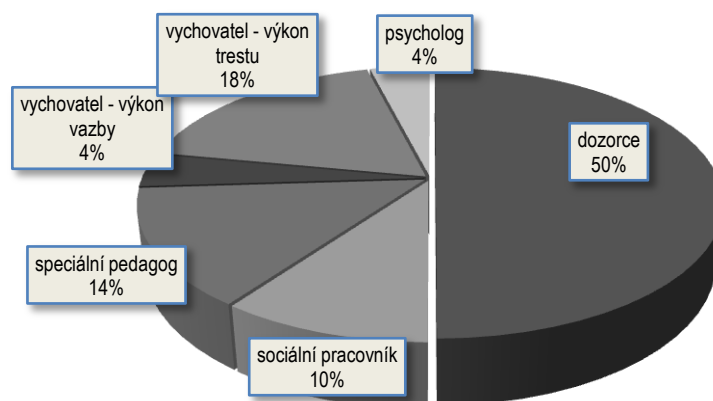
Tento výzkum jsme realizovali ve Věznici Stráž pod Ralskem a vazebních věznicích České Budějovice a Liberec. Zatímco v Liberci a Stráži pod Ralskem má profesionální kaplanská služba kontinuální tradici v podstatě od jejího založení, v Českých Budějovicích kaplan buď na minimální pracovní úvazek chyběl a ani dobrovolná duchovní služba zde nebyla příliš rozvinutá. Rozhovor s některými zaměstnanci věznic, který jsme vedli nezávisle na dotazníku, ukázal, že k otázkám duchovních a jejich působení v penitenciárním prostředí se staví značně rezervovaně. Vstřícnější postoj jsme zaznamenali tam, kde příslušní zaměstnanci měli s kaplanem osobní zkušenost. Pravděpodobnost přímého personálního kontaktu pochopitelně rostla s délkou praxe a tak se ukázalo, že zkušenější zaměstnanci jsou ve svých soudech k duchovní službě daleko vstřícnější. Zaměstnanec věznice bez dostatečné profesní zkušenosti nemůže zcela správně posoudit důležitost práce žádného svého kolegy, tím méně pak duchovního, a zcela přirozeně přisuzuje maximální význam své vlastní pozici. Naopak ti, kteří ve věznici pracují delší dobu, mohou komparovat obecné informace s praxí. Rozložení respondentů podle délky praxe bylo následující:

Graf 27: Zaměstnanci VS ČR podle délky praxe

Dotazníky pro zaměstnance VS jsme distribuovali do celého spektra pracovníků. Počet respondentů (n=100) jsme rozdělili rovnoměrně mezi ozbrojenou složku a specialisty na zacházení s odsouzenými, a to jak na úseku výkonu vazby, tak v rámci výkonu trestu odnětí svobody. Šlo o muže i ženy rozdílného věku a vzdělání, kteří byli ochotni svůj postoj touto formou vyjádřit.

Graf 28: Rozdělení respondentů podle profesního zařazení

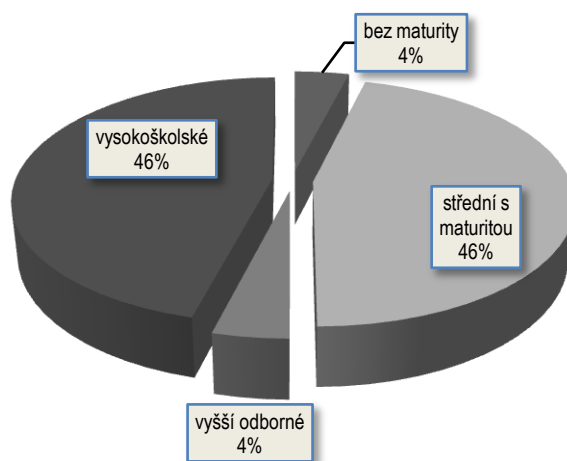

Pro zaměstnance byl použit nestandardizovaný dotazník s kombinací otevřených a uzavřených otázek. Škála odpovědí byla složitější a vyjadřovala míru pozitivního nebo negativního postoje k práci duchovních v penitenciárním prostředí. Do značné míry v něm byla zachycena také shora naznačený rozsah osobní zainteresovanosti jednotlivých zaměstnanců. Struktura dotazníku byla koncipována tak, aby otázky a odpovědi na velmi malé ploše tematicky pokryly jak práci profesionálního kaplana, tak obecnější názor na možnost pozitivního vlivu spirituální zkušenosti v životě odsouzených.

Také v tomto případě byl kladen důraz na anonymitu a časovou nenáročnost. Ve všech třech věznicích je duchovní služba vnímána vedením tohoto oddělení výkonu vazby a trestu pozitivně a jako integrální součást práce věznice a přesto není nijak protektována ani dehonestována, proto lze předpokládat víceméně upřímné odpovědi.

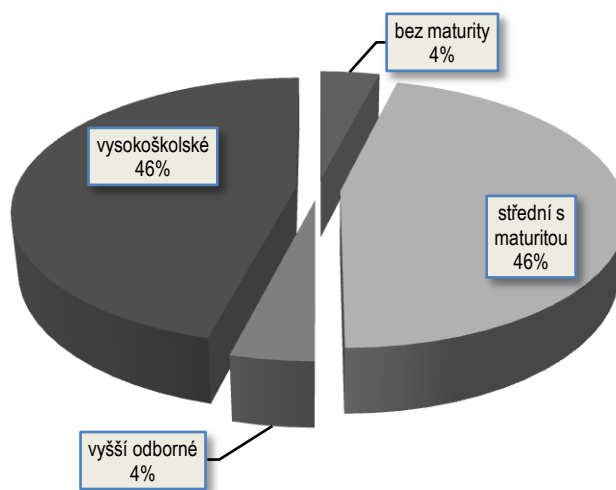
Další důležitou otázkou bylo dosažené vzdělání respondentů. Současným trendem vězeňské služby, stejně jako celé státní sféry, jsou poměrně vysoké požadavky na vzdělání a odbornost všech zaměstnanců. Příslušníci nastupující do služebního poměru musí splňovat minimálně středoškolské vzdělání, ale relativně často se stává, že o tuto službu mají zájem i vysokoškolsky vzdělaní jedinci, byť jejich skutečné profesní i sociální kompetence mohou být sporné. Na druhou stranu však lze mezi příslušníky najít i takové, kteří nastoupili v době, kdy maturita nebyla podmínkou přijetí. Jejich dlouhodobé zkušenosti a poznatky však mohou být nesmírně užitečné jak mladším kolegům, tak našemu výzkumu. Při přijímání specialistů do pracovního poměru je požadavkem minimálně vyšší odborné vzdělání, ale zpravidla jsou tato vysoce odborná místa obsazována absolventy vysokých škol. Dosažené vzdělání dotazovaných zobrazuje následující graf:

Graf 29: Zaměstnanci VS ČR podle dosaženého vzdělání

Další z otázek již zjišťovala názor respondentů na potřebnost duchovenské služby ve vězeňství. Z celkového počtu $n = 100$ dotazovaných, 36 hodnotí duchovní péči jako potřebnou nezasahuje-li ovšem do kompetence ostatních zaměstnanců, 28 nedokáže posoudit potřebnost této služby, 18 zastává názor, že je potřebná a stejný počet uvádí pravý opak, tedy že duchovní služba potřebná není.

Graf 30: Odpověď na otázku je-li duchovní služba ve věznicích potřebná

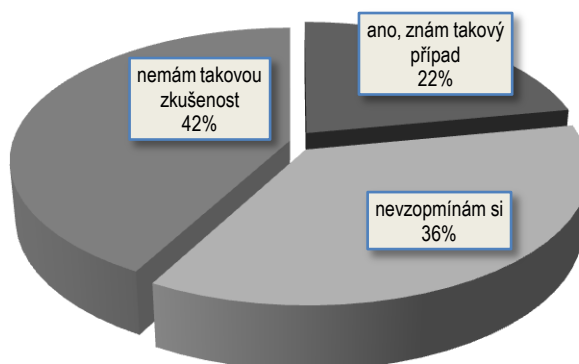

Z odpovědí na volné otázky v dotazníku jednoznačně vyplývá fakt, že na nutnost duchovní péče nejvíce kladou důraz zejména psychologové a sociální pracovníci. Psychologové uvedli, že spolupracují s duchovním velmi často a společně participují na jednotlivých případech. Častým důvodem ke spolupráci odborných zaměstnanců věznice s duchovním je však nedostatek času na individuální práci. V praxi to znamená, že psychologa, sociálního pracovníka nebo speciálního pedagoga se dožaduje více klientů, než je schopen v pracovní době uspokojit svou péčí, proto osloví vězeňského kaplana, který se spolu s ním na některých aktivitách podílí. Většinou se jedná o individuální rozhovory s klientem, poradenství, kulturní akce a podobně.

Vychovatelé odsouzených a pedagogové volného času uvedli, že spolupracují s duchovním na kulturních akcích, které připravují ve spolupráci s církví nebo nějakou soukromou organizací. Také oni hodnotí duchovní službu jako potřebnou, ale limitují její působení kompetencemi. Procentuelně jsou výsledky odpovědí zhodnoceny v následujícím grafu.

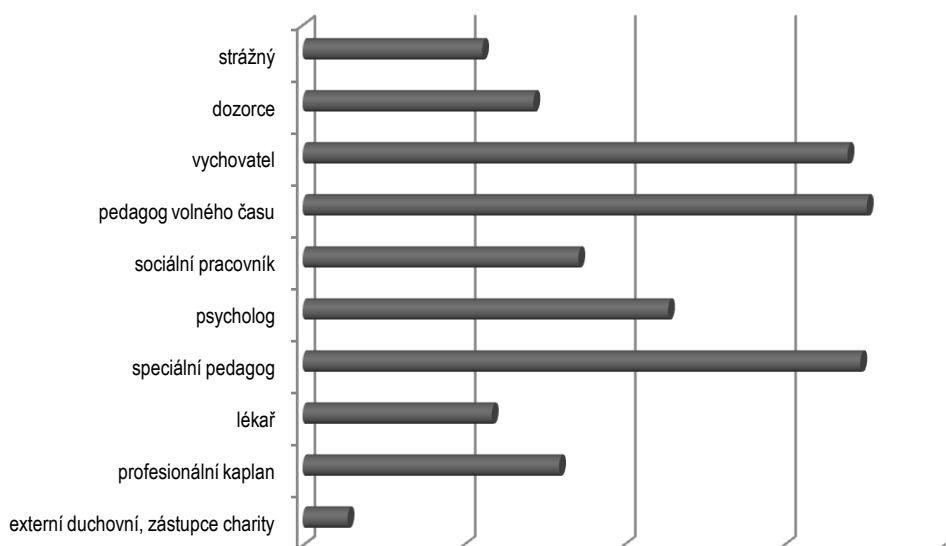
Stejně jako vězňům osobám, položili jsme i zaměstnancům věznic otázku, zda se ve své praxi setkali s osobou, které víra v životě pomohla. Ve 21 případech odpověděli respondenti, že takový případ neznají a nemají ani podobnou zkušenost. V osmnácti případech dotazovaný uvedl, že si nevzpomíná, což nevylučuje žádnou z možností. Pro nás je podstatných 11 dotazovaných, kteří znají případ, kdy víra vězni pomohla.

Graf 31: Víte o případu, kdy víra člověku pomohla?

Jedním z dalších sledovaných výstupů dotazníku byla otázka, jak zaměstnanci nahlíží na význam jednotlivých profesí při práci s vězni. Při odpovědích na tuto otázku byla respondentům nabídnuta škála profesí, které měli podle svého uvážení obodovat – 0 = nejméně podstatný, 1 = částečně potřebný a 2 = velmi potřebný. Duchovní byli v této klasifikaci rozděleni na kaplany – zaměstnance věznic a externí duchovní. Celkové skóre vyjadřuje následující graf:

Graf 32: Význam jednotlivých profesí pro práci s vězni

Ačkoli externí duchovní jsou zaměstnanci VS ČR vnímáni jako nejméně důležití, profesionální kaplani skórují poměrně solidně (80), zhruba na úrovni sociálních pracovníků (86) a předstihují lékaře (59). O něco vyššího skóre (114) dosáhli celkem dle očekávání psychologové.

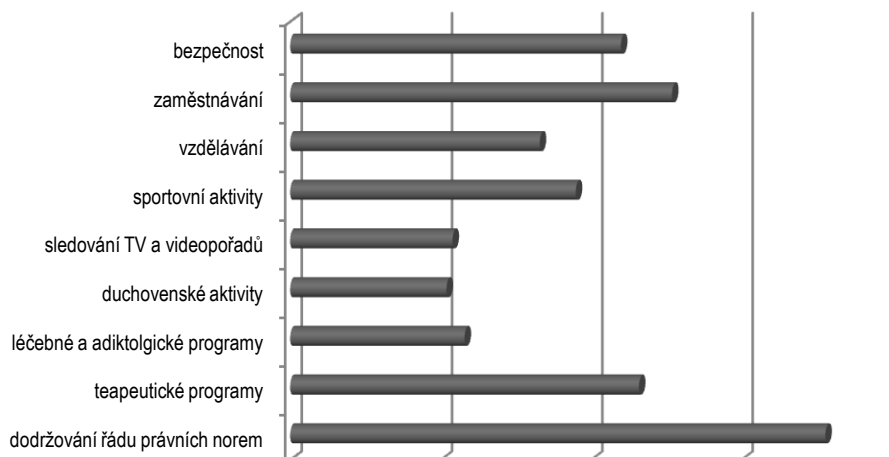
V očích zaměstnanců jsou nejdůležitější vychovatelé, patrně pro svůj každodenní přímý kontakt s vězni, speciální pedagogové, kteří činnost vychovatelů přímo organizují a překvapivě také pedagogové volného času, zabývající se zájmovými aktivitami s odsouzenými. Pro tento fakt nemáme validizované vysvětlení, lze se však domnívat, že v pozadí může být dojem spokojeného vězně, který díky účasti na sportovních, kulturních a dalších volnočasových programech nepůsobí personálu VS zásadní obtíže.

Pokud jde čistě o kaplany, pak z celkového počtu $n = 100$ dotazovaných uvedlo 24, že kaplan je nejméně podstatný při práci s vězni, dalších 72 si myslí, že je částečně potřebný a 4 zaměstnanci ze sta si myslí, že důležitost kaplana má nejvyšší význam. Podle hodnocení externích duchovních téměř všichni dotazovaní zastávají názor, že tato duchovní péče není důležitá. Pouze osm dotazovaných externím duchovním přisuzuje částečnou potřebnost a tři potřebnost nejvyšší. Zde je na vině poměrně malá povědomost o práci dobrovolné duchovní služby a mezi personálem poměrně rozšířený dojem o zástupcích charity jako o těch, kdo vězněným přinášejí hygienické balíčky, jejichž obsah je pak dále směřován za vězni vyhledávaný artikl.

Pokusili jsme se také zjistit, co je podle respondentů v práci s vězněnými důležité. Opět jsme použili škálu odpovědí, které měli dotazovaní dle svého mínění obodovat. Největší penzum zaměstnanců klade důraz na dodržování norem, což vzhledem k tomu, že polovinu vzorku tvořili zástupci ozbrojené složby VS, není nikterak překvapivé. Ze stejného důvodu jsme však očekvali i vyšší důraz na bezpečnost.

Zaměříme-li se na odpovědi související s prací duchovního, pak z nich vyplývá, že duchovenské aktivity mají podle zaměstnanců nejmenší význam. Zároveň 48 z nich uvádí, že duchovenská péče je důležitá, nelze ji však přisuzovat nejvyšší význam. Za zcela zbytečné považuje duchovenské aktivity 38 dotazovaných a pouze čtyři jim přiřkládají nejvyšší význam.

Graf 33: Důležitost aktivit při práci s odsouzenými

Vedle již glosového dodržování norem je velký důraz kladen na terapeutické programy, jichž se někteří kaplani účastní, proto je pro náš průzkum důležité zařadit i tyto formy práce s klienty do našeho hodnocení. Jejich význam akcentovali především speciální pedagogové a psychologové. Nejméně důležité jsou tyto aktivity pro dozorce, kteří naopak preferují bezpečnost.

Pokud bychom měli sumarizovat všechny výstupy z dotazníku pro zaměstnance, musíme konstatovat, že odtažitější k práci duchovních jsou jednoznačně uniformovaní příslušníci VS ČR. Jejich odpovědi na otázky signalizují odmítavý postoj a jen v několika málo případech jsme se setkali s kladným hodnocením duchovní péče či kaplana. Zcela odlišně vypadají výstupy z odpovědí specialistů, kteří velmi často popisovali spolupráci s kaplany a tuto také ve většině případů kladně hodnotili.

Porovnáme-li všechny tři zmiňované průzkumy, můžeme konstatovat, že zhruba třetina zaměstnanců VS ČR vnímá duchovenskou službu jako prospěšnou. Její kladné vnímání pak roste se vzděláním respondentů i pozicí v hierarchii VS ČR. Na tomto názoru není nic překvapivého, uvážíme-li, že duchovní jsou přímými podřízenými prvních zástupců ředielů věznic a spolupracují zejména s psychology, speciálními pedagogy a sociálními pracovníky, jejichž pozice stojí na pomyslném žebříčku poměrně vysoko.

8.3.3 Vyhodnocení

Při porovnávání získaných údajů a odpovědí z obou dotazníků, v rámci ověřování stanovených hypotéz i při posuzování dalších aspektů výzkumu, můžeme jednoznačně konstatovat, že hypotéza č. 1 byla potvrzena. Předpokládali jsme, že duchovní služba je ve věznicích

nezastupitelná a odpovědi respondentů to potvrdily. Jestliže 39 vězňených osob z celkového počtu 250 (tedy zhruba 16 %) osloví duchovního při řešení osobního problému, je velmi důležité aby duchovenská služba byla nedílnou součástí preventivně výchovných a speciálně výchovných aktivit. Vzhledem k tomu, že 18 % vězňených osob a zejména 53 % zaměstnanců uvedlo, že je dle jejich názoru duchovní péče potřebná, je to ve srovnání z dostupnými výsledky publikovanými v minulých letech, které jsme nastínili v kapitole 8.3.1 číslo poměrně vysoké. Z výsledků výzkumu vyplývá, že kaplanova úloha ve věznicí je poměrně širokospektrální a zahrnuje v sobě prvky hned několika odvětví, zejména poradenství a sociální práce. Dlužno dodat, že ani oněch 18 % není třeba vnímat jako nízké číslo, uvědomíme-li si, že ve společnosti je zájem o pastorační poradenství ještě mnohem nižší – ve vězení jde prakticky o každého pátého člověka. Těch, kteří chtějí skutečně studovat Boží slovo nebo konvertovat bude skutečně spíše méně než více, jak ostatně potvrzuje i průzkum organizovaný mezi odsouzenými ve Věznicí Stráž pod Ralskem, v roce 2002²⁴⁴. Ze sta vězňů mu tehdy na otázku: „*Máte zájem o aktivity nabízené ze strany Vězeňské duchovní služby?*“ odpovědělo kladně 26, záporně 74. Religiózní založení potvrdilo 20 % dotázaných, 19 % z nich by dalo v hledání pomoci v řešení životních problémů přednost návštěvě kaplana před psychologem nebo speciálním pedagogem. V průběhu sedmiletého sledování stoupal zájem klientely Vazební věznice Liberec o služby z původních 8 na konečných 27 %, ačkoli větší část z nich se omezila pouze menší počet návštěv, jak ukázal Graf 9.

Celkové výsledky však jednoznačně signalizují, že výlučnost a nezastupitelnost duchovenské služby nespočívá v oddělení se od práce odborných zaměstnanců VS ČR, ale naopak v týmové práci, která jejich službu významně doplňuje.

Hypotéza č. 2 se týkala příčin kontaktování duchovního ze strany klientely. Jak vyplývá z údajů, které anoncuje Graf 30, domnívá se většina zaměstnanců, že duchovní by se měl věnovat pouze spirituálním otázkám a nezasahovat do kompetencí jiných zaměstnanců. Tento názor však není podložen dostatečnou znalostí poimenické problematiky a také údaje, které sumarizoval Graf 26 ukazují, že v otázkách víry se na duchovní obrací pouze menšina (32 %) vězňených. Tato hypotéza tedy výzkumem potvrzena nebyla.

²⁴⁴ MICHAİLIDIS. *Vězeňská duchovenská péče*

Třetí hypotéza byla potvrzena pouze částečně a již jsme ji v předcházejícím textu komtovali. Graf 22 sice potvrdil, že klienti důvěřující kaplanovi současně přijímají i psychologa, z porovnání však vyšlo, že kaplani dosáhli podobného skóre jako sociální pracovníci, což vysvětlujeme podobným zaměřením oblasti jejich poradenství, týkajícího se vedle intrapersonálních obtíží i interpersonálních vztahů klientů na svobodě.

Překvapivě zcela vyvrácena byla hypotéza č. 4, s níž externí duchovní často operují. Graf 22 jednoznačně ukázal, že zatímco profesionální kaplani vysoko skórují v oblasti důvěry (78) a vykazují nízkou nedůvěru (16), u externích duchovních je tento poměr prakticky obrácený (16 : 58). To může být způsobeno dvěma faktory – jednak se již dostatečně etablovala kaplanská služba a podařilo se jí získat důvěru u vězeňské populace, která již nemá tolik důvodů vyhledávat méně dostupné externisty, za druhé však může být příčinou i menší profesinonalita jejich či služeb nižší infrmovanost vězněných.

9. ZÁVĚR

V předložené práci jsme nastínili penologickou poimeniku jako subobor pastorální teologie. V pojmovém vymezení jsme se zabývali pojmy penologický a penitenciární, v oblasti teologie pak poimenickými souvislostmi.

Komparovali jsme různé terminologické přístupy a poprvé jsme navrhli formulaci obsahové náplně pastorální teologie, pastorační péče a křesťanského poradenství, přičemž jsme je rozdělili jednak na interní a externí a za druhé na užší a širší podle výběru klientely a prostředí, v jehož rámci se uskutečňuje.

Pro vymezení pastorační péče jsme hledali souvislosti v Novém zákoně, zejména sledováním pojmového výskytu výrazu souvisejících se spirituální starostlivostí. Penitenciární poimeniku jsme zakotvili do kontextu biblického i historického, vymezili jsme také interdisciplinární komunikaci s participujícími vědními obory.

Za přínosnou a dosud nepublikovanou pokládáme deskripci specifického penitenciárního prostředí nejen z pohledu teologie, ale také dalších věd a naznačení možností mezioborové spolupráce i aplikace jejich forem a metod práce v teologických souvislostech. Poznatky získané studiem tuzemské i zahraniční literatury jsme doplnili vlastními praktickými zkušenostmi, kazuistikami a výzkumy a šetřeními.

Domníváme se, že duchovní mají své nezastupitelné místo v penitenciárním prostředí zejména proto, že jejich služby využívá až čtvrtina vězněných osob. Přinášejí empatický rozměr služby a jako jediní penitenciární specialisté působí na spirituální stránku člověka, jejíž objevení a následná konverze mohou mít i psychosociální důsledky. V tom duchovenskou službu nemůže zastoupit žádný jiný humanitní obor. Bez významu není ani fakt, že pouze duchovní může realizovat zákonem zaručené právo na spirituální péči.

Duchovenská služba pak může týmu vězeňských odborníků přispět vyučováním etických principů, svébytným přístupem k individuální práci s klientem například ve formě krizové intervence nebo poradenské práce.

Vězeňská služba ČR pak po téměř dvaceti letech působení duchovních vnímá tuto práci jako integrální součást svého působení na klientelu, což proklamuje jednak normativními akty ve formě novely

Dohody o duchovní službě z roku 2008 a rovněž postavením duchovních v jednotlivých věznicích. Tyto myšlenky jsme potvrdili i výzkumem.

Pokud jde o formulované hypotézy, komentovali jsme je již v textu práce. Zopakujeme však, že:

1. Byl potvrzen předpoklad, že duchovní služba je v českých věznicích nezastupitelná.
2. Předpokládali jsme, že vězněné osoby se na duchovní obracejí nejčastěji v otázkách spojených s jejich spiritualitou, což se částečně potvrdilo, když Graf 17: Problémy, s nimiž se klienti obracejí na duchovní, zobrazující výsledky výzkumu, ukázal, že prakticky stejně často se duchovní klienti obracejí i s vlastními psychickými problémy a rodinnými záležitostmi.
3. Částečně se potvrdil i předpoklad, že duchovní může nejlépe spolupracovat s psychologem. Vedle psychologa se však nabízí i sociální pracovník, který v hodnocení důvěry a nedůvěry za strany klientů dosáhl podobných hodnot. Druhým důvodem je, že metody a formy sociální práce nejsou tak dogmaticky zatížené a oborově uzavřené, takže je duchovní může snáze využít.
4. Vyvrácena byla ovšem poslední hypotéza, že externí duchovní se těší větší důvěře než profesionální kaplani, svázání s VS ČR pracovním vztahem. Ten jak se zdá není na škodu pozitivního vnímání kaplanů klienty, naopak jeho častější přítomnost ve věznicích může vzbuzovat větší důvěryhodnost. To nezávisle na sobě komentují Graf 22: Nedůvěra a důvěra respondentů při řešení problémů a Graf 32: Význam jednotlivých profesí pro práci s vězni.

9.1 ZÁVĚREČNÁ DOPORUČENÍ

Vzhledem k tomu, co jsme uvedli již v textu práce i v tomto závěrečném shrnutí doporučujeme:

1. Vzdělávání vězeňských kaplanů realizovat v kombinaci teologie s psychosociálními vědami.
2. Na ekumenickém poli promyslet a připravit projekt pospenitenciární péče.

3. Reflektovat nízkou hodnotu důvěry v externí duchovní, případně realizovat podrobnější výzkum, který by tuto otázku podrobněji rozpracoval a jehož výsledky by byly aplikovatelné v praxi.
4. Sestavit a vydat vězeňský zpěvník obsahující vedle církevních písní včetně doprovodů i texty liturgie, společných modliteb a vyznání váry.

SEZNAM OBRÁZKŮ, GRAFŮ A TABULEK

Obrázek 1: Penologie a oblasti jejího zájmu.....	21
Obrázek 2: Penologická poimenika a spolupracující vědní obory	43
Obrázek 4: Organizační schéma věznice	140
Obrázek 5: Organizační schéma výchovného týmu	141
Graf 1: Přehled vykonaných trestů smrti v letech 1945 – 1990	91
Graf 2: Vzdělání klientů	103
Graf 3: Vzdělání rodičů mladistvých obviněných	104
Graf 4: Kriminogenní faktory v rodinách mladistvých obviněných	104
Graf 5: Rodinný stav vězňů	105
Graf 6: Podíl odsouzených v jednotlivých typech věznic k 1. 3. 2009	117
Graf 7: Věkové složení klientely	147
Graf 8: Klienti podle spáchané trestné činnosti	147
Graf 9: Klienti podle počtu návštěv	148
Graf 10: Religiozita klientů A	149
Graf 11: Religiozita klientů B	149
Graf 12: Podíl skupin duchovních na návštěvách klientů	152
Graf 13: Důležitost a frekvence duchovenských aktivit (2004)	154
Graf 14: Rozložení pracovní doby kaplanů (2004)	154
Graf 15: Rozdělení pracovní doby kaplana VV Liberec	155
Graf 16: Význam aktivit podle duchovních	155
Graf 17: Problémy, s nimiž se klienti obracejí na duchovní	156
Graf 18: Využití diagnostických metod sociálními pracovníky	157
Graf 19: Studium spisové dokumentace duchovními	158
Graf 20: Způsob bydlení před uvězněním	185
Graf 21: Respondenti podle počtu předcházejících odsouzení	192
Graf 22: Nedůvěra a důvěra respondentů při řešení problémů	194
Graf 23: Potřebnost práce duchovního	196

Graf 24: Způsob kontaktování duchovního - výkon trestu	197
Graf 25: Způsob kontaktování duchovního – výkon vazby	197
Graf 26: Důvody pro návštěvu duchovního.....	198
Graf 27: Zaměstnanci VS ČR podle délky praxe	201
Graf 28: Rozdělení respondentů podle profesního zařazení	201
Graf 29: Zaměstnanci VS ČR podle dosaženého vzdělání.....	202
Graf 30: Odpověď na otázku je-li duchovní služba ve věznicích potřebná	203
Graf 31: Víte o případu, kdy víra člověku pomohla?	204
Graf 32: Význam jednotlivých profesí pro práci s vězni	204
Graf 33: Důležitost aktivit při práci s odsouzenými	206
Tabulka 1: Rozložení odsouzených podle délky trestu	190
Tabulka 2: Věkové skupiny respondentů	191
Tabulka 3: Věkové složení vězňů ve Vazební věznici Liberec 99 –07	192
Tabulka 4: Nedůvěra a důvěra respondentů při řešení problémů	193
Tabulka 5: Způsob zahájení spolupráce s duchovním.....	196

JMENNÝ REJSTŘÍK

ADAMS, Jay E.	38	HARTL, Pavel	176
ANZENBACHER, Arno	64	HAVRÁNEK, Alexandr	35
BAJCURA, Lubomír	84	HERETIK, Anton	17, 101, 165
BALCAROVÁ, Renata	94, 97	HONCOVÁ, Jaroslava	80
BARTH, Karl.....	49	HRADECKÁ, Vlastimila – HRADECKÝ Ilja	182
BLATNÍKOVÁ, Šárka	17, 128	HUDYMAČ, Peter - PRISTÁŠ, Peter.....	30, 65
BROCH, Otto	70, 98	JAKUBALOVÁ, Květoslava	48, 186
BURKIEWICZ, Bohuslav ...	24, 98, 199	JALUŠKA, Aleš.....	23
COLLINS, Garry	39, 40	KARABEC, Zdeněk.....	94, 96
CRABB, Lawrence	38, 49, 74	KAŠPARŮ, Max ...	16, 37, 40, 128, 130, 134, 137
ČEPELÁK, Jiří .	16, 101, 102, 119, 128, 130, 131, 134, 159, 164, 168	KOLDÍN, Pavel Kristián.....	80
ČERNÍKOVÁ, V.	20	KROFOTVÁ, Andrea.....	102
ČIERNÁ, Jarmila	150	KUČERA, Zdeněk	37
ČÍRTKOVÁ, Ludmila	17, 101, 129, 167, 168	KULA, Luděk	94, 123, 140
ERHART, Adolf.....	20	LÁNY, Emil	90
FAZEKAŠ, Ľudovít	56, 73, 76	LIGUŠ, Ján	44, 46, 47, 54, 64, 171
FISCHER, Slavomil.....	51	LÍZNA, František	95, 97
FREUD, Sigmund.....	49, 72	LUPTÁK, Ondrej	76, 95
FRNANCEK Jindřich.....	81	MALÝ, Jiří	94, 97
GIDDENS, Anthony	52	MAMULA, Jan	150
GLOTOČKIN, A. D. - PIROŽKOV, V. F.	92	MAŘÁDEK, Vladimír.....	17
GROMOVÁ, Katarína	168	MASARIK, Albín....	67, 70, 72, 75
HÁLA, Jaroslav	25, 112, 125, 126, 127	MASLOW, Abraham.....	74
		MATOUŠEK, Oldřich	17, 102, 172
		MECLOVÁ, Kamila	93, 94, 98

MEZNÍK, Oldřich	17	VODÁČKOVÁ, Daniela	183
MICHAILIDIS, Simon .	80, 81, 199	WOOLF, Kenneth Harry	88
MITÁŠ, Václav	17, 24, 55, 66		
NOVOTNÝ, Adolf.....	26, 59		
OPATRNÝ, Aleš	34, 39		
PESCHKE, Karl-Heinz	56		
PIVOŇKA, Bohdan	75, 94, 96, 97, 98, 152		
POKORNÝ, Petr	99		
PRAŠKO, Ján ..	128, 132, 133, 136		
RUTRLE, Otto	36		
ŘEZÁČ, František Josef.....	78, 85		
ŘÍČAN, Pavel.....	74		
SALAJKA, Milan	33, 36, 171		
SMOLÍK, Josef	35		
SOCHŮREK, Jan..	17, 22, 54, 108, 110, 118, 119, 120, 122, 124, 173		
SONNENFELS, Josef	81		
SOUČEK, Josef	28, 30, 40		
STRÍŽENEC, Michal	69		
SVOBODA, Mojmír.....	161		
ŠKODA, Jiří.....	51		
TILLICH, Paul.....	49, 71		
TOURNIER, Paul	46, 70, 73		
UHLÍK, Jan	83, 84, 90		
URBANOVÁ, Miluše.....	17		
VÁGNEROVÁ, Marie	99, 129, 133, 135, 173, 183		
VAN NESS, Daniel	32		

POJMOVÝ REJSTŘÍK

- abulie, 142
- abúzus, 10, 177
- adaptace, 115, 116, 118, 122, 123, 172, 176, 178, 188
- automutilace, 10, 91, 171, 178
- diagnostika, 40, 42, 105, 108, 143, 189, 199
- edukace, 52, 56, 85, 91, 95
- eschatologie, 11, 28, 66
- etopedie, 52
- extramurální, 188
- hamartologie, 51, 72
- harm reduction, 11, 184
- hřích, 31, 38, 42, 55, 63, 72, 74, 103, 129, 140
- insuficience, 55, 172
- katechetika, 53
- kompetence, 11
- konformismus, 178
- konverze, 25, 38, 46, 47, 52, 69, 70, 72, 75, 78, 79, 154, 212
- krize, 38
- z propuštění, 187
- z uvěznění, 122, 177
- letniční, 16
- maladaptace, 12
- maladaptivita, 132, 139, 171
- mediace, 23, 100
- misiologie, 68
- modus operandi, 12, 163
- motivace, 22, 23, 37, 70, 72, 73, 76, 77, 113, 186, 188, 192
- norma, 104, 110, 113, 171
- normalita, 16, 132
- oběť, 23, 54, 129, 137
- penologické organizace
- SNV, 96, 97, 98, 99, 185
- Tábory nucených prací, 95
- ÚNV, 96, 97
- ÚVV, 97
- Výzk. ústav penologický, 17, 95
- ZNV, 185
- pokání, 73
- poradenství, 12, 25, 26, 39, 53, 74, 76, 108, 154, 164, 172, 200, 208, 212, 213
- porucha osobnosti
- disociální, 13, 49, 132
- emočně nestabilní - hraniční, 137
- emočně nestabilní - impulzivní, 136
- histriónská, 49, 140
- schizoidní, 138
- postpenitenciární, 13, 160, 185
- prizonizace, 116, 123, 161, 178, 184, 186
- psychopatie, 13, 74, 105, 132

psychopatologie, 16, 50, 51
 recidiva, 26, 78, 104, 185, 188
 reedukace, 13, 53, 83, 84, 85, 113, 135
 reintegrace, 20, 21
 resocializace, 52, 85, 95, 200
 sebevražda, suicidium, 14, 64, 91, 171, 178
 socializace, 13, 23, 48, 51, 55, 69, 104, 108, 110, 111, 114, 199
 sociální deviace, 38, 50, 55, 72, 74, 105
 sociální fungování, 14, 183, 200
 sociální patologie, 52, 55, 68, 97
 soteriologie, 14, 28, 42, 63, 72
 talio, 15, 82
 tenze, 35, 66, 77, 112, 124, 187
 terapie, 25, 26, 53, 77, 172, 183, 200
 tortura, 15, 83
 trest
 doživotní, 23, 71, 110, 121, 130, 190
 funkce, 22
 smrti, 23, 38, 60, 61, 62, 82, 83, 85, 94
 účel, 24, 62, 70, 76, 157
 výjimečný, 23
 vazba
 účel, 24, 25, 157
 viktimologie, 15, 20, 23
 vina, provinění, 13, 15, 22, 25, 57, 67, 72, 73, 74, 76, 105, 113, 123, 129, 135, 171
 vražda, homicidium, 11, 23, 26, 54, 71, 83, 94, 105, 110, 111, 113, 130, 137, 138, 149, 154, 190
 zabezpečovací detence, 20, 25, 146
 zpověď, 25, 85, 87, 92

BIBLIOGRAFIE

PRAMENY:

Aktuální informace : informační bulletin. Ved. red. Eduard Vacek. 1992. Praha : Vězeňská služba České republiky, roč. 1992/2004.

ANZENBACHER, Arno. *Křesťanská sociální etika*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury. 2004. 254 s. ISBN 80-7325-030-6

BAJCURA, Lubomír. *Informace pro příbuzné obviněných*. [neprodejný účelový náklad]. Praha : Open society found, 1999. 25 s.

BAJCURA, Lubomír. *Práva vězně*. Praha : Grada Publishing, 1999. 160 s. ISBN 80-7169-555-6

BAJCURA, Lubomír. *Tři výročí spolupráce s boromejkami*. In: *České vězeňství*, Praha, ročník 2004, č.6.

BARTOSZOVÁ, Jitka. *Stav postpenitenciárního zacházení v Ostravě a okrese Frýdek – Místek*. In: *České vězeňství*, Praha, roč. 1999, č. 1

BÁRTOVÁ, Zdeňka. *Metody sociální práce* [studijní texty]. Praha : Agentura T. 2000. 56 s.

BEDNÁŘOVÁ, Zuzana – PELECH, Lubomír. 2003. *Slabikář sociální práce*. Brno : Doplněk. 2003. 138 s. ISBN 80-7239-148-8

Bible. Český ekumenický překlad. 2. revid. vydání. Praha : Česká biblická společnost, 1999. ISBN 80-85810-28-X

BLATNÍKOVÁ, Šárka. *Psychologické aspekty uvěznění*. In: *Psychologie DNES*, 2/2004. Praha : Portál. 2004

BROCH, Otto. *Úloha a využití pastorační péče o vězněné osoby*. Diplomová práce na Cyrilometodějské teologické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Vedoucí práce: Jaroslav STUDENÝ. 1999. 65 s.

CLARK, D. A. – BECK, A. T. *Scientific foundations of cognitive theory and therapy of depression*. New York, NY: John Wiley & Sons. 1999. 312 s.

COHEN, R. *Nejčastější psychické poruchy v klinické praxi*. Praha: Portál. 2002. 154 s.

COLLINS, Garry. *Christian counselling*. London : Word Publishing, 1998.

COYLE, Andrew. *Řízení věznic v čase změn*. Praha : České vězeňství. 2002. 212 s. ISSN 1213-9297

CRABB, Lavrence. *Effective biblical counseling*. Michigan : The Zondervan Corporation Grand Rapids. 1978. 214 s.

CRABB, Lawrence. *Osobnost člověka*. Praha : Návrat domů, 1995. 176 s. ISBN 80-85495-36-08

ČEPELÁK, Jiří. *Pachatelé s psychopatickou osobností ve výkonu trestu odnětí svobody*. In: *Zpravodaj SNV ČR*, Praha, 1979, č. 1.

- ČEPELÁK, Jiří. *Kriminogenní význam selhání socializačního procesu*. In: Zpravodaj SNV ČR, Praha, 1979, č. 8.
- ČEPELÁK, Jiří. *Penitenciární psychologie*. Praha : Vysoká škola Sboru národní bezpečnosti – Katedra penologie, 1982. 310 s.
- ČERNÍKOVÁ, V. – SEDLÁČEK, V. *Základy penologie pro policisty*. Praha: Policejní akademie. 2002.
- ČERNÝ, Pavel. [s.a.] *Křesťanské kázně jako prostředek milosti*. Nepublikované poznámky k přednáškám na Evangelikálním teologickém semináři v Praze. [s.a.]
- České vězeňství : čtvrtletník*. Ved. red. Eduard Vacek (do r. 2003) a Miroslav Jílek (od r. 2003). 1993-2005. Praha : Vězeňská služba České republiky, roč. 1993-2005.
- ČIERNÁ Jarmila – MAMULA, Jan: *Duchovní témata a krize*. In VODÁČKOVÁ, Daniela a kol.:*Krizová intervence*. Praha : Portál. 2002. 544 s. ISBN 80-7178-696-9
- ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Policejní psychologie*. Praha : Portál. 2000. 254 s. ISBN 80-7178-475-3
- ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Forenzní psychologie*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. 2004. 202 s. ISBN 80-86473-86-4
- Evropská vězeňská pravidla*. Doporučení Rady Evropy. Praha: Nadace Klíč, 1996. 86 s.
- FAZEKAŠ, Ludovít. *Úvod do Novej zmluvy*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela. 1996. 128 s. ISBN 80-88825-36-9
- FAZEKAŠ, Ludovít. *Misia v pohľade Novej zmluvy*, In: *Teologické princípy misie*. Banská Bystrica : Združenie evanjelikálnych cirkví, 1999. 101 s. ISBN 80-88945-10-0
- FAZEKAŠ, Ludovít. *Ako žiť - Úvod do kresťanskej aplikovanej etiky*. Banská Bystrica : Trian. 2000. 177 s. ISBN 80-88945-20-8
- FAZEKAŠ, Ludovít. *Kristovo telo – List Efezanom*. Banská Bystrica : Združenie evanjelikálnych cirkví, 2000. 126 s. ISBN 80-88945-23-2
- FERJENČÍK, Ján. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*. Praha : Portál. 2000. 256 s. ISBN 80-7178-367-6
- FISCHER, Slavomil. *Etopedie v penitenciární praxi*. Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně. 2006. 187 s. ISBN 80-7044-722-9
- FISCHER, Slavomil – ŠKODA, Jiří. *Speciální pedagogika*. Praha : Triton. 2008. 205 s. ISBN 978-80-7378-014-0
- FRANCEK, Jindřich. *Katovské řemeslo v Českých zemích*; In: *Historie trestu smrti*. Praha : Rybka Publisher, 1998. 408 s. ISBN 80-86182-053-3
- GIDDENS, Antony. *Sociologie*. Praha : Argo. 1999. 596 s. ISBN 80-7203-124-4
- GLOTOČKIN, A.D. – PIROŽKOV, V.F. 1980. *Nápravně pracovní*

- psychologie*. Praha : Katedra nápravné výchovy VŠ SNB, 1980. 278 s.
- GROMOVÁ, Katarína. *Problematika odsúdených mentálne retardovaných*. In: Zvesti ZNV SSR, Bratislava, roč. 1983, č. 4.
- GROSSMANN, Miroslav – ROZTOČIL, Vojtěch. 2005. *Ruskojazyční*. Praha : Vězeňská služba ČR. 2005.
- HÁLA, Jaroslav. *Teorie a praxe vězeňství I. Prevence mimořádných událostí ve výkonu vazby*. České Budějovice : Jihočeská univerzita – Zdravotně sociální fakulta. 1996, 95 s. ISBN 80-7040-235-0.
- HÁLA, Jaroslav. *Teorie a praxe vězeňství II. Optimalizace výkonu trestu odnětí svobody*. České Budějovice : Jihočeská univerzita – Zdravotně sociální fakulta. 1999. 110 s. ISBN 80-7040-376-4.
- HANESOVÁ, Dana. *Náboženská výchova v školách*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela. 2001. 267 s. ISBN 80-8055-494-3
- HARTL, Pavel. 2003. *Poradenství*. In: MATOUŠEK, Oldřich a kol. 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál. 2003. ISBN 80-7278-548-2
- HAVRÁNEK, Alexandr. *Úvahy o pastýřské péči*. Praha : Církev bratrská. 1986. 280 s.
- HAVRÁNKOVÁ, Olga. *Případová práce*. In: MATOUŠEK, Oldřich a kol. 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál. 2003. ISBN 80-7278-548-2
- HAVRÁNKOVÁ, Olga. *Skupinová práce*. In: MATOUŠEK, Oldřich a kol. 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál. 2003. ISBN 80-7278-548-2
- HERETIK, Anton. *Forezná psychológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 2004. 143 s. ISBN 80-10-00341-7
- HONCOVÁ, Jaroslava. *Mučení jako metoda výslechu*. In: *České vězeňství*, Praha, ročník 1997, č.2.
- HRADECKÁ, Vlastimila – HRADECKÝ, Ilja. *Bezdomovství – extrémní vyloučení*. Praha : Naděje. 1996. 112 s. ISBN 80-902292-0-4
- JAKUBALOVÁ, Květoslava. *Doprovázení*. In MITÁŠ, Václav. *Duchovenská služba v penitenciárním prostředí*. Vězeňská duchovenská péče a Institut vzdělávání Vězeňské služby ČR : Stráž pod Ralskem. 2007. 122 s.
- JANKOVSKÝ, Jiří. *Etika pro pomáhající profese*. Praha : Triton. 2003. 224 s. ISBN 80-7254-329-6
- JELÍNEK, Jiří – SOVÁK, Zdeněk. *Trestní zákon a trestní řád; Poznámkové vydání s judikaturou*. Praha : Linde, 2000. 652 s. ISBN 80-7201-211-8
- JENÍČKOVÁ, Šárka. *Sociální aspekty kriminality mladistvých*. Diplomová práce na Katedře sociální pedagogiky Masarykovy univerzity v Brně. Vedoucí: PhDr. Jan Sochůrek, PhD. 2006
- KAŠPARŮ, Max. *Základy psychiatrie pro zpovědníky*. Brno : Cesta.

2002. 153 s. ISBN 80-7295-031-2

KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*. Praha : Sociologické nakladatelství. 2005. 529 s. ISBN 80-86429-52-0

KINKOR, Milan. *Komunitní práce*. In: MATOUŠEK, Oldřich a kol. 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál. 2003. ISBN 80-7278-548-2

KOUKOLÍK, František – DRTILOVÁ, Jitka. 1996. *Vzpoura deprivantů*. Praha : Makropulos. 1996. 264 s. ISBN 80-901776-8-9

KRATOCHVÍL, Stanislav. *Základy psychoterapie*. Praha : Portál, 1997. 383 s. ISBN 80-7178-179-7

KUČERA, Zdeněk. *Pravda a iluze moderní teologie*. Praha : Martin. 2004. 199 s. ISBN 80-85955-27-X

LIGUŠ, Ján. *Božie atribúty v misionálnej činnosti cirkví*. IN: *Teologické princípy misie*. Banská Bystrica : Združenie evanjelikálnych cirkví, 1999. ISBN 80-88945-10-0

LIGUŠ, Ján, *Sociálny rozmer teologie v 21. storočí*. In *Sociálny rozmer teologie na prahu nového tisícročia*. Banská Bystrica : TRIAN. 2000. 116 s. ISBN 80-88945-29-1

LIGUŠ, Ján. *Medziľudská komunikácia (Teologická propedeutika)*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela. 156 s. 2001. ISBN 80-80825-35-0.

LIGUŠ, Ján. *Úvod do katechetiky a metodológie náboženskej výchovy*. Banská Bystrica : Katedra evanjelikálnej teológie a misie Pedagogickej fakulty Univerzity Mateja Bela. 2003. 144 s. ISBN 80-8055-832-9

LIGUŠ, Ján a kolektiv. *Náboženská výchova a výuka*. Brno : Marek. 2005. 172 s. ISBN 80-86263-59-2

LIGUŠ, Ján. *Propedeutické systematicko-teologické reflexie o kresťanskej viere v Boha*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta univerzity Mateja Bela. 2006. 192 s. ISBN 80-8083-319-2.

LUCKÁ, Yvonna. *Krizová intervence*. In: MATOUŠEK, Oldřich a kol. 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál. 2003. ISBN 80-7278-548-2

LUPTÁK, Ondrej. *Praktická teológia misie medzi väzňami a vychovávateľmi väzňov (vzťahy cirkev a štát)*. In: *Zborník z konferencie Evanjelikálnej teológie s medzinárodnou účasťou*. Banská Bystrica : Katedra evanjelikálnej teológie a misie, 1997. 86 s.

MALÁ, Drahomíra. *Vězeňství po česku*. Tišnov : Sursum. 2003. 129 s. ISBN 80-7323-062-3

MAREŠ, Petr. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha : Sociologické nakladatelství. 2002. 113 s. ISBN 80-86429-08-3

MAŘÁDEK, Vladimír. *Vězeňství*. Ostrava : Technická univerzita. 2005. 78 s. ISBN 80-7368-002-5

MASARIK, Albín. 2003. *Transformácia človeka v Kristovi*. [součást

- dizertační práce]. Bratislava : Evanjelická teologická fakulta Univerzity Komenského, 2003. 40 s.
- MATOUŠEK, Oldřich – KROFTOVÁ, Andrea. 1998. *Mládež a delikvence*. Praha : Portál. 2003. 340 s. ISBN 80-7178-771-X
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál. 2003. 380 s. ISBN 80-7278-548-2
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Základy sociální práce*. Praha : Portál. 2003. 309. ISBN 80-7278-548-2
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Sociální práce v praxi*. Praha : Portál. 2005. 351 s. ISBN 80-7367-002-X
- MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha : Sociologické nakladatelství. 1997. 144 s. ISBN 80-85850-24-9
- MECLOVÁ, Kamila. *Rozvoj vězeňského systému v ČR*. In: *Sborník referátů z mezinárodní konference*. Praha : Vězeňská služba ČR, 2002. 302 s. ISBN 80-239-0138-9
- MICHAILIDIS, Simon. *Vězeňská duchovní služba, její podstata, smysl a význam v současném vězeňském systému ČR*. Diplomová práce na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Vedoucí práce neuveden. 2003. 87 s.
- MITÁŠ, Václav. *Nad závěry výzkumu Českého helsinského výboru o náboženských svobodách ve věznicích*. In: *České vězeňství*, ročník 2003, č.2.
- MITÁŠ, Václav. *Duchovní služba ve Věznici Opava*. In: *České vězeňství*, ročník 2005, č. 1.
- MITÁŠ, Václav. *Vězeňská duchovní služba v rámci Vězeňské služby ČR*. Diplomová práce na Katedře evangelikální teologie a misie Pedagogické fakulty Univerzity Mateja Bela v Banské Bystrici. Vedoucí práce Mm. prof. ThDr. Pavel Procházka, PhD. 2005. 112 s.
- MITÁŠ, Václav. *Duchovenská služba v penitenciárním prostředí*. Vězeňská duchovenská péče a Institut vzdělávání Vězeňské služby ČR : Stráž pod Ralskem. 2007. 122 s.
- MITÁŠ, Václav. *Penitenciární pastore v České republice*. In: PROCHÁZKA, Pavel a kol. *Viera v moc a moc viery – zborník z teologického konferencie*. Banská Bystrica : Zväz evanjelických cirkví. 2007. ISBN 978-80-88945-93-2
- MITÁŠ, Václav. *Penitenciární péče – interdisciplinární kooperace teologie a sociální práce*. Rigorózní práce na Pedagogické fakultě Univerzity Mateja Bela v Banské Bystrici. Vedoucí práce prof. PhDr. Jolana Hroncová, PhD. 2007. 180 s.
- MLČÁK, Zdeněk a kol. *Profesní kompetence sociálních pracovníků a jejich hodnocení klienty*. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity. 2005. ISBN 80-7368-129-3
- MONESTIER, Martin. *Historie trestu smrti*. Praha : Rybka Publisher, 1998. 407 s. ISBN 80-86182-053-3

- MUNKOVÁ, Gabriela. *Sociální deviace*. Praha : Karolinum. 2004. 75 s. ISBN 80-246-0297-2
- NAKONEČNÝ, Milan. *Motivace lidského chování*. Praha : Academia, 1996. 270 s. ISBN 80-200-0592-7
- NAKONEČNÝ, Milan. 2000. *Sociální psychologie*. Praha : Academia, 2000. 288 s. ISBN 80-200-0690-7
- NĚMEC, Miroslav. *Mafie a zločinecké gangy*. Praha : Eurounion. 2003. 231 s. ISBN 80-7317-026-4
- NESTLE, Eberhard – ALAND, Erwin. *Novum Testamentum Graece*. Stuttgart : Deutsche Bibelstiftung. 1981. ISBN 3 483 051001
- Občasník Vězeňské duchovenské péče : informační bulletin*. Odpovědný redaktor: Václav Mitáš, 1998-. Praha : Vězeňská služba České republiky, roč. 1998/2003.
- OPATRNÝ, Aleš. *Pastorace v postmoderní společnosti*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství. 2001. 151 s. ISBN 80-7192-557-8
- PÁL, László. *Penitenciárna pedagogika*. Bratislava : Správa SNV SSR. 1985. 68 s.
- PEASE, Allan. *Řeč těla*. Praha : Portál. 2001. 189 s. ISBN 80-7178-582-2
- PESCHKE, Karl-Heinz. *Křesťanská etika*. Praha : Vyšehrad. 2004. 694 s. ISBN 80-7021-718-9.
- PEŠATOVÁ, Dana. 2003. *Klasifikace a diagnostika poruch chování*. Liberec : Technická univ. v Liberci. 2003. 78 s. ISBN 80-7083-750-0
- POKORNÝ, Petr. *Výklad evangelia podle Marka*. Praha : Ústřední církevní nakladatelství. 1974. 370 s.
- PRAŠKO, Ján. *Poruchy osobnosti*. Praha : Portál. 2003. 359 s. ISBN 80-7178-737-X
- PROCHÁZKA, Pavel. *K teologii misie v postmodernom čase*. IN: *Teologické princípy misie*. Banská Bystrica : Združenie evanjelikálnych cirkví, 1999. 101 s. ISBN 80-88945-10-0.
- PROCHÁZKA, Pavel. *Pastorační péče o dospělé ve středním věku*. Studijní text č. 30. Praha : ECM, 2008. 19 s. ISBN 978-80-7356-021-8.
- PROCHÁZKA, Pavel. *Pastorační péče o seniory, nemocné, umírající a pozůstalé*. Studijní text č. 29. Praha : ECM, 2008. 30 s. ISBN 978-80-7356-020-1.
- PROCHÁZKA, Pavel. [s.a.] *Pastorálna teológia 1 – Kresťanské poradenstvo*. Nepublikované poznámky k přednáškám na Katedře evangelikální teologie a misie Univerzity Mateja Bela.
- Projekty – hledání nových forem zacházení s pachateli : Sborník*. Red. Eduard Vacek, 1999. Praha : České vězeňství (příloha), 80 s. 1999
- PRŮCHA, Jan. *Moderní pedagogika*. Praha : Portál. 1997. 452 s. ISBN 80-7178-170-3
- RUTRLE, Otto. *Základní problémy duchovní péče*. Praha : Ústřední rada

- Církev českomoravské. 1940. 115 s.
- ŘEZÁČ, František Josef. *Vězenství v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnějším trestání a polepšování zločinců*. Praha : České vězeňství (příloha), 1995. 56 s.
- ŘEZNÍČEK, Ivo. *Metody sociální práce*. Praha : Sociologické nakladatelství. 1997. ISBN 80-85850-00-1
- ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství*. Praha : Portál, 2002. 325 s. ISBN 80-7178-547-4.
- ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha : Portál. 2007. 326 s. ISBN 978-80-7367-312-3
- SALAJKA, Milan. *Křesťanská bohoslužba*. Praha : Blahoslav. 1985. 148 s.
- SALAJKA, Milan. *Křesťanská církev ve své duchovní aktivitě a praxi*. Praha : Karolinum. 1998. 182 s. ISBN 80-7184-655-4
- SLUKOVÁ, Květuše. *Zvládání problémových klientů*. [pracovní text k semináři]. Liberec : Vzdělávací centrum pro veřejnou správu. 2005. 29 s.
- SMARTO, Donald. *Keeping ex-offenders free*. Grand Rapids : Baker Books. 1994. 234 s. ISBN 0-8010-8357-5
- SMOLÍK, Josef. *Pastýřská péče*. Praha : Komenského bohoslovecká fakulta. 1991. 264 s. ISBN
- SOCHŮREK, Jan. *Problémy „druhého života“ odsouzených*. In: Zpravodaj SNV ČR, Praha. 1982, č. 3
- SOCHŮREK, Jan. *Vybrané kapitoly ze sociální patologie – I. díl – Úvod do sociální patologie, sociálně patologické skupiny*. Liberec : Technická univerzita, 2001. 82 s. ISBN 80-7083-494-3
- SOCHŮREK, Jan. *Vybrané kapitoly ze sociální patologie – II. díl – Speciální část*. Liberec : Technická univerzita, 2002. 48 s. ISBN 80-7083-680-6
- SOCHŮREK, Jan. *Nástin vybraných problémů forenzní psychologie – I. díl – Obecná část*. Liberec : Technická univerzita, 2002. 93 s. ISBN 80-7083-679-2
- SOCHŮREK, Jan. *Nástin vybraných problémů forenzní psychologie – II. díl – Speciální část*. Liberec : Technická univerzita, 2002. 48 s. ISBN 80-7083-680-3
- SOCHŮREK, Jan. *Nástin vybraných problémů viktimologie*. Liberec : Technická univerzita, 2003. 92 s. ISBN 80-7083-745-4
- SOCHŮREK, Jan. *Negativní vlivy ve vězení a jejich vliv na reintegraci vězňů*. Disertační práce na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. 2005. 165 s.
- SOUČEK, Josef Bohumil. *Bláznovství kříže*. Heršpice : EMAN. 1996. 136 s. ISBN 80-901854-0-1
- SOVÁK, Miloš. *Nárys speciální pedagogiky*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství. 78 s. 1980.

- STACH, Jan – KUČERA, Miroslav. *Oprátka na ně nezbyla*. Praha : Police history. 2004. 156 s. ISBN 80-86477-17-7
- STOTT, John R. W. *Jediná cesta – Výklad Pavlova listu Galatským*. Kutná Hora : Česká biblická práce. 1968.
- STRÍŽENEC, Michal. *Súčasná psychológia náboženstva*. Bratislava : Iris, 2001. ISBN 80-88778-33-6.
- SVOBODA, Mojmir – KREJČÍŘOVÁ, Dana – VÁGNEROVÁ, Marie. 2001. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Praha : Portál. 2001. 791 s. ISBN 80-7178-545-8
- SVOBODA, Mojmir. 1999. *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha : Portál. 1999. 383 s. ISBN 80-7178-327-7
- ŠVINGALOVÁ, Dana – PEŠATOVÁ, Ilona. *Vybrané kapitoly z metod sociální práce*. Liberec : Technická univerzita v Liberci. 2003. 75 s. ISBN 80-7083-752-7
- TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace*. Praha : Computer Press. 2003. 256s. ISBN 80-7226-429-X
- TILLICH, Paul. *Systematická teológia*. Bratislava : Evanjelická bohoslovecká fakulta. 187 s. 1996.
- TOURNIER, Paul. *Vina*. Praha : Návrat domů, 1995. 132 s. ISBN 80-85495-40-6
- TRACHTOVÁ, E. *Potřeby nemocného v ošetrovatelském procesy*. Brno: IDV PZ. 89 s. 1999
- UHLÍK, Jan. *Svatováclavská trestnice*. In: *České vězeňství*, Praha, 1993, č. 1 a 2.
- UHLÍK, Jan. *František Josef Řezáč – Reformátor českého vězeňství*. Praha : České vězeňství (příloha). 120 s. 1997.
- UHLÍK, Jan. *Historie českého vězeňství*. Stráž pod Ralskem : Institut vzdělávání VS ČR. 2006.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha : Portál. 2004. 870 s. ISBN 80-7178-802-3
- VÁGNEROVÁ, Marie. 2005. *Základy psychologie*. Praha : Portál. 2005. 179 s. ISBN 80-246-0481-3
- VAN NESS, Daniel. 1997. *Restoring Justice*. Cincinnati : Anderson Publishing. 1997. 254 s. ISBN 0-87084-890-0
- VEPŘEK, Karel. 1994. *Dohoda mezi církví a VS ČR*. In: *České vězeňství*, Praha, 1994, č. 1 a 2, s.65.
- Vězeňství v České republice : stenografický záznam veřejného slyšení v Senátu Parlamentu ČR*. 2000. Redaktoři: Lubomír Bajcura – Tomáš Krupička. Praha : České vězeňství (příloha), 2000.
- Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945 – 1955*. [sborník z mezinárodního semináře] Praha : České vězeňství. 2000. 148 s.
- VIŠŇOVSKÝ, Ludovít. *Teória výchovy*. Banská Bystrica : Pedagogická

fakulty Univerzity Mateja Bela. 1998. 109 s.

VODÁČKOVÁ, Daniela a kol.: *Krizová intervence*. Praha : Portál. 2002. 544 s. ISBN 80-7178-696-9

Výroční zpráva České republiky za rok 2003. Editor: Miroslav Jílek. Praha : Vězeňská služba ČR. 2004.

VÝROST, Jozef – SLAMĚNÍK, Ivan. 2001. *Aplikovaná sociální psychologie*. Praha : Grada publishing. 2001. 198 s. ISBN 80-247-0042-5

WOOLF, Harry Kenneth. 1991. *Prison Disturbances April 1990*. London : HSMO. 95 s. 1991.

ZÁHORSKÁ, Jindřiška. *Psychologická intervence při vyšetřování trestných činů*. Praha : Portál. 2007. 136 s. ISBN 978-80-7367-236-2

Zpravodaj SNV ČR : měsíčník. Praha : Správa Sboru nápravné výchovy ČSR, roč. 1979-1990.

Zvesti Sboru nápravnej výchovy Slovenskej socialistickej republiky : čtvrtletník. Bratislava : Správa SNV SSR, roč. 1980 – 1989.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

REBELL, Walter. 1992. *Psychologisches Grundwissen für Theologen*. Ein Handbuch. Gütersloher Verlagshaus, 2. Auflage. 1999. 253 s.

UŽITÉ ENCYKLOPEDIE A SLOVNÍKY

BIČ, Miloš – SOUČEK, Josef B. 1965. *Biblická konkordance*. Praha : Kalich, 1965 (sešitové vydání)

DOUGLAS, J.D. a kol. 1996. *Nový biblický slovník*. Praha : Návrat domů, 1996. ISBN 80-85495-65-1.

ERHART, Adolf – KRAUS, Jiří – ŠTĚPÁNEK, Miroslav. *Akademický slovník cizích slov*. Praha : Academia, 2001. 836 s. ISBN 80-200-0607-9.

HÁLA, Jaroslav – SOUDKOVÁ, Petra. 2002. *Jak mluví čeští vězni : Místo a úloha vězeňského argotu*. Praha : České vězeňství (příloha), 2002. ISBN 80-238-9463-3

HARTL, Pavel – HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. Praha : Portál, 2000. 776 s. ISBN 80-7178-303-X

HUDYMAČ, Peter – PRISTÁŠ, Peter. *Grécko – slovenský slovník k Novej zmluve*. Prešov : Verbum, 2000. ISBN 80-966957-7-0

MAŘÁDEK, Vladimír. *Výkladový slovník penologie*. Ostrava : Technická univerzita. 2003. 142 s. ISBN 80-7042-256-4

MATOUŠEK, Oldřich a kol. 2003b. *Slovník sociální práce*. Praha : Portál. 2003. 287 s. ISBN 80-7178-549-0

NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník*. Praha : Kalich, 1992. 1399 s. ISBN 80

PRŮCHA, Jan – WALTEROVÁ, Eliška – MAREŠ, Jiří. *Pedagogický*

slovník. Praha : Portál, 1995. ISBN 80-7178-029-4292

SOUČEK, Josef B. 1997. *Řecko – český slovník k Novému zákonu*. Praha : Kalich, 1997. ISBN 80-7017-025-5

ELEKTRONICKÉ DOKUMENTY NEBO JEJICH ČÁSTI

BALCAROVÁ, Renata. *Historie duchovní služby v českých věznicích po roce 1989*. [onilne] Praha : Vězeňská duchovenská péče, [edit. 2006-09-28]. Dostupné na internetu: <http://www.vdp-cz.info/pages/historie.htm>.

JEDLIČKA, Miloslav. *Muzeum zla*. [onilne] Brno : Střední policejní škola Ministerstva vnitra ČR. 1999. [edit. 2009-04-18] Dostupné na Internetu: <http://www.kriminalistika.eu/muzeumzla>

MITÁŠ, Václav. *Z kaplanské porady*. [onilne] Praha : Vězeňská duchovenská péče, [edit. 2006-09-28]. Dostupné na internetu: <http://www.vdp-cz.info/pages/porada0525.htm>.

PIVOŇKA, Bohdan. *Je člověk změnitelný?* [onilne] Praha : Vězeňská duchovenská péče, [edit. 2006-09-28]. Dostupné na internetu: <http://www.vdp-cz.info/pages/historie.htm>.

PŘÍLOHY

Příloha 1. Dopis klienta s disociaální poruchou osobnosti

Je to dost dobrá, ale když někdo a to bude
pro mě vypracování, hezké je to za to mám
ale já to budu muset udělat nebo se sblížím
k tomu se mi je těžké říci.
Připadá mi zrovna
skvěle se tohle vypracováno ~~to~~ hezké, že někdo
všech se dovedl rovn

Čus všichni
Píšeš, aťm být se zkrátka včelidle kvůli těm
množstvím, aby zamil do vyžadují skles, ale
pochopí mě do píci. Někdy má neovládá svou. Učitel
bych měl naučit a vše mítom: něco učitel a byl
že někdo píše. Choced má postle věci na ten
nejsem to že mála byje neovládá a na to by vše
sam když chodili na do minul do nemá cenu.
Když má ledť toho 89. pudyj dok první co učitelom
bude že toho bezvědoma co má když se zvedl
mnohým nejmenší postle je se to hodivím spínováním
středně nebude, když má odpovídá kol do učitelom
já body a pak si do hodivím něco na do mám se
body neovládá nebo byje měvoj do zrovna do učitel.
Jinde to je body úplně manimolní na píci post zóna
do učitel, naučit a naučit mám oter chuti do skemid
ně ledť, ale postom je do do podnět ~~to~~ těch 13 dní
ně postom je do bude mýt kování kování
postom je do je to když něco a molyje. Ale do dopadne

Příloha 2. Záznam o přestupku obviněné s histriónskou poruchou osobnosti

VAZEBNÍ VĚZNICE
 LIBEREC, pošt. úřad 1, příhr. 400
 PSČ 460 62

Vazební věznice - věznice
(razítko)

██████████/06

Záznam o kázeňském přestupku

Základní číslo	Jméno, příjmení	Datum narození
12 ██████████	██████████	██████████ 1985
<p><i>Odůvodnění: (Den, čas, místo, způsob spáchání, okolnosti, za nichž byl kázeňský přestupek spáchán)</i></p> <p>Dne 26.9.2006 při eskortě k OS v Mladé Boleslavi jsem obviněnou poučil o chování během eskorty. Při umístění obviněné ██████████ 1985, cela č.332 jsem obviněnou opět poučil o chování v odkládací cele. Obviněná však na upozornění nereagovala a po umístění začala stěny odkládací cely okopávat podrážkou bot. Dále ničila novou malbu prstenem, kdy za jeho pomoci na zeď vyrývala nápisy „Svára je buzerant, Janinka ██████████ e mrdka“. Po zjištění této skutečnosti jsem obviněnou ██████████ vymístil z cely do prostoru pro eskortu. Obviněná ██████████ okamžitě zareagovala verbálním napadením příslušníků eskorty výrazy „Vy mrdky, čubky, košťata, svině pořcajtský“</p>		
<p>Vyjádření obviněného:</p> <p><i>Usooblavěnu s nadávkami, které jsem měla dělat. Polivské me chybly a vlasty a hlavou me nabitily o seck. Postouu me jeste v kolikrat hochily na zed.</i></p>		
Datum: 26.9.06		Podpis obviněného: <i>J. ██████████</i>
v Liberci		
Dne: ██████████ 2006	Navrhovatel: Pprap.strážný I.třidy ██████████	(hodnost, funkce, příjmení a podpis zaměstnance)

Příloha 3. Standardizovaný dotazník vyplněný mentálně insuficientním pachatelem

Co považujete za příčinu Vaší trestné činnosti? HLOUPOST A MLADISTKA' VEROZVÁŽNOST			
Kolikrát jste byl(a) soudně trestán(a): 2		Byl(a) jste již ve výkonu trestu odnětí svobody?	
Délka předchozího trestu: 1 ROK		Trestný čin: 247. ods. 1	
Byl(a) jste propuštěn(a) po odpykání trestu, podmíněně propuštěn(a), amnestován(a), byla Vám dána milost?			
Důvod	Kdy	Ze které věznice	Kolik Vám bylo prominuto
PO ODPYKÁNÍ TRESTU	PŘED 6-7 LETY	V PŘÍBRAMÍ	NIC
Příčiny Vaší předchozí trestné činnosti byly stejné nebo jiné? (Pokud jiné, uveďte) STEJNÉ			
Předchozí výkon trestu odnětí svobody ovlivnil nějak Váš názor na trestnou činnost? ANO			
Co jste se naučil nebo dozvěděl v průběhu minulého výkonu trestu užitečného pro Váš život? ŽE VE VJEZENÍ ČLOVĚK PŘIKHÁZÍ OVŠE VENKU.			
Po předchozím výkonu trestu jste se vrátil k rodině: ano ☐ ne ☒ (zaškrtnout variantu)			
Jestliže jste k rodině neodešel, kam jste šel: (vypsat slovy) K MAMĚ			
Jestliže jste se k rodině vrátil, pomohla Vám normálně žít: ano ☐ jen v něčem ☐ ne ☐ nevím ☐			
Našel jste zaměstnání? ANO			
Jak posuzujete svůj zdravotní stav?			
☒ cítím se docela zdrav			
☐ mám jen menší zdravotní potíže, které mi příliš nevadí			
☐ necítím se zdrav, potřeboval bych chodit k lékařům			
☐ cítím se vážně nemocen			
Vyplyvají z Vašeho zdravotního stavu nějaká omezení či potřeby (např.: diety, omezení pohybu a pod.)?			
Jste věřící? ano ☐ ne ☐ (zaškrtnout variantu)			
Pokud ano, jste členem nějaké církve, náboženské společnosti a pod.? Jaké?			
Vyplyvají z Vašeho členství nějaká omezení či potřeby (např. stravování a pod.)? Jaké?			

Příloha 4. Dopis obviněné narkomanky

3.
jen z jednoho mám moc
a moc velkou **Obavu**....
z toho, až budeme oba
venku, že Ty změníš
chování ke mě !!!
Nis já bych se strašně
moc přála až budeme
oba venku, že začneme
žít normální život !!!
Veríkámi že si občas
nemůžeme dát nějaký
ten dortíček, ale nesmíme
to přehánět jako to bylo.
Broučku pro mě je už
jenom a jenom Ty, ostatní
kluci mě můžou být totálně
ukradeni !!! **SLIBUJU!!!**
Dneska mi zakázali vycházku,
neboť jsem měla hodně
moc nízký tlak. Ale zítra
na vycházku půjdu a
doufám, že v tu samou

dobu tam budeš i⁴ Ty!!!
Doufám, že Lída mi toho
Sladkýho pošle hodně.....
Ha..... Ha..... Ha..... Ha.....
Broučku Ty po mě chceš
s stránek, ale já už nevlou
co mám psát. Včera sme
sú s Danou vyměnily postel
nebot' to nařídil doktor!!
já spala totiž nahore a
ona dole, a jelikož trpím
nižším tlakem, tak musím
být dole, kdyby něco.....
Láčekko já už vážně
nevlou co psát, příště se
100% polepším, ju?!?!
Láčekko moc tě prosím až
mí budeš psát pošle mi prosím
ještě 1x známku, než-li mi
je máma pošle v balíku.
Da Da Jana

SUMMARY

PENOLOGICKÁ POIMENIKA PASTORAL CARE IN PRISON SYSTÉM

PhDr. Václav Mitáš

The aim of this work is to elaborate monographs focusing on religious and spiritual support in Czech penitentiaries. The introduction describes the term penology along with our own view on determination of pastoral theology, pastoral care and spiritual counseling which is contextualized in penitentiary work. We also outlined the possibilities of interdisciplinary communication with theological branches and also with psychosocial sciences.

To formulate the results of contemporary pastoral work we first followed its biblical and historical context, then also psychosocial relationships in imprisonment and the anomalies of delinquent subculture. One of the chapters deals with legislative-social description of Czech penitentiary environment. Further we focus on possibilities, aims, means, methods and forms of religious and spiritual work in penitentiary environment.

Final chapters focus on principles of postpenitentiary care and also the results of the research on perception of the position of spiritual services in contemporary Czech prison system.